

ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΥΣΙΑΚΟΣ

ΜΙΧΑΛΗΣ ΑΡΑΠΟΓΛΟΥ

ΤΑ ΠΟΤΑΜΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

*Τόποι και δρόμοι των νεράν,
των ανθρώπων και των πολιτισμών*

ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2001

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ ΜΙΧΑΛΗΣ ΑΡΑΠΟΓΛΟΥ

ΤΑ ΠΟΤΑΜΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

*Τόποι και δρόμοι των νερών,
των ανθρώπων και των πολιτισμών*

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2001

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 47877
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 12/6/2001
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ. 914 953 ΝΙΤ

κωδ. εγχ. 8900

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

© Βασίλης Νιτσιάκος - Μιχάλης Αράπογλου και Ν.Α.Ι.

ISBN: 960-86807-4-3

Περιεχόμενα

Πρόλογος Νομάρχη	5
Αντί εισαγωγής: Γεωγραφικά	7
Αώος	23
Σαραντάπορος	31
Βοϊδομάτης	39
Καλαμάς	47
Αχέροντας	73
Λούρος	81
Άραχθος	91
Βουβός	101
Σημειώσεις - Βιβλιογραφία	105

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

*Ο Αχέροντας
στην περιοχή Φαναρίου*

Η Ήπειρος είναι περισσότερο γνωστή για τον ορεινό της χαρακτήρα παρά τα ποτάμια της. Ωστόσο, τα ποτάμια δεν είναι απλά φυσικοί δρόμοι των νερών αλλά και τόποι γύρω από τους οποίους συναρθρώνονται τοπικές κοινωνίες και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες.

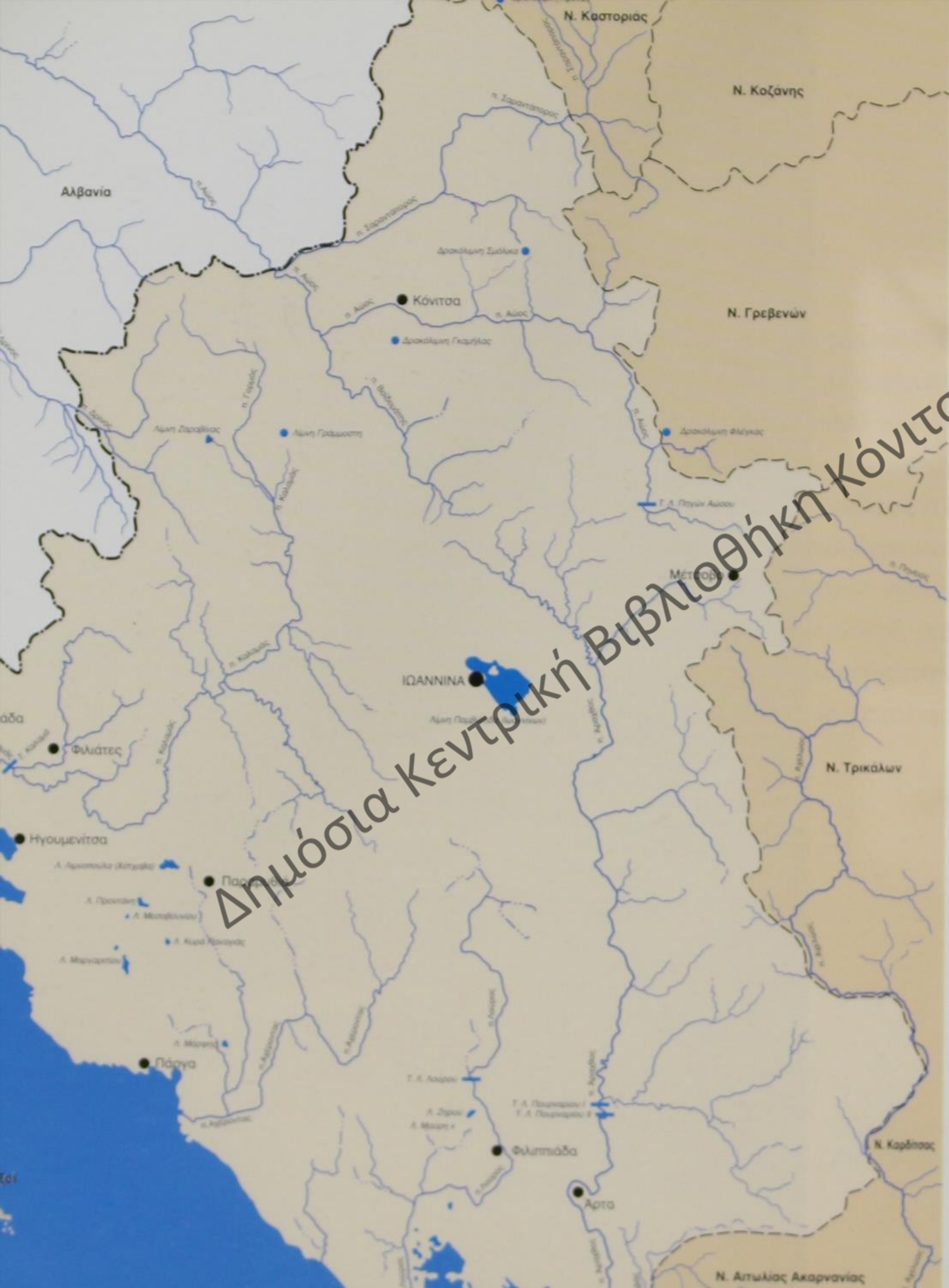
Τα ποτάμια της Ηπείρου, πέρα από τη γεωγραφική και φυσική ιδιαιτερότητα που παρουσιάζει το καθένα τους, προσφέρονται και ως ένα μέσο προσπέλασης στον τοπικό πολιτισμό αλλά και την ίδια την ιστορία.

Στο βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας, καταγράφονται για πρώτη φορά όλα τα ποτάμια και οι λίμνες της Ηπείρου και αναδεικνύονται οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν αυτούς τους υδάτινους δρόμους και τόπους.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΧΡ. ΖΑΡΜΠΑΛΑΣ

Νομάρχης Ιωαννίνων

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Χάρτης 1:
Τα ποτάμια
και οι λίμνες της Ηπείρου

Αντί εισαγωγής: Γεωγραφικά

Η οροσειρά της Πίνδου ορθώνεται στο βορειοδυτικό τμήμα της Ελλάδας. Ο όγκος της και οι ψηλές κορυφές της προβάλλουν στον ορίζοντα της βορειοανατολικής λεκάνης της Μεσογείου. Μόνον η κορυφή του Ολύμπου στέκει υψηλότερα στα ανατολικά της. Οι προεκτάσεις των ορεινών σχηματισμών της εισχωρούν, χαμηλώνοντας, βαθιά στη Στερεά Ελλάδα, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, ενώ καταλήγουν απόκρημνες στις ακτές του Ιονίου πελάγους. Η συνοχή και συνέχεια των ορεινών συγκροτημάτων της συμβάλλει στη σαφή οριοθέτησή της, μπορεί να καθοριστεί δηλαδή με ακρίβεια ένας ενιαίος ορεινός γεωγραφικός χώρος, που το μεγαλύτερο μέρος του καταλαμβάνει η Ήπειρος. Η Πίνδος, παρά το έντονο ανάγλυφο του εδάφους της, παρουσιάζεται ως μια ενιαία γεωγραφική περιοχή και ως προς τα πολιτισμικά, με την ευρεία έννοια του όρου, χαρακτηριστικά. Συνεπώς, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς, ότι από ανθρωπογεωγραφική άποψη, Πίνδος και Ήπειρος ταυτίζονται εν πολλοίς, και σ' αυτό συνηγορεί η ίδια η ιστορική γεωγραφία της περιοχής, παρότι οι σύγχρονες διοικητικές διαιρέσεις τείνουν να διαμορφώσουν μια διαφορετική κατάσταση.

Το κλίμα της Ηπείρου είναι διαφορετικό από εκείνο της υπόλοιπης Ελλάδας¹. Η διαφορά του εντοπίζεται κυρίως στις βροχοπτώσεις, που κατά κανόνα είναι περισσότερες στη δυτική από ό,τι στην ανατολική Ελλάδα. Στην Ήπειρο, οι χειμώνες είναι παρατεταμένοι, τα καλοκαίρια μικρά και οι ενδιάμεσες εποχές, της άνοιξης και του φθινοπώρου, πολύ

Ορεινή κοιλάδα στις πηγές Αώου

σύντομες. Οι χιονοπτώσεις είναι άφθονες και τα χιόνια καλύπτουν για ένα μακρύ χρονικό διάστημα τα ψηλά βουνά της. Στα μέσα Νοεμβρίου εμφανίζονται τα πρώτα γιόμα και διαρκούν έως και το Μάιο. Αυτό το κλίμα είναι συνυφασμένο και με κάποιες σημαντικές πτυχές της τοπικής κοινωνίας, όπως για παράδειγμα εκείνης των μετακινούμενων κτηνοτρόφων, που το φθινόπωρο κατεβαίνουν στα χειμαδιά, για να ξαναέβουν την άνοιξη στα βουνά τους. Σε ό,τι αφορά τις βροχοπτώσεις, οι πολλοί χείμαρροι, τα ποτάμια, οι μεγάλες και μικρές λίμνες, φανερώνουν τον υψηλό δείκτη τους και φυσικά επηρεάζουν αρκετά τόσο το φυσικό όσο και το πολιτισμικό περιβάλλον.

Γενικά, το κλίμα της Ηπείρου συνδυάζει μεσευρωπαϊκά και μεσογει-

ακά χαρακτηριστικά. Ωστόσο, το κλίμα δεν είναι μόνο συντελεστές, αριθμοί και μεγέθη. Για την τοπική κοινωνία είναι περισσότερο η αίσθηση του τόπου και του τοπίου σε σχέση και με τις παραγωγικές δραστηριότητές της. Μια εκδοχή αυτής της αίσθησης, παραδείγματος χάριν, έχει να κάνει με την πνοή των νοτίων ανέμων, που έρχονται υγροί και ζεστοί από το Ιόνιο πέλαγος, φέρνοντας και τις βροχές μαζί μέσα από τις κοιλάδες των ποταμών της. Μάλιστα η βορειοδυτική – νοτιοανατολική διάταξη των βουνών της Πίνδου, το μεγάλο υψόμετρό τους και η σημαντική ορεινή μάζα τους συμβάλλουν στην επικράτηση ενός ιδιαίτερου καθεστώτος βροχοπτώσεων στην Ήπειρο.

Από την άποψη αυτή, επομένως, θα μπορούσε να χαρακτηρίσει κανείς την Ήπειρο σταυροδρόμι της βροχής, όπως θα μπορούσε να την πει

Ανατολικό Ζαγόρι

σταυροδρόμι κλιμάτων και ειδών χλωρίδας και πανίδας. Ωστόσο, ο τόπος αυτός είναι κατ' εξοχήν τόπος συνάντησης ανθρώπων και πολιτισμών και η ίδια η Πίνδος, που συνήθως λέγεται ότι χωρίζει, από μια διαφορετική οπτική γωνία ουσιαστικά ενώνει. Μεγαλύτερη απόδειξη γι' αυτό οι κτηνοτρόφοι, που ξεχειμάζουν στις γύρω πεδιάδες και λειτουργούν αιώνες τώρα και ως πολιτισμικοί διαμεσολαβητές ανάμεσα στον ορεινό και τον πεδινό χώρο. Έτσι, η Ήπειρος, που βρίσκεται στην καρδιά της Πίνδου, καθίσταται ένα ξεχωριστό ανθρωπογεωγραφικό και πολιτισμικό σταυροδρόμι. Οι κοιλάδες των ποταμών της μάλιστα αποτελούν τους φυσικούς δρόμους μέσω των οποίων κινούνται, μετακινούνται και διακινούνται άνθρωποι, υλικά και πνευματικά αγαθά, πολιτισμικά προϊόντα και ιδέες ανά τους αιώνες.

Είναι βέβαιο ότι η προσπέλαση ενός ορεινού χώρου και μεγαλύτερη δυσκολία παρουσιάζει και περισσότερο χρόνο απαιτεί. Είναι επίσης διαπιστωμένο ότι το ψηλό βουνό προκαλεί την αίσθηση της απόμακρης περιοχής. Ίσως γι' αυτό η σύγχρονη αντίληψη να θέλει την Ήπειρο απομονωμένη, άγονη και απροσπέλαστη. Ωστόσο, το ορεινό δεν είναι εξ ορισμού απομονωμένο, μη παραγωγικό και δύσκολο για ανθρώπινη διαβίωση. Η σχέση του ανθρώπου με το βουνό εξαρτάται από τις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες και η εικόνα που έχει κάθε εποχή για τον ορεινό χώρο είναι κοινωνικά κατασκευασμένη². Επίσης η απομόνωση και η περιθωριοποίηση ενός χώρου, μιας περιοχής δεν πρέπει να θεωρείται αυτονόητα ως χαρακτηριστικό της φυσικής της γεωγραφίας αλλά ως απόρροια συγκεκριμένων γεωπολιτικών σχέσεων. Ο ορεινός χώρος της Ηπείρου, όπως και ο ευρύτερος ορεινός χώρος της Μεσογείου, υπήρξε ιστο-

Γεφύρι Γκάνας
στο Ζαγορίτικο

ρικά πολύ φιλόξενος για τον άνθρωπο. Απόδειξη η μακρά ιστορική παρουσία και δημιουργικότητα του ανθρώπου στην περιοχή. Μια διαφορετική προσέγγιση ακόμα και στη σύγχρονη Ήπειρο, μια προσέγγιση που θα ξέφευγε από τα γνωστά στερεότυπα και τις προκαταλήψεις και θα έπαιρνε σοβαρά υπ' όψιν τόσο την ιστορία όσο και τις πολιτικές διαστάσεις της γεωγραφίας, θα μπορούσε εύκολα να τεκμηριώσει μian εναλλακτική αντίληψη για τα πράγματα αλλά και μian ανάλογη πρόταση για το μέλλον της περιοχής.

Το φυσικό περιβάλλον της Ηπείρου, με τους συγκεκριμένους γεωγραφικούς συντελεστές, παρουσιάζει μια χαρακτηριστική ποικιλία, μια πολυμορφία σε ό,τι αφορά το τοπίο, έναν μοναδικό πλούτο σε ό,τι αφορά τη χλωρίδα και την πανίδα. Ο φυσικός χώρος έχει διαμορφωθεί σε ζώνες,

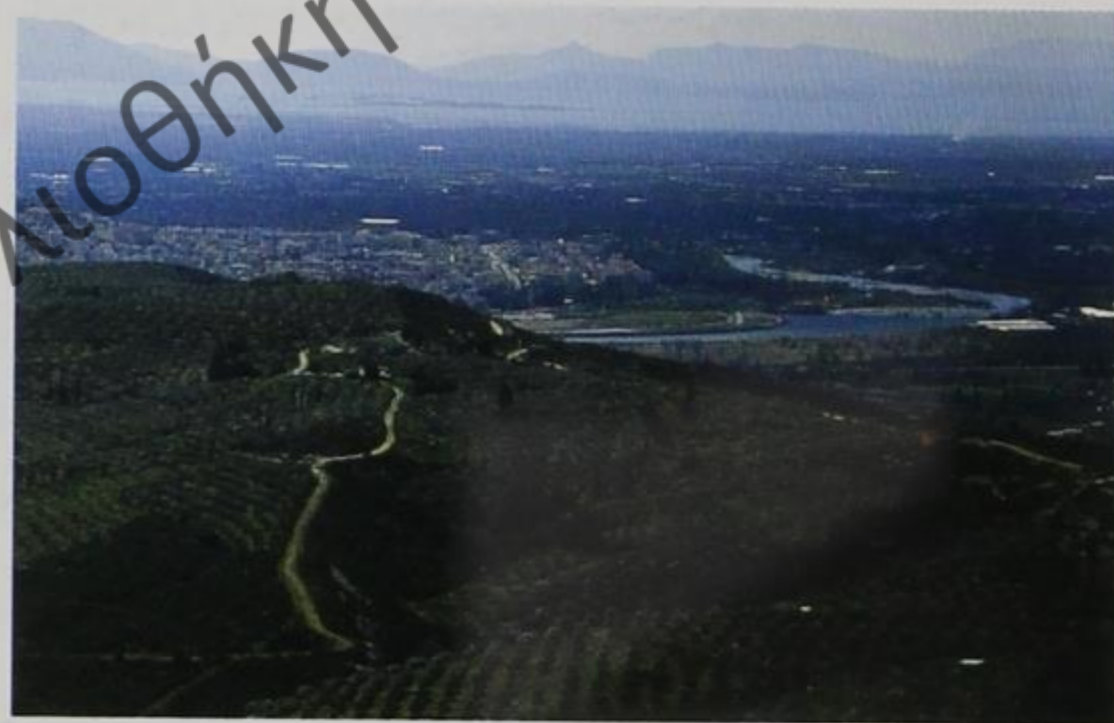
Ορεινό τοπίο

στις οποίες κυριαρχούν συγκεκριμένα είδη φυτών και αντιστοιχούν βεβαίως και ανάλογες ανθρωπογεωγραφικές και πολιτισμικές ζώνες. Σ' αυτή τη βάση, η Ήπειρος χωρίζεται σε τέσσερις οριζόντιες περιοχές. Η παράκτια ζώνη χαρακτηρίζεται από την ελιά και τα εσπεριδοειδή. Στην ορεινή ζώνη, η κατ' εξοχήν περιοχή της κατοίκησης του ανθρώπου σηματοδοτείται κυρίως από τη βελανιδιά και το πουρνάρι. Πιο ψηλά, η κατ' εξοχήν δασική ζώνη έχει ως σύμβολά της το πεύκο, το έλατο και την οξιιά, ενώ πάνω από τα δάση εκτείνονται γυμνές εκτάσεις με ποώδη βλάστηση, που φιλοξενούν τους θερινούς μήνες τα κοπάδια των μετακινούμενων κτηνοτρόφων.

Ο άνθρωπος, παρεμβαίνοντας στο φυσικό του περιβάλλον, καθώς το

οικειοποιείται, αφήνει τη δική του σφραγίδα πάνω του, το μετατρέπει ουσιαστικά σε τόπο, παράγει αυτό που λέμε τοπίο. Έτσι, πολλά χαρακτηριστικά του φυσικού χώρου καθίστανται στοιχεία του πολιτισμού της κοινωνίας που τον οικειοποιείται ιστορικά. Το τοπίο διαμορφώνεται, καθαγιάζεται, συμβολοποιείται και έτσι ταυτίζεται με έναν πολιτισμό. Δεν είναι μια τυχαία συνάθροιση στοιχείων του φυσικού περιβάλλοντος αλλά ένα πλαίσιο δομημένο από την ιστορία και το συλλογικό μύθο μιας ανθρώπινης ομάδας, ένας τόπος συνυφασμένος με τη συλλογική της υπόσταση³. Μπορούμε, λοιπόν, με βάση τα χαρακτηριστικά του τοπίου να προσεγγίσουμε την ίδια την κοινωνία και τον πολιτισμό της και μάλιστα στην ιστορικότητά τους.

Η μορφολογία ενός τόπου οφείλεται στην ιστορική παρέμβαση του ανθρώπου. Η ανάγνωση του τοπίου προϋποθέτει τη γνώση της ιστορίας του. Οι μεταμορφώσεις του τοπίου είναι ανάλογες με τους οικονομικούς, κοινωνικούς και γενικότερα πολιτισμικούς μετασχηματισμούς που γνωρίζει μια κοινωνία, που ιστορικά το διαμορφώνει, μέσα από τη διαλεκτική σχέση που αναπτύσσει μαζί του. Μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα σχεδόν, στην Ήπειρο η μεγαλύτερη πληθυσμιακή συγκέντρωση εντοπιζόταν στη ζώνη της δρυός, ενώ αντίθετα στις παράκτιες και τις πολύ ορεινές περιοχές η κατοίκηση ήταν εποχιακή. Γενικά το κέντρο βάρους βρισκόταν στον ορεινό χώρο, ενώ η συλλογική στάση απέναντι στον κάμπο ήταν απαξιωτική. Επίσης, το αγροτικό υπερίσχυε του αστικού, το χωριά είχαν περισσότερο πληθυ-

Πεδινό τοπίο

Τσεπέλοβο

σμό από ό,τι οι πόλεις. Αυτή η εικόνα άλλαξε ριζικά κατά τη μεταπολεμική περίοδο, με αποτέλεσμα και το τοπίο να μετασχηματίζεται διαρκώς με την αύξουσα εγκατάλειψη της υπαίθρου και την υπερσυγκέντρωση πληθυσμού στα αστικά κέντρα, κυρίως στην πρωτεύουσα της Ηπείρου, τα Γιάννινα. Οι ανθρωπογενείς αλλαγές γενικά τις τελευταίες δεκαετίες είναι πιο έντονες στον αστεακό, τον πεδινό και τον παράκτιο χώρο, ενώ στον ορεινό παρατηρείται μια «ανάκαμψη» του φυσικού περιβάλλοντος εξαιτίας της εγκατάλειψης. Σε ό,τι αφορά στους «τόπους των νερών» είναι αξιοσημείωτες οι αποξηράνσεις λιμνών και ελών από τη δεκαετία του 1950 και ύστερα, όπως της λίμνης Λαψίστας και της Αχερουσίας, που μαζί με τα έργα αναδάσμου μεταμόρφωσαν ριζικά το τοπίο. Τα υδροηλεκτρικά φράγματα και οι τεχνητές λίμνες επίσης συνιστούν μια σημαντική παρέμβαση στο φυσικό περιβάλλον, που διαφοροποιεί τη μορφολογία του, ενώ οι αυξανόμενες ανάγκες υδροδότησης των αστικών κέντρων αλλά και άρδευσης των γεωργικών εκτάσεων φέρνουν στο προσκήνιο μια νέα ανάγκη εκτροπής ποταμών και διοχέτευσης υδάτινων πόρων από τη φυσική ροή τους στα μέρη των σύγχρονων αναγκών.

Δρακόλιμνη
Γκαμήλας

Ωστόσο, παράλληλα με τον χρόνο και τη δράση της κοινωνίας και πριν από αυτή, τα γεωλογικά φαινόμενα σε συνδυασμό με τις κλιματολογικές συνθήκες διαμόρφωναν στη μακρά διάρκεια ένα πλαίσιο όλο και πιο πολύ ευνοϊκό για τον άνθρωπο. Ο χρόνος εξαφάνισε τα ίχνη των παγετώνων από τα βουνά και προσάρμοσε, με το δικό του τρόπο, την κλίμακά τους στις ανάγκες του ανθρώπου. Στην Ήπειρο, ωστόσο, η εποχή των παγετώνων άφησε τη σφραγίδα της στο τοπίο, ερεθίζοντας τη συλλογική φαντασία των ανθρώπων, που τη μυθοποίησαν και τη συμ-

βολοποίησαν. Πράγματι, σε κάθε ψηλό βουνό της υπάρχει μια μικρή λίμνη, που είναι απομεινάρια της εποχής των παγετώνων. Η παράδοση τις θέλει Δρακόλιμνες, λίμνες δηλαδή, στις οποίες κατοικούν Δράκοι. Οι Δράκοι μαλώνουν μεταξύ τους και πετούν πέτρες και κορμούς δέντρων, ανάλογα με το τι διαθέτει ο περίγυρος, από το ένα βουνό στο άλλο. Τέτοιες λίμνες υπάρχουν στις κορυφές του Γράμμου, του Σμόλικα, της Γκαμήλας και της Φλέγκας. Είναι οι ορεινές λίμνες της Ηπείρου, που ακολουθούν τη βορειοδυτική – νοτιοανατολική διάταξη των βουνών της βόρειας Πίνδου. Μάλιστα, η νοητή γραμμή που συνδέει τις λίμνες αυτές θα μπορούσε να ήταν ένα ενδιαφέρον ορειβατικό μονοπάτι στις ψηλότερες κορυφογραμμές της Ηπείρου, ένα μονοπάτι που θα αναδείκνυε μέσα από τις ξεχωριστές τοπικές παραδόσεις και την πολυμορφία του ορεινού αυτού πολιτισμού αλλά και τις ιδιαίτερες σχέσεις των ανθρώπων με τους τόπους τους.

Δρακόλιμνη
Γράμμου

...Ο ηπειρωτικός λαός απέδωκεν εις αυτάς μυθολογικάς ιδιότητας πιστεύσας και ομολογών ότι ανέκαθεν διαιτώνται εν αυταίς Δράκοι, διό και επωνόμασεν αυτάς ούτω. Εκάστη εξ αυτών έχει σχήμα σχεδόν κυκλικόν και περιφέρειαν 300 περίπου βημάτων. Τα βάθη αυτών δεν εγένοντο δυνατόν να καταμετρηθώσι ποτέ, τα δε ύδατά των έχουσιν πράσινον βαθύ χρώμα και τρέφουσιν ιχθύς τινας αγρίους υπομέλανας. Οι περίοικοι διηγούνται πολλά περί των Δράκων αυτών, οίτινες παρομοιάζονται υπό διάφορα είδη ζώων και διαφόρους μορφάς τεράτων, έστιν ότε δε και υπό μορφάς ανθρώπων ανδρειωμένων ιδία. Πολλάκις δε συνά-

πτουσι προς αλλήλους έριδας και μάχας εξάγοντες φλόγας πυρίνας από τα στόματά των και ρίπτοντες ο εις κατά του άλλου κορμούς ολοκλήρους δέντρων ή ογκώδεις βράχους, ότε «σειόνται τα βουνά κι' οι κάμποι» κατά τα δημώδη περί αυτών άσματα... (Κ. Κρυστάλλης, «Δρακολίμναι», Άπαντα).

Η γεωμορφολογία της Ηπείρου χαρακτηρίζεται από βουνά, οροπέδια, λεκάνες, χαράδρες, κοιλάδες, φυσικές αναβαθμίδες, χειμάρρους, ποτάμια και μικρές πεδινές εκτάσεις στις παράκτιες περιοχές της⁴. Ωστόσο, το κύ-

Αλπικό τοπίο

ριο γνώρισμά της είναι οι φυσικοί δρόμοι. Τους δρόμους αυτούς, που δεν είναι άλλοι από τα ποτάμια της και τις κοιλάδες τους, ακολουθεί, αιώνες τώρα, ο άνθρωπος. Τα ποτάμια και οι κοιλάδες της Ηπείρου, αλλά και όσοι ποταμοί ξεκινούν από την Πίνδο, παρουσιάζουν, από κάθε άποψη, ένα ξεχωριστό ενδιαφέρον όχι μόνο ως φυσικά στοιχεία ή ως τοπία αλλά και ως τόποι και δρόμοι πολιτι-

σμών. Ως τέτοιοι τόποι και δρόμοι τα ποτάμια θα αποτελέσουν τους άξονες της δικής μας περιήγησης.

Το ύψος της βροχής χαρακτηρίζει, όπως είδαμε πιο πάνω, το κλίμα της Ηπείρου αλλά και συνδέεται άμεσα με τον αριθμό και τη διάιτα των ποταμών της. Το γεγονός αυτό καθιστά την Ήπειρο γη ποταμών, τουλάχιστον για τα ελληνικά δεδομένα. Κατά κανόνα, ένα στενό πέρασμα, μια χαράδρα δηλαδή, χωρίζει τα ποτάμια της Ηπείρου σε δυο τμήματα, το άνω και το κάτω. Αυτό οφείλεται στο ανάγλυφο, τη σύσταση και τις κλίσεις του εδάφους της. Τα ποτάμια της Ηπείρου από τις πηγές τους μέχρι

τα στενά περάσματά τους είναι ορμητικά και από εκεί μέχρι τις εκβολές τους πιο ήσυχα. Την αίσθηση αυτή του περάσματος μάλιστα την έχει έντονα μέσα του και ο Ηπειρώτης. Το πέρασμα από τόπο σε τόπο, από βουνό σε βουνό, από κοιλάδα σε κοιλάδα είναι φαινόμενο συνυφασμένο με τις καθημερινές συνθήκες της ζωής του. Είναι και αυτό μια ιδιαιτερότητα του ορεινού χώρου γενικά, που την ξέρουν πολύ καλά ιδιαίτερα οι κινητικές ομάδες του πληθυσμού. Τα γεφύρια άλλωστε δεν είναι παρά η τεχνική παρέμβαση του ανθρώπου για να καταστήσει το πέρασμα ευκολότερη υπόθεση. Το πέρασμα που δεν σηματοδοτεί μόνο την κίνηση και την μετακίνηση στο χώρο αλλά και το άνοιγμα σε άλλους κόσμους, το άνοιγμα των οριζόντων. Αυτό το δείχνει καλά η ιστορία της αποδημίας, του ξενιτεμού, σ' αυτόν τον τόπο.

Ο αυχέννας της Κατάρας, ένας από τους υψηλότερους της Ευρώπης, μπορεί να θεωρηθεί το νοητό κέντρο ενός ευρύτερου γεωγραφικού χώρου, από τον οποίο ξεκινούν πέντε σημαντικά ποτάμια της Ελλάδας. Η ευρύτερη περιοχή περιβάλλεται από ψηλά βουνά, που σχηματίζουν μια ορεινή λεκάνη, γνωστή και ως «Πολτσιές» Μετσόβου. Ο εθνικός δρόμος Πίνδου, γνωστός περισσότερο από τη Βάλια Κάλντα, μια ορεινή κοιλάδα που αποτελεί τον πυρήνα του, βρίσκεται στην καρδιά αυτής της ορεινής λεκάνης. Ωστόσο, η περιοχή της Κατάρας, πέρα από τα φυσικά χαρακτηριστικά που παρουσιάζει, είναι και ένας τόπος συνάντησης και αποχωρισμού. Στο σημείο αυτό, πράγματι, συναντώνται τρεις περιφέρειες της Ελλάδας, η Ήπειρος,

Γεφύρι
«Λαΐπουντίκα»
Βαβούσα

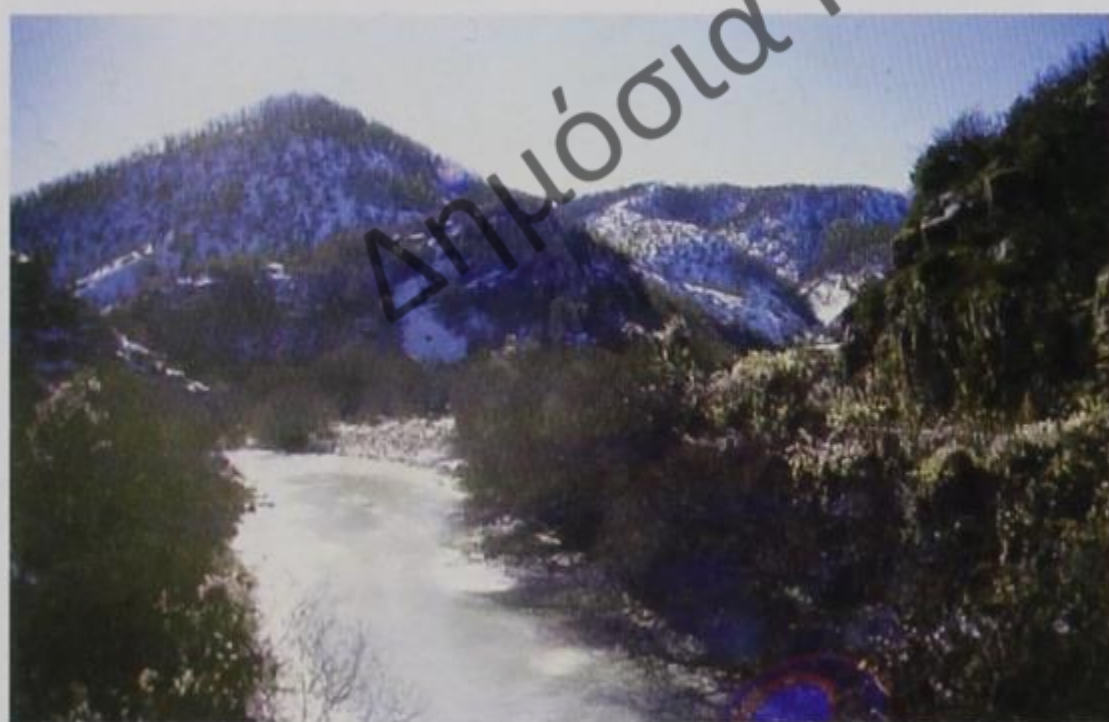
Βάλια Κάλντα

η Θεσσαλία και η Μακεδονία και αποχωρίζονται πέντε ποτάμια της, ο Αώος, ο Άραχθος, ο Αχελώος, ο Πηνειός και ο Βενέτικος.

Η Ήπειρος είναι το πλέον ορεινό γεωγραφικό διαμέρισμα της Ελλάδας. Το 85% του εδάφους της είναι ορεινό (60% για την Ελλάδα). Το μεγαλύτερο τμήμα του ηπειρώτικου εδάφους, δηλαδή, βρίσκεται πάνω από το υψόμετρο των 200 μ. και ξεπερνά περίπου κατά 200 μ. το μέσο εθνικό όρο. Το μεγάλο υψόμετρο, που χαρακτηρίζει ιδιαίτερα το χώρο της Ηπείρου, χαμηλώνει από το εσωτερικό προς τις ακτές της στο Ιόνιο πέλαγος. Ωστόσο, το υψόμετρο διατηρείται ως ένα βαθμό και κατά μήκος των ακτών του Ιονίου, αφήνοντας μόνο στο δέλτα των ποταμών της να διαμορφωθούν πεδινές εκτάσεις κάτω από τα 200 μ.

Κατά κανόνα, τα βουνά της Ηπείρου ακολουθούν διάταξη βόρειο - βορειοδυτική νότιο - νοτιοανατολική και διαμορφώνουν παράλληλους και επιμήκεις ορεινούς σχηματισμούς, στους οποίους παρεμβάλλονται ανοιχτές κοιλάδες, ορεινές λεκάνες και απόκρημνα φαράγγια. Σε αυτούς τους ορεινούς σχηματισμούς, που στην πλειονότητά τους είναι ασβε-

στολιθικοί, παρεμβάλλεται η ζώνη του φλύσχη. Τα υψώματα του φλύσχη έχουν συνήθως ομαλές κλίσεις και καλύπτονται από δάση, σε αντίθεση με τις ασβεστολιθικές οροσειρές που σχηματίζουν απότομες και γυμνές πλαγιές. Στον ηπειρώτικο χώρο διαμορφώνονται, με βάση το υψόμετρο, δυο περιοχές, η ψηλή και η χαμηλή, που η κάθε μια τους χωρίζεται σε δυο ζώνες. Έτσι, έχουμε συνολικά

Ορεινό τοπίο

τέσσερις ζώνες, τη χαμηλή, την ημιορεινή, την ορεινή και την «αλπική».

Γράμμος

Οι δυο τελευταίες καταλαμβάνουν το μισό και πλέον της συνολικής επιφάνειας της Ηπείρου, γεγονός που επιβεβαιώνει και τον ορεινό χαρακτήρα της.

Στις χαμηλές περιοχές το ύψος της βροχής φτάνει τα 800 έως 1000 χιλ. ετησίως και στις ψηλές τα 2400 με 2600 χιλ. Η Βόρεια Πίνδος, τα Τζουμέρκα, η Ολύτσικα και τα βουνά του Σουλίου ειδικότερα συγκεντρώνουν τις περισσότερες βροχοπτώσεις. Εξάλλου, από αυτά τα βουνά πηγάζουν και τα ποτάμια της, που η φυσιογνωμία τους διαμορφώνεται από τη γεωμορφολογία, το ύψος της βροχής και την κατανομή της στη διάρκεια του έτους.

Τα ποτάμια και οι λίμνες είναι πάνω από όλα «υγρότοποι», των οποίων ο τύπος καθορίζεται όχι μόνο από φυσικούς αλλά και από ανθρωπο-

Αυχένιας Κατάρρας

γεωγραφικούς παράγοντες. Οι τελευταίοι είναι αυτοί που τους προσδίδουν και έναν πολιτισμικό χαρακτήρα. Η γεωμορφολογία του ηπειρώτικου χώρου καθορίζει, μεταξύ άλλων, και τη δομή και τη μορφολογία των ποταμών της. Οι πηγές, ο άνω ρους, το φαράγγι, ο κάτω ρους και το δέλτα είναι χαρακτηριστικές περιοχές της τοπογραφίας τους. Η τοπογραφία των ποταμών με τη σειρά της επηρεάζει την ίδια την ανθρωπογεωγραφία, συμβάλλοντας με τον τρόπο της στη διαμόρφωση ενοτήτων με ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά.

Από την άλλη πλευρά, τα κατά τόπους οικολογικά, ανθρωπογεωγραφικά και πολιτισμικά στοιχεία προσδίδουν ιδιαίτερη ταυτότητα σε τμήματα αλλά και σε ολόκληρα τα ποτάμια, ώστε να μπορούμε να μιλάμε για μια αδιάσπαστη ενότητα ανάμεσα στο φυσικό και το πολιτισμικό επίπεδο.

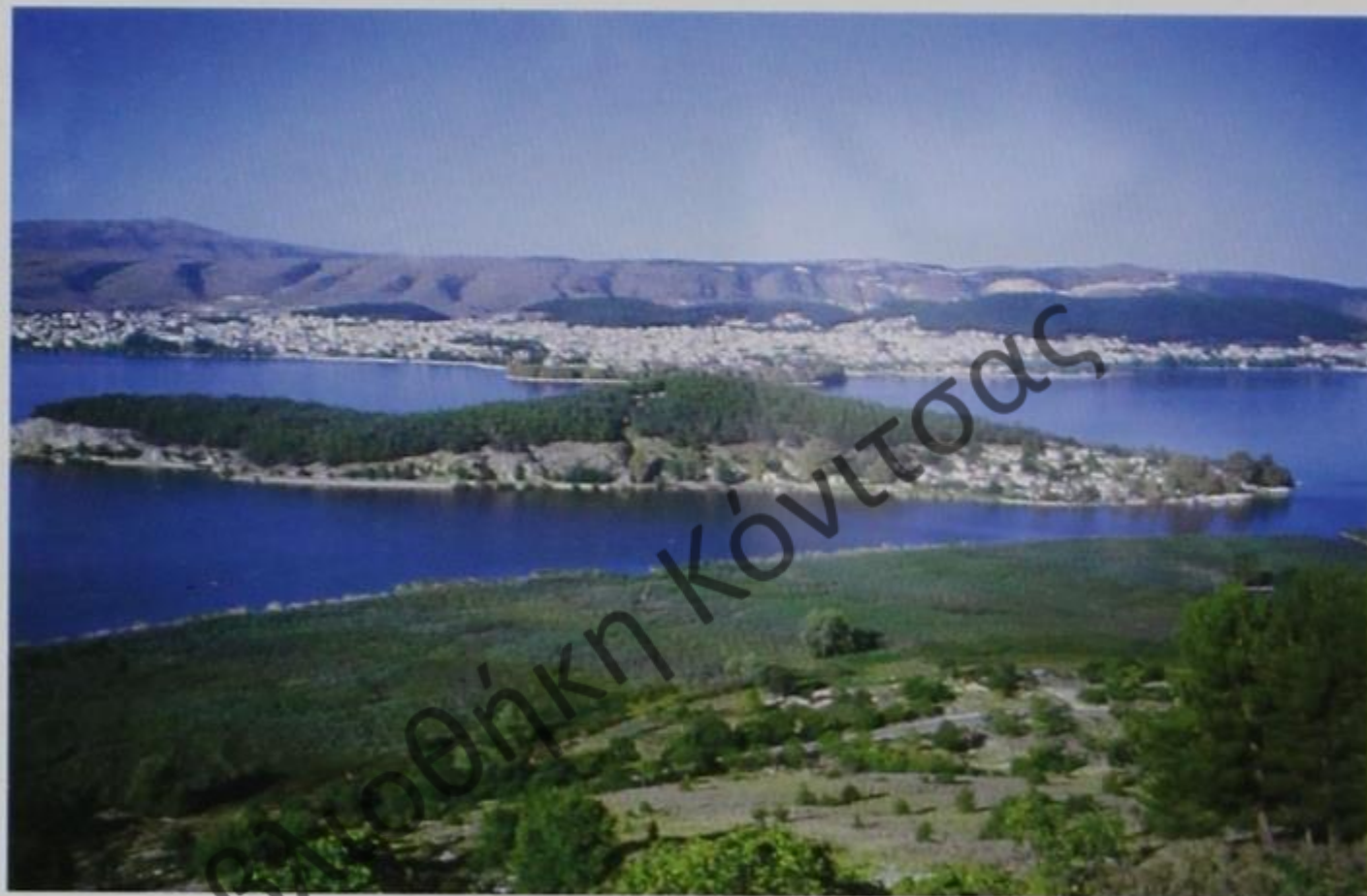

Πυρσόγιαννη

Αυτή η ενότητα φύσης-πολιτισμού συνιστά και την ίδια την ταυτότητα του τοπίου, η οποία συγκροτείται με βάση τα φυσικά δεδομένα του χώρου αλλά με καθοριστική την συμβολή του πολιτισμού στη δόμηση και το μετασχηματισμό τους μέσα στο χρόνο. Έτσι, λοιπόν, ποτάμια και λίμνες, δρόμοι και τόποι των νερών, καθίστανται δρόμοι και τόποι της ίδιας της ιστορίας και του πολιτισμού, πεδία όπου καταγράφεται και αποτυπώνεται με τον πιο εύγλωττο τρόπο ο ιστορικός διάλογος του ανθρώπου με τη φύση.

Οι λίμνες της Ηπείρου, φυσικές ή τεχνητές, είναι οι «αδελφές» των πο-

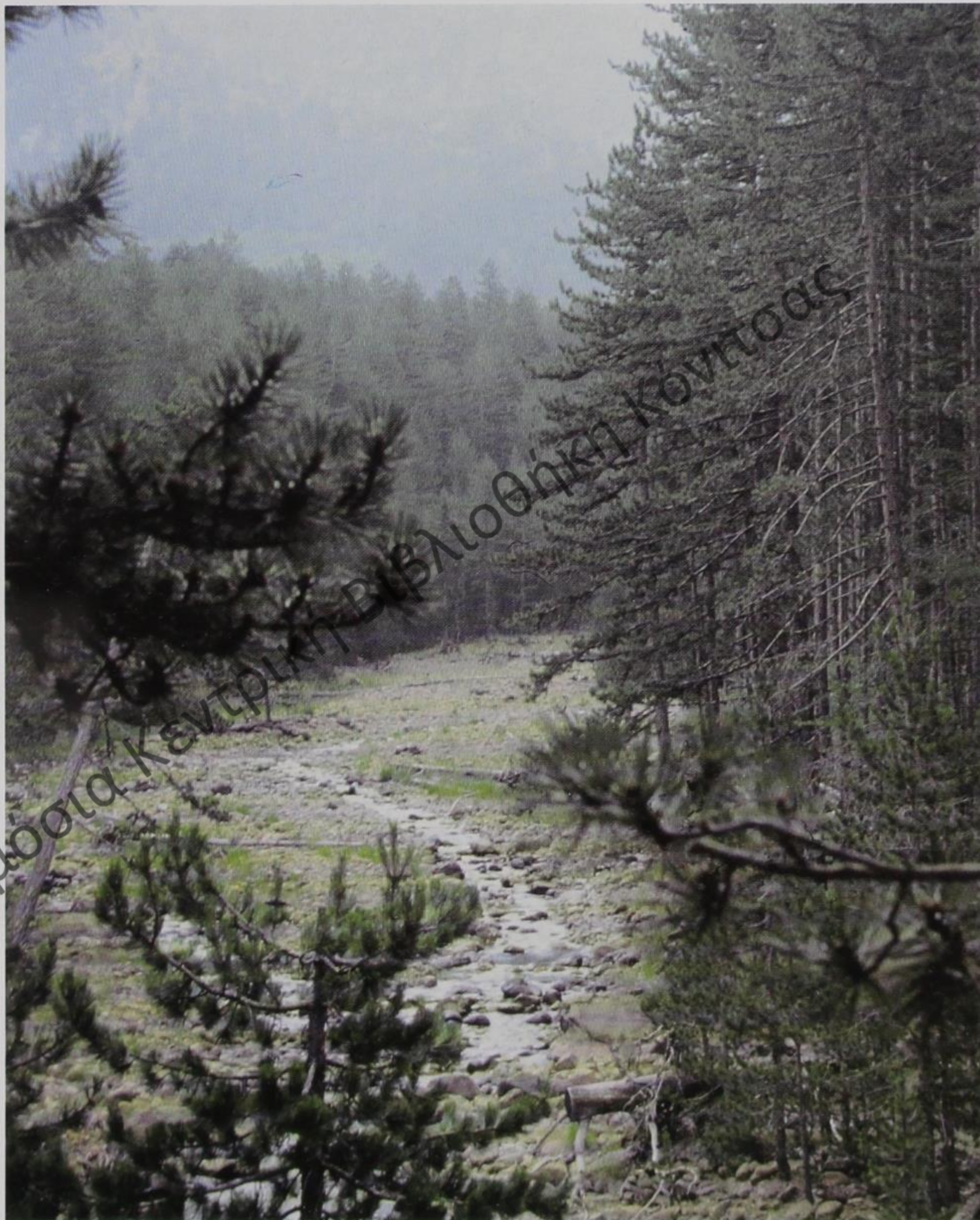
ταμών της. Κάποιοι από αυτούς ξεκινούν από λίμνες, άλλοι τις τροφοδοτούν με τα νερά τους. Αν το ανάγλυφο του εδάφους δυσκολεύει την έξοδο των ποταμών της προς τη θάλασσα, οι λίμνες, αντίθετα, ευνοούνται ιδιαίτερα απ' αυτό. Πράγματι, στις ορεινές λεκάνες της Ηπείρου σχηματίζονται πολλές ελώδεις εκτάσεις, περιοχές που κατακλύζονται περιοδικά από νερά, και αρκετές λίμνες⁵. Οι πιο πολλές από αυτές βρίσκονται στο εσωτερικό της και φυσικά σε μεγάλο υψόμετρο. Μερικές από αυτές έχουν αποξηρανθεί και καλλιεργούνται. Όλοι αυτοί οι τόποι των νερών παρουσιάζουν ένα εξαιρετικό οικολογικό και πολιτισμικό ενδιαφέρον.

Λίμνη Ιωαννίνων

Τα ποτάμια, οι λίμνες και γενικά το νερό στην Ήπειρο έχουν συνυφανθεί με τη γεωγραφία, την ιστορία, τον πολιτισμό της με την ευρεία έννοια του όρου. Οι πολλοί θρύλοι και οι μύθοι, που παίζουν ακόμα και σήμερα ρόλο στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων, φανερώνουν με το δικό τους τρόπο τη σημασία τους. Από τη μεταφυσική Αχερουσία και τον σκοτεινό Αχέροντα μέχρι τη θρυλική Παμβώτιδα και τον πολυπολιτισμικό Καλαμάκι από τις λίμνες-κατοικία των Δράκων στις κορφές τις Πίνδου μέχρι το πολυτραγουδισμένο γεφύρι της Άρτας, λίγο πριν βγει ο Άραχθος στον Αμβρακικό, υδάτινοι δρόμοι και κόσμοι προσδίδουν σημαντικές οικολογικές, παραγωγικές, αισθητικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες στον ηπειρώτικο χώρο.

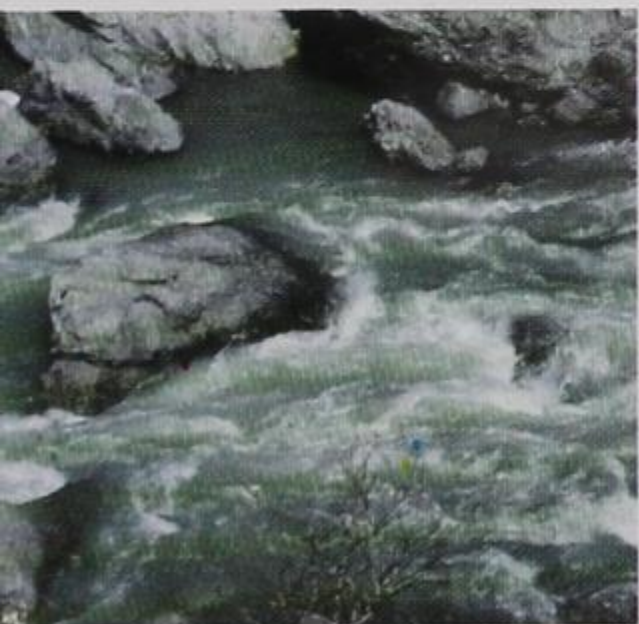
*Το Αρκουδόρεμα
(Βάλια ντι Ούρσα)
στον εθνικό δρυμό
Πίνδου*

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Χάρτης 2:
 Αώος, Σαραντάπορος
 και Βοϊδομάτης

Ο Αώος

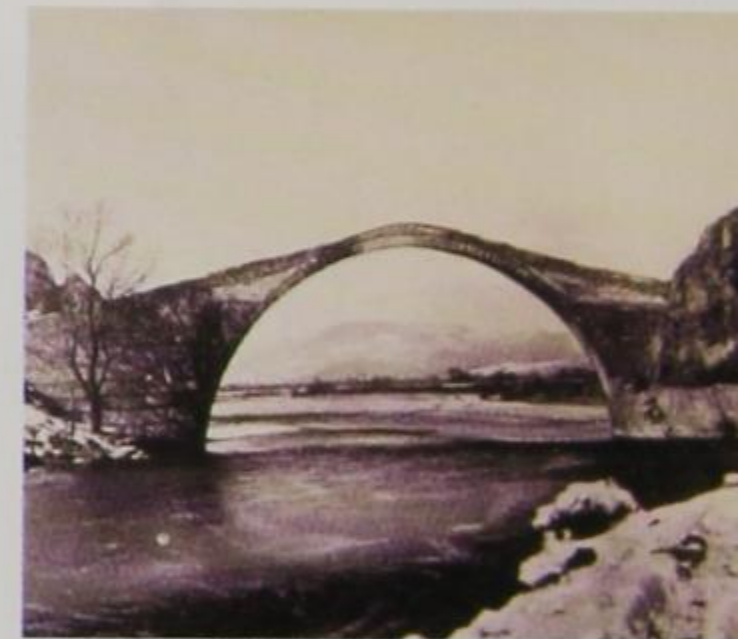
Ο Αώος ή Βοϊούσα πηγάζει από το όρος Λύγκος (κορυφή Αυγό 2160 μ.) της Βόρειας Πίνδου και, κατευθυνόμενος βορειοδυτικά, εκβάλλει στην Αδριατική θάλασσα, νότια του Φιέρι της Αλβανίας. Στο ελληνικό έδαφος, το ελάχιστο υπερθαλάσσιο ύψος του είναι 400 μ., το μέγιστο 1300 μ. και το μήκος του 80 χλμ.⁶ Ο Σαραντάπορος και ο Βοϊδομάτης είναι παραπόταμοί του και συμβάλλουν σε αυτόν στον κάμπο της Κόνιτσας. Οι πηγές, ο άνω ρους, τα στενά και ο κάτω ρους του καθορίζουν τη φυσιογνωμία του ποταμού μέχρι τη μεθόριο και αντιστοιχούν σε ανθρωπογεωγραφικές ενότητες με ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά.

Τα Τρία Σύνορα, δηλαδή εκεί που συναντώνται τα διοικητικά όρια των νομών Ιωαννίνων, Τρικάλων και Γρεβενών, αποτελούν την ευρύτερη περιοχή των πηγών του ποταμού. Οι πηγές του Αώου στις Πολτσιές Μετσόβου έχουν κατακλυστεί από τα νερά του ταμιευτήρα του ομώνυμου υδροηλεκτρικού σταθμού. Η λίμνη που δημιουργήθηκε στην περιοχή βρίσκεται σε υψόμετρο 1300 μ., έχει έκταση 8,5 Km², φέρει το όνομα λίμνη Πηγών Αώου και τα νερά της παροχετεύονται, μετά τη λειτουργία του υδροηλεκτρικού σταθμού (1991), στον ποταμό Άραχθο⁷. Στα βορειοδυτικά της λίμνης των Πηγών Αώου εκτείνεται ο Εθνικός Δρυμός Πίνδου, που ιδρύθηκε το 1966. Το Αρκουδόρεμα (Βάλια ντι Ούρσα) και η Βάλια Κάλντα συγκροτούν τον πυρήνα του και τροφοδοτούν με τα νερά τους τον ποταμό Αώο. Νότια της λίμνης διαμορφώνεται η ορεινή κοιλάδα της Χρυσοβίτσας, στην οποία αξιοσημείωτη είναι η καλλιέργεια της πατάτας.

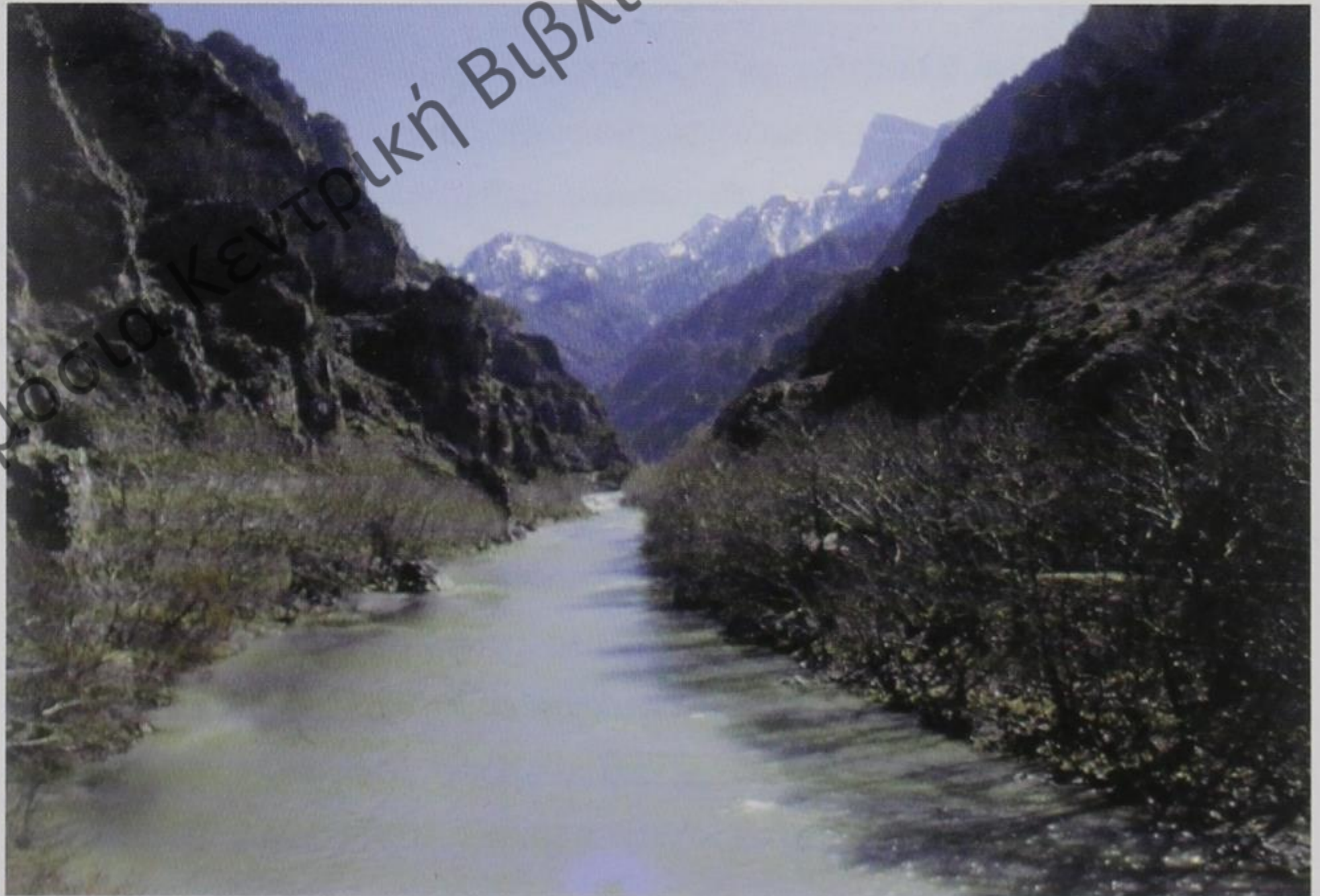
Λίμνη πηγών Αώου

Από την τεχνητή λίμνη των Πηγών Αώου μέχρι τα στενά της Κόνιτσας το ποτάμι κυλάει ορμητικό και από κει και πέρα συνεχίζει πιο ήρεμο μέχρι τα αλβανικά σύνορα, παίρνοντας μαζί του το Βοϊδομάτη και το Σαραντάπορο. Διασχίζοντας τα σύνορα διαρρέει τη νότιο Αλβανία, εμπλουτίζεται με νερά άλλων παραποτάμων του στο Αλβανικό έδαφος και χύνεται στην Αδριατική. Το πέτρινο γεφύρι της Κόνιτσας, στις παρυφές ακριβώς της κωμόπολης, ενώνει τα βουνά Γκαμήλα και Τραπεζίτσα αλλά κυρίως ενώνει τις περιοχές του Κάμπου της Κόνιτσας και του Ζαγορίου με την Κόνιτσα και την υπόλοιπη επαρχία της. Πιο πάνω, ανάμεσα στη Γκαμήλα και το Σμόλικα, η μονή Στομίου καθαγιάζει και εξημερώνει τα στενά του Αώου σ' ένα τοπίο που προκαλεί δέος με την

Το γεφύρι της Κόνιτσας

αγριότητά του. Ιστορικά, εδώ ήταν και τα όρια ανάμεσα στην Κόνιτσα και το Ζαγόρι, όρια που οι νέες διοικητικές διαιρέσεις αλλά και η ίδια η δυναμική της ανθρωπογεωγραφίας τείνουν να μετατοπίσουν προς το Βοϊδομάτη. Το καινούργιο χωριό Κλειδωνιά, πάνω στην εθνική οδό, θεωρείται πια χωριό της Κόνιτσας, ενώ το παλιό χωριό πάνω στο βουνό, απέναντι από το Πάπιγκο, ανήκε στο Ζαγόρι. Ο Σμόλικας και η Γκαμήλα στέκουν απέναντι το ένα στο άλλο με τις δρακόλιμνες και τους δράκους τους που η παράδοση θέλει να μαλώνουν. Μόνο αν σταθεί κανείς στη μια ή την άλλη πλευρά μπορεί να αντιληφθεί τα αισθήματα που γέννησαν όλους αυτούς τους μύθους, που, εκτός από την αιτιολογική ως

Τα Στενά του Αώου

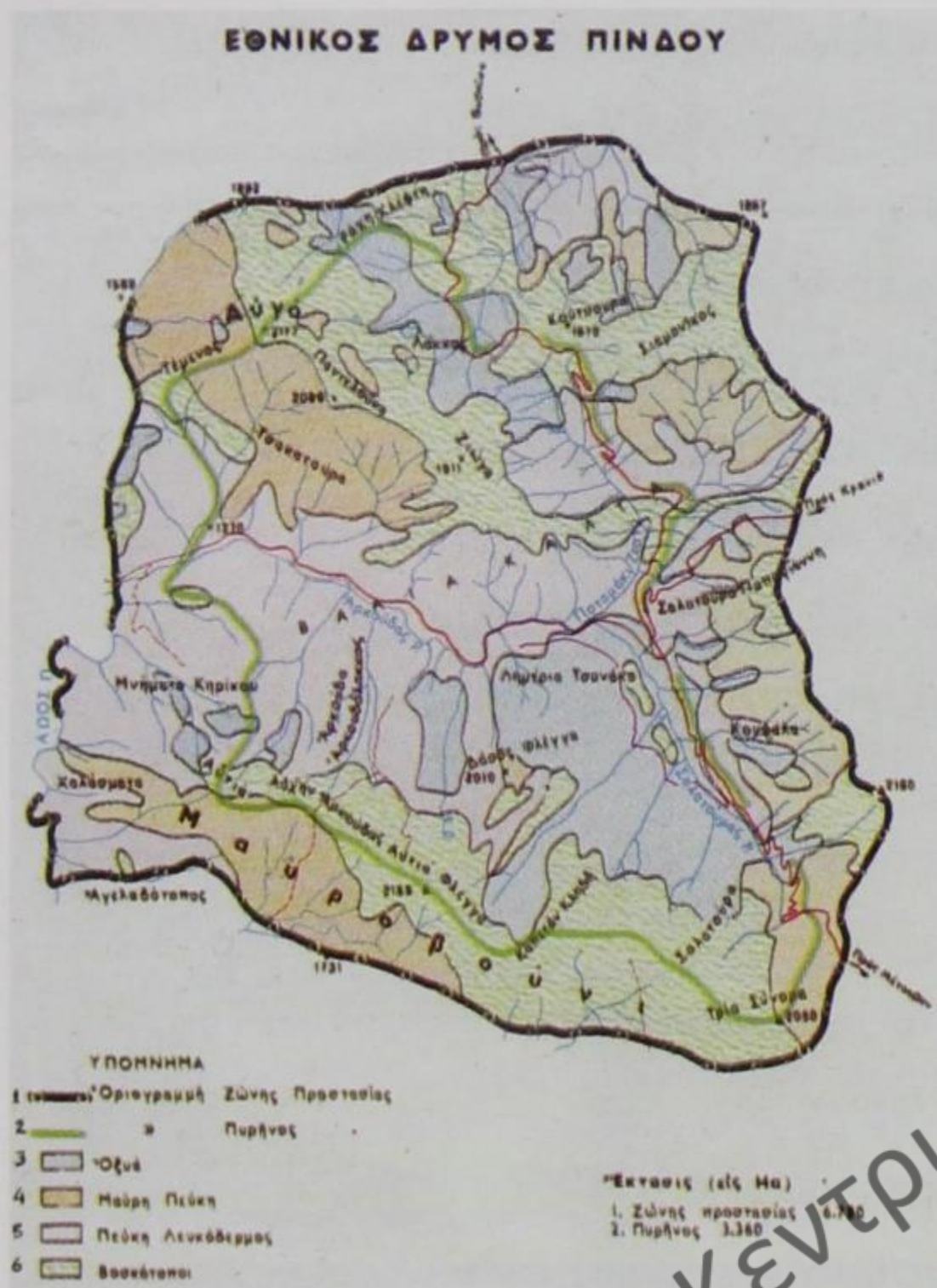
προς τα γεωλογικά φαινόμενα λειτουργία τους, αποτυπώνουν και διαπολιτισμικές σχέσεις μεταξύ περιοχών.

Η κοιλάδα του Αώου ενώνει γεωγραφικά τους εθνικούς δρυμούς Βίκου-Αώου και Πίνδου. Στις βόρειες πλαγιές της κοιλάδας του ποταμού αναπτύσσονται τα χωριά της Λάκκας Αώου και στις νότιες ορισμένα χωριά του Ζαγορίου, γνωστά και ως Βλαχοζάγορο. Το ποτάμι είναι και εδώ το όριο ανάμεσα στο Ζαγόρι και τα Βλαχοχώρια της Κόνιτσας. Είναι χαρακτηριστικό, ωστόσο, το γεγονός ότι και στις δυο πλευρές του ποταμού τα χωριά είναι βλαχόφωνα, που σημαίνει ότι το ποτάμι ιστορικά ήταν και ενοποιητικός παράγοντας. Τα βλαχόφωνα χωριά Βρυσοχώρι, Λάιστα και Ηλιοχώρι ανήκουν στο Ζαγόρι διοικητικά αλλά και ανθρωπογεωγραφικά, έχοντας αναπτύξει από την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας ζαγορίσια συνείδηση και ταυτότητα, ενώ τα απέναντι βλαχοχώρια Διστρατο, Πάδες, Άρματα και Παλιοσέλι, γνωστά ως χωριά της Λάκκας Αώου, αποτελούν μια ξεχωριστή ενότητα. Το Ελεύθερο, το πλησιέστερο στην Κόνιτσα χωριό της Λάκκας, δεν είναι βλαχόφωνο και θα μπορούσε να ενταχθεί στην ευρύτερη ενότητα των Μαστοροχωρίων της Κόνιτσας.

Τα Βλαχοχώρια της Λάκκας Αώου χαρακτηρίζονται κυρίως από τη σχέση τους με το δάσος. Τα βασικά επαγγέλματα που αναπτύχθηκαν εδώ είναι τα δασικά, σε συνδυασμό πάντοτε με μια στοιχειώδη γεωργία και

(Πηγή:
Υπουργείο Γεωργίας)

μια μικρή, οικόσιτη κατά κανόνα, κτηνοτροφία. Είναι γνωστοί οι πριονάδες, οι καρβουνιάρηδες και οι κατραμάδες (παραγωγοί κατραμιού), που μετακινούνταν σε μια μεγάλη γεωγραφική κλίμακα, ασκώντας το επάγγελμά τους. Στην ευρύτερη περιοχή, όπου άλλωστε τα ποτάμια και τα ρέματα είναι πολλά, σώζονται ακόμα νεροπρίονα κατασκευασμένα από Διστρατιώτες κυρίως τεχνίτες.

Χαρακτηριστικό του ποταμού Αώου είναι τα πολλά ρέματα και ρυάκια των οποίων τα νερά μαζεύει στο διάβα του κυρίως στην περιοχή της Λάκκας. Τα νερά αυτά έρχονται από τις πολλές πηγές της περιοχής, οι οποίες διαμορφώνουν ένα πανέμορφο φυσικό τοπίο, συνυφασμένο στις τοπικές παραδόσεις, όχι τυχαία, με την παρουσία νεράιδων.

(Πηγή:
Υπουργείο Γεωργίας)

...Στις πλαγιές και στις σπηλιές εκείνες κατοικούσαν πολλές νεράϊδες, οι οποίες κατέβαιναν στο ρέμα εκείνο, κάτω από τον καταρράκτη, όπου λούζονταν και άπλωναν τα μαντήλια τους στις πέτρες να στεγνώσουν. Τελευταία, μια νεράϊδα μόνον είχε απομείνει εκεί. Ίσως οι άλλες να είχαν φύγει ή να είχαν χαθεί ... (N. Έξαρχος, Το Βρυσοχώρι, Ιωάννινα 1975, σελ. 28 - 9).

Ένα άλλο χαρακτηριστικό στοιχείο του ποταμού Αώου είναι τα στενά που διαμορφώνουν οι βόρειες πλαγιές της Τύμφης και οι νότιες της Τραπεζίτσας και του Σμόλικα. Η ευρύτερη περιοχή αποκαλείται τοπικά

νεροπρίονο στην Πίνδο

Στόμιο και δηλώνει το στενό πέρασμα του ποταμού. Πρόκειται ουσιαστικά για τη χαράδρα του Αώου, της οποίας οι πλαγιές ορθώνονται απότομα από τα 500 μέχρι τα 2480 μ. Δυτικά της χαράδρας του Αώου διαμορφώνεται η λεκάνη της Κόνιτσας και ανατολικά εκτείνεται η κοιλάδα του. Στο ανατολικό άκρο του Στομίου η κοιλάδα σχηματίζει ένα «φυσικό άνοιγμα», όπου τα ρέματα του Ελεύθερου και του Βρυσχωρίου χύνονται στον ποταμό. Στα ανοίγματα αυτά, όπου οι κλίσεις του εδάφους είναι σχετικά ομαλές και το υψόμετρο χαμηλό, αλλά και γενικά στην έκταση ανάμεσα στους οικισμούς και το ποτάμι, οι κοινότητες της Λάκκας διαμόρφωσαν ένα χαρακτηριστικό γεωργικό τοπίο με πεζούλες και περίφρακτα χωράφια, όπου ακόμα και σήμερα συναντά κανείς καλλιέργειες.

Η χαράδρα του Αώου έχει μήκος 10 χλμ. περίπου και παρουσιάζει εξαιρετικό οικολογικό και αισθητικό ενδιαφέρον⁸. Στις κορυφές της Τύμφης και του Σμόλικα δυο Δρακόλιμνες, απομεινάρια της εποχής των παγετώνων, τεκμηριώνουν την ενφύτερη οικολογική σημασία της χαράδρας του Αώου και κρατούν ακόμα ζωντανούς τους μύθους που έθρεψαν γενιές και γενιές ηπειρωτών. Ο συνδυασμός της άγριας πανίδας (π.χ. αγριοκάτσικα και μεγάλα αρπακτικά πτηνά) με την κτηνοτροφική παρουσία του ανθρώπου προσδίδει στην ευρύτερη περιοχή ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τη σχέση κοινωνίας-φυσικού περιβάλλοντος. Το τοπίο σ' αυτά τα ψηλώματα είναι καθαρά κτηνοτροφικό και σηματοδοτεί την ιστορική παρουσία των νομάδων κτηνοτρόφων, Σαρακατσαναίων και Βλάχων.

Στη δυτική μεριά της χαράδρας είναι κτισμένη η Κόνιτσα και στην

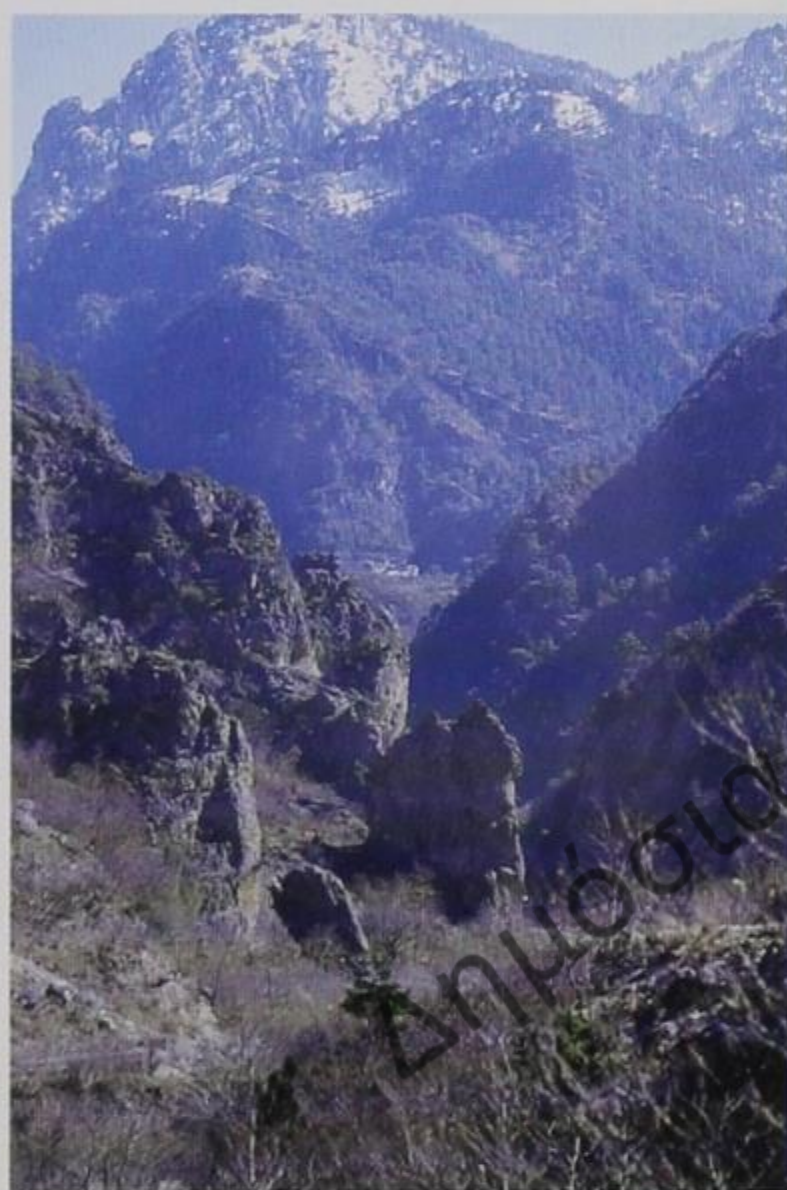

Αμπελοκαλλιέργειες
στο Μέτσοβο

ανατολική το χωριό Ελεύθερο, που, όπως είπαμε, διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα βλαχοχώρια της Λάκκας. Στη μέση περίπου της χαράδρας βρίσκεται η Μονή Στομίου. Το μοναστήρι της Αγίας Τριάδας Βρυσοχωρίου και το Παλιομονάστηρο Ελεύθερου βρίσκονται ανατολικότερα. Τα τρία μοναστήρια εξημερώνουν και φυλάγουν το επικίνδυνο πέρασμα της χαράδρας, οριοθετώντας παράλληλα τις κοινοτικές εκτάσεις.

Στον κάμπο της Κόνιτσας με τις γνωστές καλλιέργειες και τα προϊόντα ταυτότητας, όπως το πεπόνι και το ροδάκινο, παίρνει μαζί του τον Ζαγορίσιο Βοϊδομάτη, για να κάνουν μια σύντομη αλλά άκρως ενδιαφέρουσα διαδρομή μέχρι τα σύνορα. Το Μοναστήρι της Παναγίας Μολυβδοσκεπάστου χαμηλά, δίπλα στα νερά του ποταμού και εκείνο των Ταξιαρχών (Γκούρας) ψηλά, πάνω από το Αϊδονοχώρι, σημαδεύουν το τοπίο και καθαγιάζουν το χώρο.

Τα χωριά και οι καλλιέργειες στις όχθες του ποταμού δηλώνουν την οργανωμένη παρουσία του ανθρώπου στην περιοχή, ενώ η κατεστραμμένη γέφυρα (Μεσογέφυρα) στο Μπουραζάνι στέκει μάρτυρας των σχέσεων και επικοινωνιών του παρελθόντος αλλά και της σφοδρότητας των συγκρούσεων στην περιοχή κατά τη νεότερη ιστορία. Ακριβώς στο σύνορο, ο Αώος παίρνει μαζί του και το Σαραντάπορο, που κατεβαίνει από την

Η Μονή Στομίου

περιοχή του Γράμμου και φέρνει με τα νερά του την πολιτισμική αύρα των Μαστοροχωρίων. Οι άλλοι παραπόταμοι του Αώου βρίσκονται σε αλβανικό έδαφος, εκτός από το Δρίνο που έχει τις πηγές του στο Πωγώνι αλλά κι αυτός συναντά τον Αώο στην Αλβανία.

*Ο Αώος
στο λεκανοπέδιο
της Κόνιτσας*

*Η Κούλια της Χάμκως
στην Κόνιτσα*

Ο Σαραντάπορος

Ο ποταμός Σαραντάπορος πηγάζει από τις νότιες πλαγιές του Γράμμου. Ο ποταμός κατευθύνεται νοτιοδυτικά και συμβάλλει στον Αώο. Το ελάχιστο υπερθαλάσσιο ύψος του είναι 400 μ., το μέγιστο 1500 μ. και το μήκος του 50 χλμ. Ο Γράμμος (2520 μ.), ο Σμόλικας (2687 μ.) και οι απολήξεις τους, οι δυο ψηλότεροι ορεινοί όγκοι της Βόρειας Πίνδου, καθώς και οι νοτιοδυτικές πλαγιές του όρους Βοΐου (1802 μ.) είναι οι κύριοι τροφοδότες του σε νερό. Ο Γράμμος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως νερομάνα, αφού πέρα από τις πολυάριθμες πηγές του σχηματίζονται πάνω του πολλές ορεινές λίμνες. Η Δρακόλιμνη του Γράμμου, γνωστή και με το όνομα Γκιζντόβα, βορειοανατολικά της κορυφής 2520 και σε υψόμετρο 2350 μ., αιωρείται κυριολεκτικά πάνω από τα ελληνοαλβανικά σύνορα. Η λίμνη στις Αρένες, κοντά στην ομώνυμη κορυφή (2192 μ.) και σε υψόμετρο 1700 μ., περιβάλλεται από ένα μικτό δάσος πεύκου και οξιάς. Ακόμη, η λίμνη Σκίρτσι, βορειοδυτικά του χωριού Αετομηλίτσα και σε υψόμετρο 1800 μ., ακριβώς πάνω από τη ζώνη της οξιάς, περιβάλλεται από θερινές στάνες βλάχων κτηνοτρόφων και είναι συνυφασμένη με την ιστορία της Αετομηλίτσας και της κτηνοτροφίας της.

Ο άνω ρους του Σαραντάπορου βρίσκεται μέσα στα διοικητικά όρια του νομού Καστοριάς. Ο ποταμός κυλά μέσα στην κοιλάδα, που σχηματίζεται από τις νοτιοανατολικές πλαγιές του Γράμμου και τις νοτιοδυτικές του Βοΐου (1802 μ.). Νότια του Επταχωρίου δέχεται τα νερά του Ζουζουλιώτικου ρέματος, λίγο πριν την είσοδό του στο νομό Ιωαννίνων. Η κοιλάδα που σχηματίζουν αυτά τα δυο βουνά είναι ανοιχτή, καλύπτε-

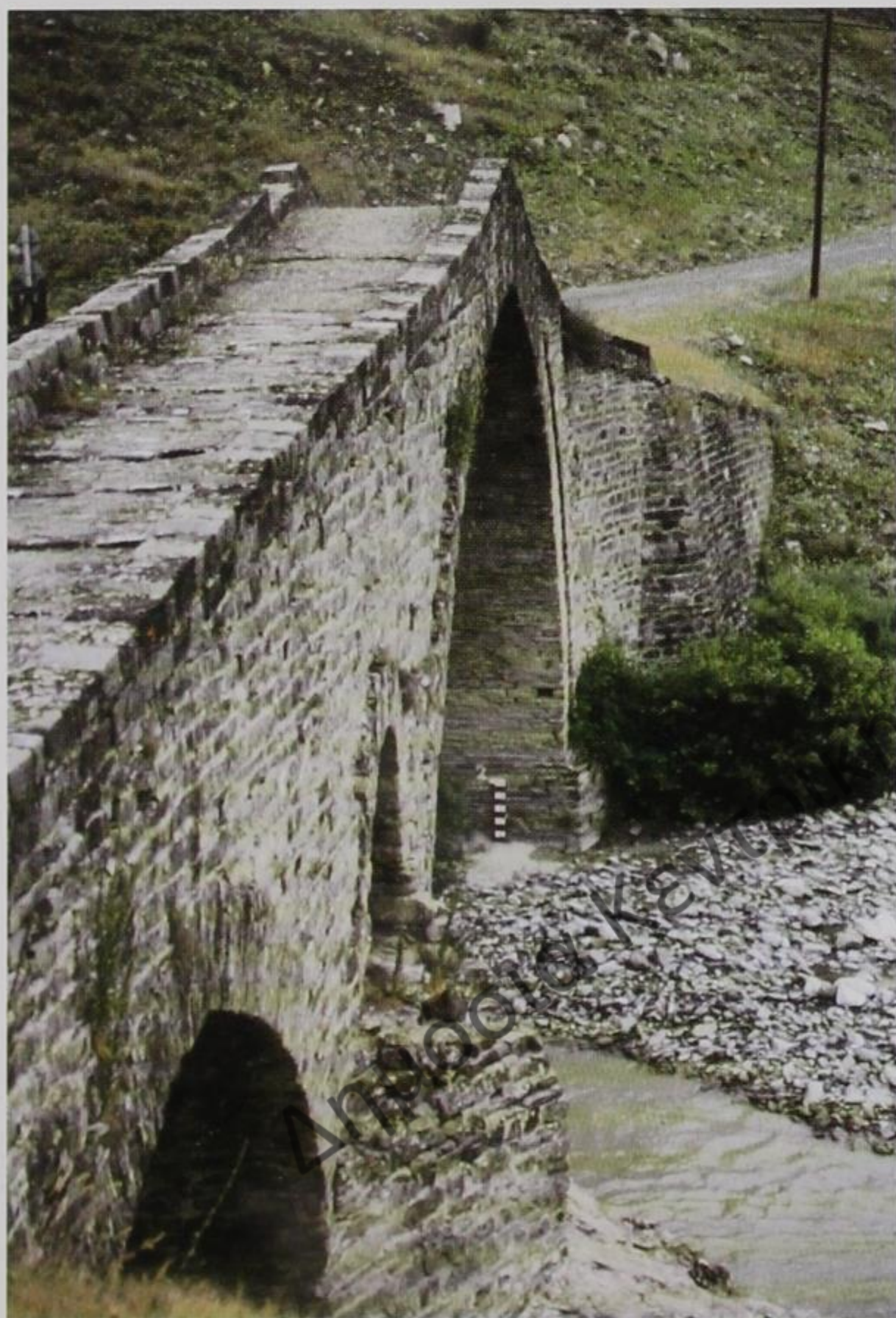

Η λίμνη
στις Αρένες
του Γράμμου

ται από πυκνά δάση πεύκου και είναι βιότοπος της αρκούδας. Η περιοχή παρουσιάζει επίσης ένα ιδιαίτερο ιστορικό, ανθρωπογεωγραφικό και πολιτισμικό ενδιαφέρον. Τα χωριά της (Κοτύλι, Κυψέλη, Πευκόφυτο, Χρυσή, Επταχώρι), γνωστά ως Κατσαουνοχώρια, αποτελούν προέκταση της πολιτισμικής ενότητας των Μαστοροχωρίων της Κόνιτσας, γεγονός που διακρίνεται τόσο στα οικιστικά τους χαρακτηριστικά, όσο και στο λαϊκό τους πολιτισμό και τη συλλογική συνείδηση των κατοίκων τους. Παρότι είναι διοικητικά ενταγμένα στο νομό Καστοριάς και έχουν εκ των πραγμάτων αναπτύξει σχέσεις με την πόλη της Καστοριάς, οι ίδιοι οι κάτοικοι ακόμα αυτοπροσδιορίζονται ως ηπειρώτικης καταγωγής. Μεγάλο μέρος του πληθυσμού αυτών των χωριών είναι πια εγκατεστη-

μένο στην Καστοριά, ενώ η Κοτύλη έχει εγκαταλειφθεί και έχει δημιουργηθεί νέος οικισμός, η Νέα Κοτύλη.

Ο ποταμός Σαραντάπορος σε δυο σημεία της διαδρομής του συναντά

*Το γεφύρι
ανάμεσα στη Ζέρμα
και το Κάντσικο
στο Σαραντάπορο*

στενά περάσματα. Το πρώτο βρίσκεται στα διοικητικά όρια των νομών Ιωαννίνων και Καστοριάς, ανάμεσα στα χωριά Επταχώρι και Πλαγιά. Το πέραςμα αποτελεί σημείο συνάντησης των δυο ορεινών όγκων της Βόρειας Πίνδου, του Γράμμου και του Σμόλικα. Στη βορειοδυτική πλευρά του υψώνεται απότομα το Μπουχέτσι (1700 μ.), συνέχεια της κορυφογραμμής του Γράμμου, που σχηματίζουν η Σιούφλικά (2146 μ.), η Πάνω Αρένα (2192 μ.) και η Κάτω Αρένα (2075 μ.). Στη νοτιοανατολική πλευρά του ορθώνονται κάπως πιο ομαλά οι βορειοδυτικές απολήξεις της Γύφτισσας και του Σμόλικα.

Το μοναστήρι της Ζέρμας, κοντά στο ομώνυμο χωριό που έχει εγκαταλειφθεί και μεταφερθεί σε νέα τοποθεσία (νέα ονομασία Πλαγιά), βρίσκεται σε οριακή θέση και προαναγγέλλει το πέραςμα των στενών του Σαραντά-

πορου από τη μεριά του νομού των Ιωαννίνων. Μαζί με το πέτρινο γεφύρι και το χωριό Δροσοπηγή στην άλλη πλευρά του ποταμού αποτελούν ένα αρκετά ενδιαφέρον οικιστικό και αρχιτεκτονικό σύνολο. Το ιστορι-

λογλύπτες, ζωγράφους κ.λπ.), που κατά την παροιμιώδη έκφραση «έχτισαν τον κόσμο». Πληκάτι, Γοργοπόταμος, Ασημοχώρι, Χιονιάδες, Βούρμπιανη, Πυρσόγιαννη, Καστάνιανη, Πύργος, Νικάνορας, Αμάραντος κ.λπ. είναι τόποι που έβγαλαν χιλιάδες τεχνίτες, που κατά «μπουλούκια» όργωσαν τον ευρύτερο χώρο της Βαλκανικής κι ακόμα πιο πέρα, χτίζοντας ιδιωτικά και δημόσια κτίρια, διακοσμώντας και αγιογραφώντας εκκλησιές και μοναστήρια, κατασκευάζοντας καλντερίμια και γεφύρια.

Παρέα μαστόρων
(Αρχείο Προοδευτικής Ένωσης Πυρσόγιαννης)

...Εμείς, δω απάνου, βλέπεις από την πέτρα γεννηθήκαμε... με την πέτρα πορευτήκαμε... και την πέτρα αξιώσαμε... Ό,τι φτιάχτηκε τότε γυιέ μου, δεν ματαφτιάχνεται τώρα. Οι παλιοί έκαναν το σταυρό τους κι έχτιζαν. Πίστευαν πως σε κάθε πέτρα μέσα βρίσκεται κι ένας άγιος. Και την ακουμπούσαν στο γιαπί, με καρδιά ζεστή. Σαν να προσεύχονταν... Με φόβο Κυρίου... (Γ. Λυμπερόπουλος, Ορεινοί και μεθόριοι, Αθήνα 1972, σελ.128).

Αυτό είναι το «πολιτισμικό ισοδύναμο» του Σαραντάπορου. Τα χωριά της πέτρας και των μαστόρων. Ο Σαραντάπορος είναι ο ίδιος το ποτάμι της πέτρας. Αυτή η πέτρα με την αισθητική της από τη μια κι από την άλλη τα περιορισμένα δασάκια της βελανιδιάς, τα κηπάρια με τις ξερολιθιές, οι πέτρινες αποθήκες και οι κλαδαριές χαρακτηρίζουν το τοπίο της περιοχής με κυρίαρχη την εικόνα των πέτρινων οικισμών σε μικρή απόσταση του ενός από τον άλλο.

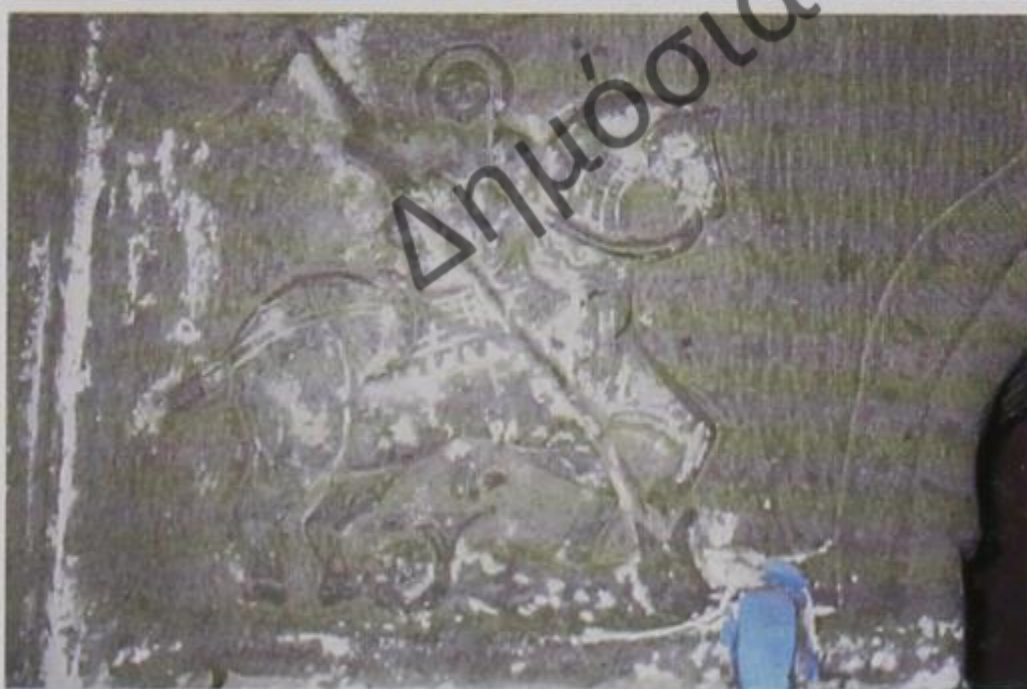
Οι τέχνες, μαστορική, ξυλουργία, ξυλογλυπτική, αγιογραφία, ζωγραφική, όπως ασκήθηκαν σε επαγγελματική συντεχνιακή βάση, σφράγισαν το βίο και τον πολιτισμό των χωριών αυτών, με αποτέλεσμα να ταυτιστούν ιστορικά με αυτές και να διαμορφωθεί μια συνείδηση τοπικής ιδιαιτερότητας, που παίζει καθοριστικό ρόλο και στη συλλογική μνήμη των κατοίκων τους.

Λαξευμένες και μη πέτρες, γεωμετρικές στέγες, αραδιασμένες σχιστόπλακες, υψίκορμες καμινάδες, πέτρινα ή ξύλινα γεισώματα, ευθυγραμμισμένες γρηπίδες, ξύλινα δεσίματα, τοξοτά υπέρθυρα, αγκωνάρια

λαξευμένα με βελόνι, λίθινες τετράγωνες ή κυκλικές κολώνες, θολωτές πέτρινες κατασκευές, πλακοστρώσεις με κατόκια, κτητορικές πλάκες, λιθανάγλυφα, ξύλινες στέγες, ξυλόγλυπτες οροφές, πλατυσάνιδα πατώματα, σκάλες, ξύλινα κιγκλιδώματα, παράθυρα με καΐτια, ταμπλαδωτές πόρτες, ξυλόγλυπτες μεσάντρες, ξυλόγλυπτα έπιπλα, τέμπλα, σφυρήλατα καρφιά, τζινέτια, σιδεριές, μεντεσέδες, κλειδαριές, πόμολλα, φορητές και μη εικόνες, κοσμικές παραστάσεις σε οντάδες, ένα σύνολο τέτοιων στοιχείων συνιστούν τον πλούτο της λαϊκής δημιουργίας των τεχνιτών των μαστοροχωρίων.

Η κινητικότητα του ανδρικού πληθυσμού με τους περιοδικούς ρυθμούς της έχει αποτυπωθεί στα έθιμα των Μαστοροχωρίων με τις τελετουργίες του αποχω-

ρισμού και της αντάμωσης σε οριακά σημεία των κοινοτικών εκτάσεων,

Λιθανάγλυφα

στις κοινωνικές σχέσεις και τις συλλογικές νοοτροπίες. Ο ίδιος ο Σαραντάπορος δεν μπορούσε παρά να ενσωματώσει στην τοπογραφία του και να συμβάλλει έτσι με τον τρόπο του στη συντήρηση της κοινωνικής μνήμης με τον πιο εύγλωττο τρόπο. Το τοπωνύμιο Ντέρτι που ταυτίζεται με ένα οριακό σημείο - πέρασμα του ποταμού ανάμεσα στα χωριά Πυρσόγιαννη και Καστάνιανη δεν αποτυπώνει παρά το συλλογικό καημό του αποχωρισμού των μαστόρων από τις οικογένειες και τους χωριανούς τους.

Ξεπροβόδισμα μαστόρων (Αρχείο Προοδευτικής Ένωσης Πυρσόγιαννης)

Ο Βοϊδομάτης

Ο Βοϊδομάτης πηγάζει από τον ορεινό όγκο της Τύμφης. Το ελάχιστο υπερθαλάσσιο ύψος του είναι 500 μ., το μέγιστο 1500 μ. και το μήκος του 25 χλμ. Κατευθυνόμενος βορειοδυτικά, συμβάλλει στον ποταμό Αώο στο ύψος του Λιατοβουνίου, λόφου που βρίσκεται στα νότια του λεκανοπεδίου της Κόνιτσας. Το ποτάμι έχει συνεχή ροή μέσα στο φαράγγι του Βίκου, το οποίο αποτελεί τον πυρήνα του εθνικού δρυμού Βίκου Αώου. Ο Δρυμός ιδρύθηκε το 1973 και περιλαμβάνει, εκτός από το φαράγγι, ένα μεγάλο τμήμα της Τύμφης, που ορίζεται από την υψομετρική καμπύλη των 1300 μ., καθώς και τις ορθοπλαγιές των Στενών του ποταμού Αώου.

Η χαράδρα του Βίκου θα μπορούσε να θεωρηθεί ένα ζωντανό μουσείο Φυσικής Ιστορίας με το απαράμιλλο κάλλος της, την ποικιλία των ενδημικών φυτών αλλά και τη σχέση της με τις τοπικές κοινωνίες, αφού ακόμα και η ίδια η βλάστηση έχει επηρεαστεί καθοριστικά, για παράδειγμα, από την παρουσία της κτηνοτροφίας στην περιοχή. Οι πολλές ζώνες βλάστησης κατά μήκος της χαράδρας, η ποικιλία των φυτών, ανάλογα με την απόσταση από την κοίτη του ποταμού αλλά και την ένταση της βόσκησης, συνθέτουν ένα σπάνιο μωσαϊκό χλωρίδας με υγρόφυλλη και ξηροφυτική, δασώδη, θαμνώδη και ποώδη βλάστηση, με ποικιλία βοτάνων και αγριολούλουδων. Από την πλούσια επίσης πανίδα, ξεχωρίζουν τα αρπακτικά πτηνά και η πέστροφα, ενώ πιθανολογείται η παρουσία του λύγγα¹⁰.

Οι κύριες πηγές του Βοϊδομάτη βρίσκονται μέσα στη χαράδρα του Βίκου, κάτω ακριβώς από το ομώνυμο χωριό του δυτικού Ζαγορίου. Ωστό-

*Η χαράδρα
του Βίκου*

σο, η χαράδρα συλλέγει όλα τα όμβρια ύδατα του κεντρικού και δυτικού Ζαγορίου και χωρίζεται σε δυο τμήματα, το πάνω και το κάτω. Το πέτρινο γεφύρι του Κόκορου βρίσκεται στο μέσο της χαράδρας. Το άνω τμήμα της ή Βικάκι εκτείνεται μέχρι τη θέση Γυφτόκαμπος και το κάτω μέχρι το γεφύρι της Κλειδωνιάς. Ο Άνω Βίκος, που ταυτίζεται με το Κεντρικό Ζαγόρι, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η περιοχή των πηγών του Βοϊδομάτη, αφού ο ποταμός τροφοδοτείται, με πηγαία και όμβρια ύδατα καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, εκτός από τις περιόδους ξηρασίας.

Το μοναστήρι του Ρογκοβού, στο μέσο περίπου του άνω Βίκου, δείχνει να εποπτεύει όλο το κεντρικό Ζαγόρι, τους οικισμούς του και τα γε-

Το γεφύρι Λαζαρίδη
ή Κοντοδήμου
στο Βικάκι

το Σκαμνέλι, το Τσεπέλοβο, το Βραδέτο, το Καπέσοβο, το Κουκούλι, το Μονοδέντρι, η Βίτσα, τα Άνω Πεδινά, ο Ελαφότοπος, τα Κάτω Πεδινά, το Δίλοφο, οι Ασπράγγελοι, η Ελάτη, το Δίκορφο, η Μανασσή, η Καλωτά,

φύρια του. Πέτρινα γεφύρια με ένα, δυο και τρία τόξα, όπως για παράδειγμα, των Φραγκάδων, των Νεγάδων, του Πετσιώνη, του Μύλου, της Ντόβρης, του Λαζαρίδη, το Καλογερικό, του Τσεπελόβου, του Καπεσόβου, του Αγίου Μηνά, του Διλόφου, του Κόκορου, του Μίσσιου και πολλά άλλα. Όπου όμως υπάρχει γεφύρι λογικά υπάρχει και ποταμός ή ρέμα. Το Νεγαδιώτικο, το Μπαγιώτικο, τα Μυρίσια, της Ντόβρης, της Ελάτης και του Ρογκοβού είναι μερικά από τα ποτάμια και ρέματα του κεντρικού Ζαγορίου, τα νερά των οποίων χύνονται, μετά το γεφύρι του Κόκορου, στον ποταμό Βοϊδομάτη.

Ένας σημαντικός αριθμός χωριών αναπτύσσεται στο κεντρικό Ζαγόρι. Χαρακτηριστική είναι η μικρή απόσταση μεταξύ τους που δε ξεπερνά τα 3-5 με 8-10 χλμ. Τα χωριά αυτά είναι:

το Διπόταμο, οι Φραγκάδες, οι Νεγάδες και οι Κήποι. Οι οικισμοί τους βρίσκονται, κατά μέσο όρο, σε υψόμετρο 1000 μ., μέσα στη ζώνη της δρυός και στην αυστηρή ζώνη δόμησης και προστασίας της αρχιτεκτονικής τους φυσιογνωμίας.

Η χαράδρα του Βίκου έχει μήκος 12 χλμ. και οριοθετείται από τα πέτρινα γεφύρια του Κόκκορου και της Κλειδωνιάς. Μέσα στις ορθοπλαγιές της, οι οποίες σε πολλά σημεία τους αγγίζουν τα 800 μ. ύψος, κυλά ο ποταμός Βοϊδομάτης. Η χαράδρα διαθέτει αρκετά σημεία θέας. Το μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής (Μονοδέντρι) αντικρίζει, για παράδειγμα, όλες τις κάθετες πλαγιές της. Η τοποθεσία Οξιά, πάνω από το χωριό Μονοδέντρι, έχει θέα προς το Μέγα Λάκκο. Η θέση Μπελόη, πάνω από το χωριό Βραδέτο και την πέτρινη σκάλα του, βλέπει σε όλο το μήκος της. Τέλος, τα κράσπεδα της χαράδρας του Βίκου γεύονται το άρωμα των βοτάνων του και αναπνέουν τον αέρα της μετακινούμενης κτηνοτροφίας¹¹.

...Αν κοιτάξεις από την κορφή του Μιτσικελίου, η καρδιά σου γγεται από την πρώτη επαφή με το τοπίο. Αντίκρυ σου μια τεράστια πληγή σχίζει βαθιά τη σάρκα του, νιώθεις πως το μαχαίρι έχει φτάσει ως το κόκκαλο... Η πληγή δεν κακοφόρμησε, μα ούτε έκλεισε. Έμεινε εκεί για να μαρτυράει τις χθόνιες λειτουργίες του πλανήτη, σ' εποχές που χάνονται στα βάθη της αιωνιότητας, και τις επενέργειες των στοιχείων που έδωσαν στο το-

Το γεφύρι
του Κόκκορου

Ο μύλος και το
γεφύρι των Κήπων

Το γεφύρι
στα Ριζιανά
Νεγάδων

πίο τη σημερινή μορφή του. Η επιφάνεια είναι φαλακρή, σαν τον ξυρισμένο λαιμό κατάδικου, όμως στις πλαγιές του χάσματος, στις σχισμές των βράχων με τις τόσες χρωματικές παραλλαγές, ίδια μουσική κλίμακα, κόκκινοι, σταχτί, καφέ, πράσινοι, άσπροι βράχοι, πανύψηλοι, μονοκόμματοι, χυτοί, ή σα νάχουν χτιστεί από χέρι ανθρώπινο, στις σχισμάδες λοιπόν, και στα φρύδια των βράχων η φύση έχυσε το βάλσαμό της, γλύκανε ο τόπος και ξεπετάχτηκε από τα σπλάχνα των βράχων πλούσια χλωρίδα, παρθένα βλάστηση, θάμνοι και δέντρα που θέριεψαν με τη στέρηση, πουρνάρι, πεύκο, έλατο, φράξος και χόρτο άφθονο, τροφή των αγριόγιδων, που χαίρονται παίζοντας με τον ίλιγγο, και φοβόταν που διάλεξαν για κατοικιό τους τις πιο απόκρημνες πλαγιές, πρόκληση για

τους ανθρώπους που τα κυνηγούσαν, τους πρακτικούς γιατρούς του παλιού καιρού... (I. N. Νικολαΐδης, Ζαγόρι. Δοκίμιο Ανθρωπογεωγραφίας, Ιωάννινα 1982, σελ.6-7).

Οποιαδήποτε βέβαια αναφορά στο Βίκο θα ήταν ελλιπής δίχως τη μνεία των βοτάνων και των πρακτικών γιατρών, των «Βικογιατρών», που έβγαλε η περιοχή, λόγω ακριβώς του πλούτου της χλωρίδας της ομώνυμης χαράδρας. Κομπογιαννίτες γιατροί, που, με τις εμπειρικές γνώσεις τους σχετικά με τη χρήση των βοτάνων, άσκησαν επί γενιές το επάγγελμα περιπλανώμενοι σε πολιτείες και χωριά. Αυτές οι γνώσεις θεωρούνται σήμερα πολύ σημαντικές για τις ιατρικές επιστήμες, που άλλοτε τις απέρριπταν ως μη επιστημονικές και επικίνδυνες. Ο βοτανικός πλούτος της περιοχής αυτής, μαζί με τις σχετικές παραδόσεις, τις ονομασίες, τις δεισιδαιμονίες κ.λπ., αποτελεί έτσι κι αλλιώς ένα σημαντικό κεφάλαιο της τοπικής ιστορίας και λαϊκής παράδοσης, που δεν έχει ακόμα μελετηθεί συστηματικά από επιστημονική άποψη.

Μιλώντας όμως για τους πανόδιους βικογιατρούς, δεν μπορούμε να παραλείψουμε και μια γενική αναφορά στον ταξιδιωτισμό των Ζαγορισίων, που σφράγισε την κοινωνική και οικονομική ζωή του Ζαγορίου και οδήγησε σε απογείωση το λαϊκό του πολιτισμό, τόσο με την οικονομική ευημερία που προκάλεσε το «καζάντι» της ξενιτιάς όσο και με την ίδια τη συνάντηση του τοπικού με το μακρινό, με την όσμωση ανάμεσα στο οικείο και το ξένο, με την δημιουργική αφομοίωση των στοιχείων που έρχονταν από «έξω» από το τοπικό πολιτισμικό σύστημα.

Ο κάτω ρους του ποταμού Βοϊδομάτη διαμορφώνεται στο νότιο τμήμα του Κάμπου της Κόνιτσας. Λίγο πριν το γεφύρι της Κλειδωνιάς, τα

μοναστήρια των Αγίων Αναργύρων και της Σπηλιώτισσας στέκουν φύλακες άγρυπνοι του ποταμού, ενώ η βραχοσκεπή ανώτερης παλαιολιθικής εποχής στη θέση Κλειδί θυμίζει την προϊστορική παρουσία του ανθρώπου στις όχθες του. Τα νερά του, στην έξοδό τους από το φαράγγι, κυλούν κάτω από το πέτρινο γεφύρι της Κλειδωνιάς - ιστορικό πέρασμα στην περιοχή - και λίγο μετά χύνονται στον Αώο ποταμό, κοντά στον αρχαιολογικό χώρο του Λιατοβουνίου (νεκροταφείο 10ου - 5ου αι. π.Χ.).

Αν ο Σαραντάπορος φέρνει τον αέρα του Γράμμου και την αύρα του πολιτισμού των μαστόρων, ο Βοϊδομάτης φέρνει με τα πεντακάθαρα νερά του τις ευωδιές του Βίκου και το φως του Ζαγοριού. Ο οριακός χώρος της συνάντησής τους με τον Αώο είναι και ένα συμβολικό σταυροδρόμι τοπικών πολιτισμών.

Το γεφύρι
της Κλειδωνιάς
στο Βοϊδομάτη

3:
ιάς

Αλβανία

Προς
Κόνιτσα

Προς
Μέτσοβο

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ν. Ιωαννίνων

Ν. Θεσπρωτίας

Ο Καλαμάς

Ο Καλαμάς πηγάζει από το λεκανοπέδιο του Παρακάλαμου, όπου δέχεται και τα νερά του Γορμού ποταμού, που έρχεται από την περιοχή του Πωγωνίου. Το ελάχιστο υπερθαλάσσιο ύψος του είναι 0 μ., το μέγιστο 1300 μ. και το μήκος του 60 χλμ. Η ευρύτερη περιοχή των πηγών του παρουσιάζει ιδιαίτερο γεωγραφικό ενδιαφέρον. Τα όρη Μακρύκαμπος (1672 μ.) και Μερόπη (2198 μ.) καθορίζουν την ελληνοαλβανική μεθόριο, αφήνοντας ένα τμήμα της ανθρωπογεωγραφικής ενότητας του Πωγωνίου στην πλευρά της Αλβανίας. Οι νοτιοανατολικές απολήξεις τους και τα βουνά Δούσκο (2198 μ.) και Κουτσόκρανο (1324 μ.) τροφοδοτούν με πηγαία και όμβρια ύδατα τα ποτάμια Δρίνο, που εισέρχεται σε αλβανικό έδαφος, και Γορμό, που χύνεται στον Καλαμά. Ο Δρίνος ποταμός σχηματίζεται από το Γυφτοπόταμο, που διαρρέει την κοιλάδα βορειοδυτικά του Κασιδιάρη και τα νερά που έρχονται από το φαράγγι του Κουβαρά, ενώ ο Γορμός διαρρέει την κοιλάδα ανάμεσα στα βουνά Κουτσόκρανο και Δούσκο.

Στην ευρύτερη περιοχή των πηγών του Καλαμά διαμορφώνονται δυο μικρές λίμνες, η λίμνη της Καλλιθέας (Γράμμοστη) και η Ζαραβίνα (Νεζερός). Η πρώτη βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του υψώματος του Προφήτη Ηλία - ο Καλαμάς έχει τις πηγές του στη νότια πλευρά του - στα όρια των κοινοτικών εκτάσεων Αρίστης και Α. Ραβενίων και χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι ξηραίνεται κατά τους μήνες της ξηρασίας, γι' αυτό και από παλιά καλλιεργούνταν. Η δεύτερη είναι μόνιμα κατακλυσμένη από γλυκά νερά και βρίσκεται 2 χλμ. νοτιοδυτικά του χωριού Λίμνη.

Η λίμνη της Καλλιθέας, σύμφωνα με την τοπική προφορική παράδοση επικοινωνεί με το Βοϊδομάτη μέσω καταβόθρας, γι' αυτό και παρατηρούσαν παλιότερα ότι, όταν ξηραίνονταν η λίμνη, σταματούσε και η ανάβρα του Βοϊδομάτη κοντά στο Μοναστήρι της Σπηλιώτισσας. Η λίμνη αυτή αποξηράνθηκε το 1896, οπότε έγινε και η διανομή της σε καλλιεργητές και μάλιστα προέκυψαν στη συνέχεια αρκετές διενέξεις ανάμεσα στις δύο κοινότητες ως προς τα όρια¹². Σήμερα τα εδάφη της λίμνης χρησιμοποιούνται περισσότερο ως κτηνοτροφικοί λειμώνες, ενώ ένα μικρό μέρος κατακλύζεται από νερά τους χειμερινούς μήνες. Κάποιες προσπάθειες «αποκατάστασης» της λίμνης και οικοτουριστικής αξιοποίησης του ευρύτερου χώρου τα τελευταία χρόνια δεν είχαν αποτέλεσμα.

Η λίμνη της Ζαραβίνας βρίσκεται σε υψόμετρο 500 μ., έχει βάθος 45 μ. και έκταση 310 στρεμ. Πρόκειται για μια «ζωντανή» λίμνη, που μάλιστα αποτελεί το μήλο της έριδος στην περιοχή, καθώς ανήκει σε ιδιώτη και τη διεκδικεί η κοινότητα της Λίμνης. Και για τη λίμνη αυτή λέγεται ότι επικοινωνεί μέσω καταβόθρας με τον ποταμό Μπίστρι-

Η λίμνη Καλλιθέας
(Γράμμοστη)

Οι πηγές του Καλαμά
(επιχρωματισμένος
χάρτης, Βιέννη, 1941)

τσα που βρίσκεται σε αλβανικό έδαφος, στην περιοχή του Βούρκου, κοντά στους Άγιους Σαράντα¹³. Η χλωρίδα στη γύρω περιοχή χαρακτηρίζεται από την κυρίαρχη παρουσία της δρυός, από την πανίδα ξεχωρίζει το αγριογούρουνο και τα αποδημητικά πουλιά, ενώ η πέστροφα και η τσιμα αναπτύσσονται τόσο στο Γορμό και στον Καλαμά όσο και στη Ζαραβίνα.

Τα «νερά» στην ευρύτερη περιοχή του Πωγωνίου αποτελούν σημαντικό παράγοντα της ανθρωπογεωγραφίας, έτσι ώστε να μπορούμε να διακρίνουμε δύο βασικές ενότητες, οι οποίες διαμορφώνονται με άξονες τα δύο κύρια ποτάμια της, το Γορμό και το Δρίνο. Τα χωριά του λεκανοπεδίου του Γορμού, στα οποία συμπεριλαμβάνεται το διοικητικό κέ-

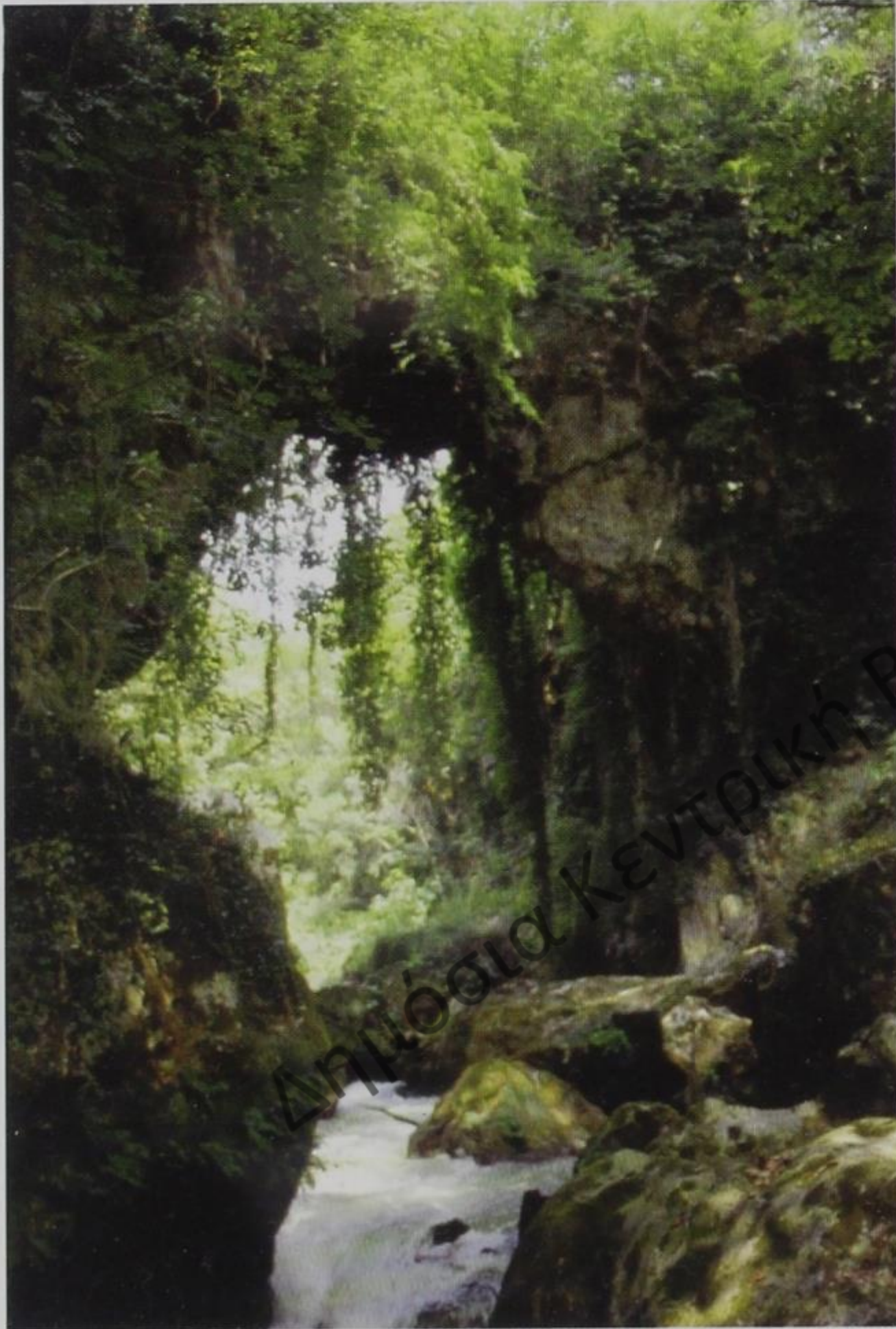
ντρο της περιοχής και έδρα του ομώνυμου δήμου, το Δελβινάκι, αλλά και η άλλοτε ανθηρή Πωγωνιανή, αποτελούν τον κύριο πυρήνα του Πωγωνίου και διαφοροποιούνται από εκείνα της Λάκκας Πωγωνίου, που βρίσκονται στις δύο πλευρές του Δρίνου ανάμεσα στον Κασιδιάρη και τη Μουργκάνα, από το Περιστέρι μέχρι τη Λάβδανη. Απομένει μια τρίτη ενότητα, εκείνη των χωριών που βρίσκονται κατά μήκος των συνόρων (Ξηρόβαλτο, Ποντικάτες, Ορεινό, Χρυσόδουλη, Αργυροχώρι κ.λπ.) και που άλλωστε ιστορικά εντάσσονται στην πολιτισμική ενότητα της Δ(ε)ρόπολης, το υπόλοιπο και κύριο μέρος της οποίας ανήκει σήμερα στην Αλβανία. Είναι χαρακτηριστικό ότι και αυτή η μικροενότητα, γνωστή και ως Κάμπος Ξηροβάλτου, στο κύριό της μέρος, έχει σημείο αναφοράς το νερό, αφού κι εδώ υπήρχε παλιότερα «ξηρολιμνιά», η οποία αποξηράνθηκε, χρησιμοποιήθηκε στη συνέχεια ως γεωργική γη αλλά σήμερα είναι απλά ένας βοσκότοπος¹⁴.

Σημείο αναφοράς της πρώτης ενότητας η Νεμέρτσικα, στα πλούσια βοσκοτόπια της οποίας μπορούμε να πούμε ότι οφείλεται και η ιστορική αλλά και η σύγχρονη παρουσία της κτηνοτροφίας. Εδώ άλλωστε βρίσκεται και το Κεφαλόβρυσο (Μετζιτιέ), έδρα σήμερα του νέου δήμου Άνω Πωγωνίου, αμιγώς βλάχικο χωριό με πολλούς κτηνοτρόφους, που άλλοτε μετακινούνταν σχεδόν όλοι στα χειμαδιά της Θεσπρωτίας, του Ξηρομέρου, της Αυλώνας και των Αγ. Σαράντα. Κάποιοι από αυτούς με-

*Η λίμνη Ζαραβίνας
(Νεζερός)*

τακινούνται ακόμα και σήμερα ακολουθώντας το ρου του Καλαμά, καθώς ξεχειμάζουν στην περιοχή της Σαγιάδας¹⁵. Πολλοί από τους Βλάχους

Το Θεογέφυρο
στο Λίθινο

και Σαρακατσάνους κτηνοτρόφους, που έκαναν κάποια από τα κονάκια τους στο παρελθόν στο Πωγώνι, έχουν πια εγκατασταθεί μόνιμα εκεί διαμορφώνοντας ένα πλούσιο εθνοπολιτισμικό μωσαϊκό και τονώνοντας ως ένα βαθμό δημογραφικά μια διαρκώς πληθυσμιακά αποψιλούμενη κατά τη μεταπολεμική περίοδο περιοχή.

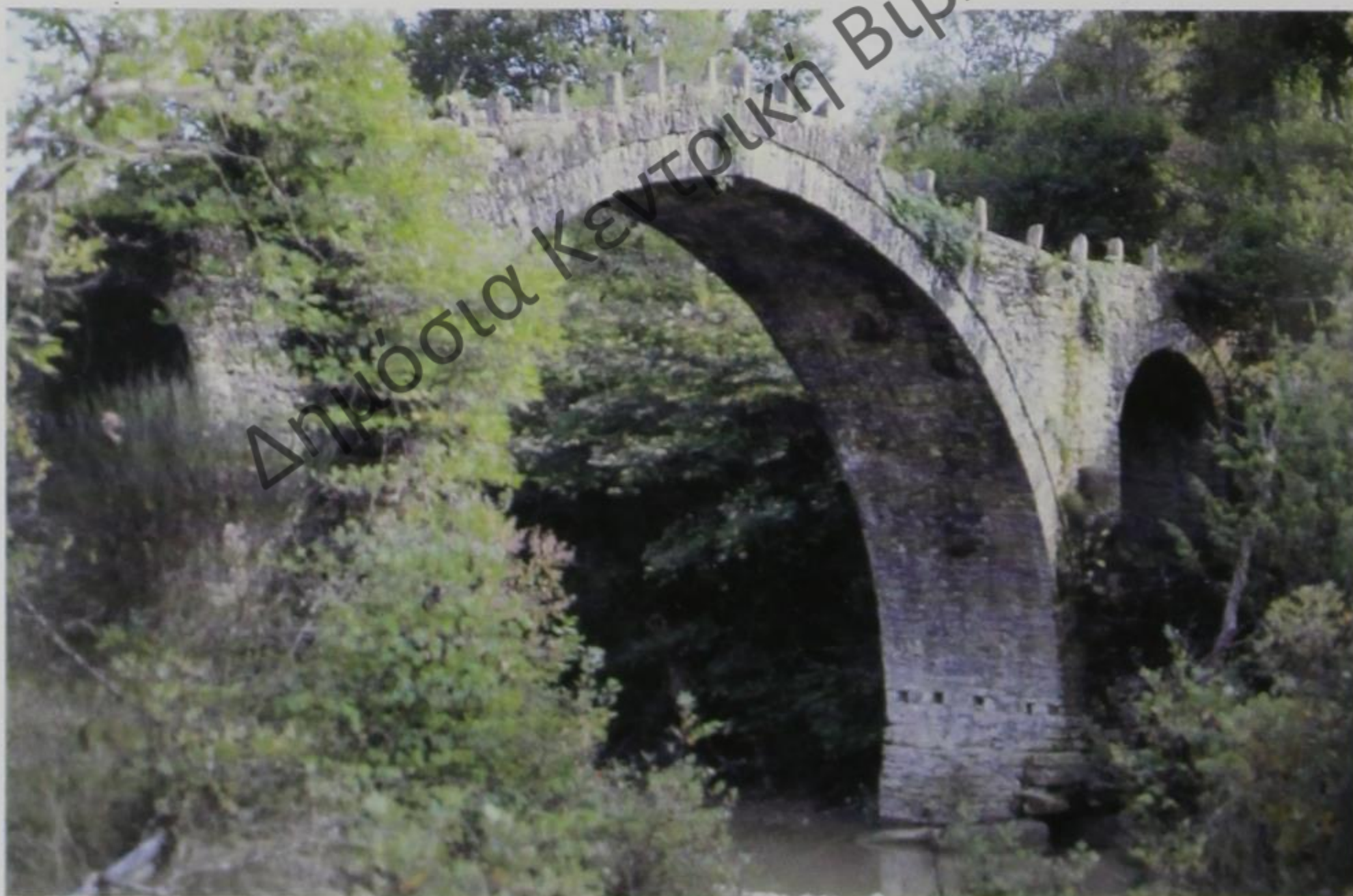
Ο άναρρος του Καλαμά συγκεντρώνει όλα τα νερά της λεκάνης του Παρακαλάμου. Σ' αυτή τη λεκάνη διαμορφώνεται μια ξεχωριστή ενότητα χωριών, που εκτείνεται από τη Σιταριά στην ανατολική πλευρά του Κασιδιάρη μέχρι τους Κουκλιούς, έχει κέντρο τον Παρακάλαμο και μπορεί να θεωρηθεί προέκταση του Πωγωνίου, καθώς οι επιρροές της Πωγωνίσιας παράδοσης είναι σημαντικές και οι κάτοικοι φαίνεται να έχουν αναπτύξει μάλλον πωγωνίσια συνείδηση κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Η μουσική ταυτότητα της περιοχής είναι το

πιο ζωντανό παράδειγμα αυτών των πολιτισμικών επιδράσεων, καθώς εκτός από τους πωγωνίσιους σκοπούς και το γνωστό μουσικό ύφος έχει

εισχωρήσει εδώ και η πολυφωνία, γεγονός που δεν οφείλεται φυσικά μόνο στους κατοίκους του Μαυρονόρους που, ως γνωστόν, προέρχονται από την περιοχή της Μουργκάνας.

Στη συνέχεια της ενότητας του Άνω Καλαμά βρίσκεται μια συστάδα χωριών στην ανατολική πλευρά του Κασιδιάρη μέχρι τα ριζά του, από το Μαζαράκι μέχρι το Ριάχοβο, που φέρνουν κι αυτά έντονη τη σφραγίδα του Καλαμά ακόμα και σε ό,τι αφορά το σύγχρονο πρόσωπό τους, με τα έργα αναδάσμου και άρδευσης, που έχουν μετασχηματίσει το τοπίο. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε την παρουσία ενός αξιοθέατου καταρράκτη κοντά στο ομώνυμο χωριό.

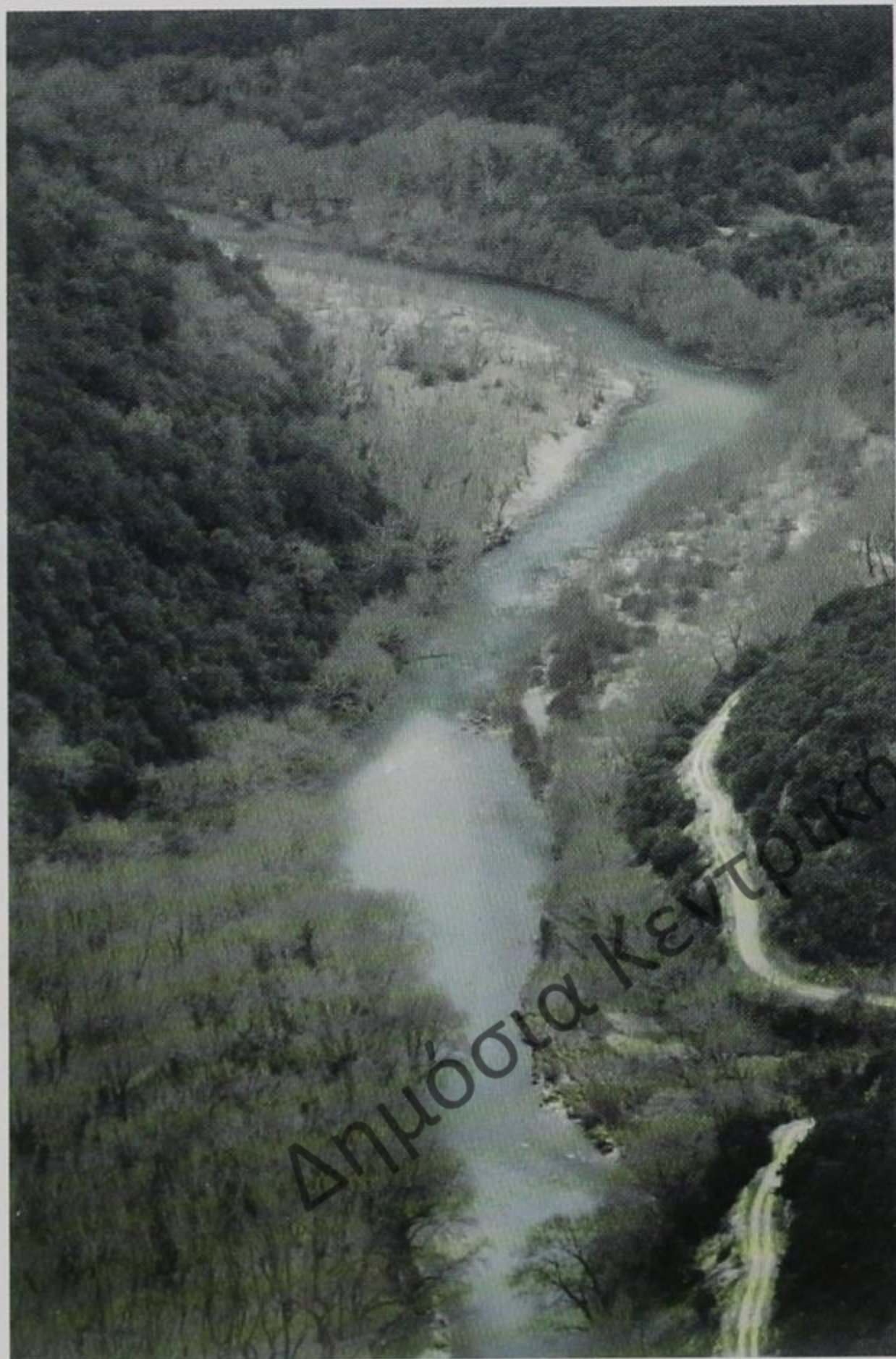
Στο Θεογέφυρο, ένα γεφύρι της φύσης ανάμεσα στα χωριά Ζίτσα και

Σύγχρονο τοπίο στον άνω ρου του Καλαμά

Το γεφύρι της Τύριας

Λίθινο, ο Καλαμάς γίνεται ορμητικός και ξεχύνεται στις κατηφοριές σα να βιάζεται να φτάσει στα χειμαδιά της Σαγιάδας. Εκεί που οδηγεί ακό-

μα και σήμερα κάποιους από τους εναπομείναντες ηνινομάδες κτηνοτρόφους, όχι μόνο του Κεφαλοβρύσου και του υπόλοιπου Πωγωνίου, που αναφέραμε πιο πάνω, αλλά και του Γράμμου. Αυτοί, οι τελευταίοι, αλλάζουν δυο ποτάμια στο διάβα τους, καθώς ο Σαραντάπορος τους βγάζει μέχρι τον κάμπο της Κόνιτσας κι από κεί «ρίχνονται» στο Πωγώνι, για να πάρουν το δρόμο του Καλαμά.

Η περιοχή από τις πηγές του Καλαμά μέχρι το Θεογέφυρο είναι κατ' εξοχήν οριακή, είναι ένα πολιτισμικό σταυροδρόμι ανάμεσα στις ενότητες του Πωγωνίου, του Ζαγορίου, της Ζίτσας και των χωριών του Κασιδιάρη. Το ποτάμι κουβαλάει στο διάβα του στοιχεία από τις περιοχές που διαρρέει αλλά και ενσωματώνει άλλα καθώς κυλά προς τα κάτω. Η πορεία του στο χώρο, από την άλλη, είναι και πορεία στο χρόνο, καθώς συνέχειες και αλλαγές, το παλιό και το καινούργιο αποτυπώνονται με

Ο Καλαμάς ανάμεσα στα χωριά Βροσίνα και Ραβενή

πολλούς τρόπους στις όχθες του και στις γύρω περιοχές. Με την οριακότητα αλλά και τη γενικότερη σημασία αυτού του τόπου θεωρούμε ότι πρέπει να συνδεθεί ιστορικά και η αξιολογη παρουσία μοναστηριών¹⁶.

Τα μοναστήρια του Ιακώβου και Προφήτη Ηλία στα Δολιανά, του Σωσίνου στον Παρακάλαμο, της Βελλάς, του Προφήτη Ηλία στη Ζίτσα, των Πατέρων κοντά στο Θεογέφυρο, της Σιούτιστας στον Κασιδιάρη κ.α. δεσπόζουν στο χώρο, αποτυπώνοντας την προσπάθεια του ανθρώπου να τον καθαγιάσει αλλά και τις μεταφυσικές και πνευματικές του αγωνίες. Ως προς το δεύτερο, είναι γνωστό ότι ορισμένα από αυτά τα μοναστήρια υπήρξαν και σημαντικά εκπαιδευτικά και πνευματικά κέντρα κατά το παρελθόν.

Μετά το Θεογέφυρο τα νερά του Καλαμά κατευθύνονται προς τα στενά της Βροσίνας, περνούν το φαράγγι κάτω από το χωριό Πολύδροσο, διαρρέουν τις πεδινές εκτάσεις των Φιλιατών και εκβάλλουν στο Ιόνιο πέλαγος. Στο διάβα τους παίρνουν, από τη μια πλευρά τα νερά του Σμολίτσα και της Τύριας, που πηγάζουν στα όρη των Κουρέντων και συναντούν τον Καλαμά βόρεια της Βροσίνας. Ο Σμολίτσας έρχεται από τα Γραμμενοχώρια και η Τύρια από τα χωριά των Κουρέντων. Λίγο παρακάτω, νοτιότερα, τα ρέματα Μπάνια από τα ανατολικά και Κούτσης από τα δυτικά συμβάλλουν βόρεια της Βροσίνας στον ποταμό Καλαμά. Χαρακτηριστικό της γεωγραφίας αυτής της περιοχής είναι οι χαμηλοί λόφοι, οι αισθητική των οποίων τονίζεται από τις ξερολιθιές που ορίζουν τα σύνορα ανάμεσα στις ιδιοκτησίες. Το πουργάρι, η βελανιδιά και η κουμαριά σε συνδυασμό με το γκρίζο της ξερολιθιάς χαρακτηρίζουν το ευρύτερο τοπίο. Εδώ, όπως και παραπέρα, στη Λάκκα Σούλι, στο παρελθόν τα κούμαρα, άφθονα καθώς ήταν, χρησιμοποιούνταν και για την παραγωγή τσίπουρου.

Η σημασία της παρουσίας των ποταμιών στην περιοχή, πέρα από

Το μοναστήρι της Παλιουρής

τη χρήση των νερών τους στη γεωργία και ιδιαίτερα στην καλλιέργεια του καλαμποκιού, φαίνεται και από τις ιδιαίτερες αλιευτικές παραδόσεις της. Εδώ αναπτύχθηκαν υποτυπώδεις μορφές ποτάμιας αλιείας στον Καλαμά και την Τύρια με παραδοσιακές τεχνικές, όπως το «σουλπί», ένα είδος παγίδας με πέτρες, που χρησιμοποιούνταν βασικά στην Τύρια, όταν λιγόστευαν τα νερά της, στο τέλος της Άνοιξης, το «σπλώνισμα», πάλι στην Τύρια, που συνίστατο στη χρήση του σπλώνου, ενός φυτού δηλητηριώδους που ζάλιζε τα ψάρια, και το «κλείσμα» στον Καλαμά, που είναι και αυτό ένα είδος παγίδας με πέτρες.

Από την άλλη πλευρά, ο Καλαμάς μαζεύει καταρχήν το Κοσοβίτικο ρέμα, που έρχεται από την Κοσοβίτσα στις παρυφές της Μουργκάνας και ορίζει μια διακριτή ανθρωπογεωγραφική ενότητα. Ανάμεσα στον Κασιδιάρη και τη Μουργκάνη, από την Αετόπετρα μέχρι τις εκβολές του Κοσοβίτικου στον Καλαμά, κοντά στη Βροσίνα, διαμορφώνεται μια λάκκα που συνιστά και μια πολιτισμική ενότητα. Από δω και πέρα, βορειοδυτικά του ποταμού, δεσπόζουν τα όρη των Φιλιατών και η Μουργκάνη, που ορίζουν και τα σύνορα με την Αλβανία. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός, ότι εδώ τα φυσικά περάσματα δεν είναι παρά οι κοιλάδες των παραποτάμων του Καλαμά, οι οποίες διαμορφώνουν «λακκιές», που με τη σειρά τους αποτελούν καλούς δείκτες ανίχνευσης ανθρωπογεωγραφικών ενότητων¹⁷.

Μιλώντας όμως για ανθρωπογεωγραφικές ενότητες, πρέπει να αρχίσουμε από την πλέον διακριτή και γνωστή, αυτή που ορίζει η ίδια η Μουργκάνη. Μιλάμε για τα «πανοχώρια της Μουργκάνας», που είναι κυρίως γνωστά για τους φημισμένους καλατζήδες, γι' αυτό και «καλα-

οναστήρι
τον Τσαμαντά Φιλιατών

τζοχώρια», που όργωναν μέχρι τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες τον ελλαδικό χώρο ασκώντας την τέχνη τους. Χωριά όπως ο Τσαμαντάς, το Βαβούρι, ο Λιας, η Λίστα, το Κεφαλοχώρι, η Μηλιά, ο Αμπελώνας, οι Άγιοι Πάντες, ο Άγιος Νικόλαος συγκροτούν ακόμα και σήμερα μια συλλογική οντότητα, μια φαντασιακή, όπως θα λέγαμε, κοινότητα, που διαμορφώθηκε ιστορικά και συντηρήθηκε μέσα στο χρόνο και με κοινωνικές πρακτικές όπως οι γαμήλιες ανταλλαγές, η συνθηματική γλώσσα των καλατζήδων («καλατζίδικα» ή «αλειφιάτικα») κ.λπ. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα χωριά αυτά είχαν περισσότερους δεσμούς με εκείνα στην άλλη πλευρά της Μουργκάνας, τα χωριά της Λεσιγίτσας⁸, που ανήκουν σήμερα στην Αλβανία, παρά με τα «κατωχώρια» των Φιλιατών (Φοινίκι, Φανερωμένη, Γηρομέρι, Πλαίσιο κ.λπ.).

Μια άλλη ανθρωπογεωγραφική ενότητα συγκροτείται κατά μήκος του παραπόταμου του Καλαμά Δάφνη, με πιο γνωστές τις κοινότητες Κεραμίτσας και Ξέχωρου. Η ενότητα αυτή εκτείνεται μέχρι χαμηλά στον κάμπο του Αετού, ενώ γύρω από τον Καλαμά, στην κατ' εξοχήν κοιλάδα του βρίσκονται τα αρβανιτόφωνα χωριά (Κυπάρισσος, Άι Βλάσης, Καστρί, Γεροπλάτανος, Κεστρίνη κ.λπ.). Υπάρχουν όμως στην ευρύτερη περιοχή απορροής του Καλαμά χωριά με μικτό πληθυσμό, είτε αυτά είναι πρώην κοινότητες Τσάμηδων είτε πρόκειται για χωριά που απλώς δέχτηκαν επήλυδες, όπως Σαρακατσάνους και Βλάχους που ξεχειμάζαν εκεί ή και «καλατζήδες» που κατέβηκαν από τα χωριά της Μουργκάνας. Χαρακτηριστική περίπτωση το Ασπροκλήσι, όπου οι ομάδες είναι διακριτές στο χώρο, αναπαράγοντας έτσι την ετερότητά τους μέχρι τις μέρες μας.

Η κοιλάδα απορροής του Καλαμά είναι ωστόσο και οικολογικά πολύ πλούσια. Στο φαράγγι του η καθαρότητα των νερών δηλώνει την παρουσία πηγών, που αποτέλεσαν και σημεία πολιτισμικής έκφρασης των κατοίκων της περιοχής, γεγονός που έχει αποτυπωθεί τόσο στα ξωκλήσια και τα μοναστήρια όσο και στα θρησκευτικά πανηγύρια. Στο χωριό Πέντε Εκκλησιές, στην παλιά Οσδίνα, ο τόπος γύρω από το ποτάμι είναι κατάσπαρτος από εκκλησιές, ενώ πιο πάνω, κοντά στο χωριό Πολύδροσο, πάνω στο χαμηλό βουνό Μίχλα βρίσκεται το μοναστήρι της Παναγίας της Λαμποβήθρας (το όνομα προέρχεται από το πανηγύρι Λάμποβο της Παραμυθιάς, καθώς το Μοναστήρι γιορτάζει την ίδια μέρα, δηλ. στις 8 Σεπτεμβρίου, Μέρα Γενεθλίου της Θεοτόκου), όπου ακόμα και στις μέρες μας πανηγυρίζουν όλα τα γύρω χωριά, διατηρώντας έθιμα όπως της συνεστίασης («κουρμπάνια»), με σφάγια που δωρίζουν οι κτηνοτρόφοι. Σημαντικός τόπος επίσης στο φαράγγι του Καλαμά είναι και η περιοχή Σταυροπηγάδια, βόρεια της Οσδίνας, τόπος πηγών του ποταμού αλλά και πανηγυρικών συναθροίσεων των ανθρώπων¹⁹.

Οι γεωγραφικές συνθήκες που χαρακτηρίζουν το φαράγγι, από την άλλη πλευρά, ευνοούν την ανάπτυξη επίσης μιας πλούσιας χλωρίδας. Πολλά είδη της δεντρώδους βλάστησης, όπως η βελανιδιά, το πουρνάρι, η κουμαριά, η κερασιά, η αγριελιά, η καρυδιά, ο κέδρος, το πεύκο, το κυπαρίσσι, το πυξάρι, η γκορτσιά, η δάφνη, ο πλάτανος, η ιτιά, η κλήθρα, ο γαύρος, η όστρια, η κυδωνιά, η ροδιά, η κορομηλιά, η κρανιά, η αγριομηλιά, η κουτσουπιά, η αγριελιά, το ρείκι κ.ά. αναπτύσσονται μέσα στο φαράγγι του Καλαμά. Εδώ επίσης απαντώνται και πολλά είδη της πανίδας, όπως η караβίδα, η πέστροφα, το τυλινάρι, η ντάσκα, το

Μικρό εικόνισμα στο φαράγγι
του Καλαμά (Μπολιάννα)

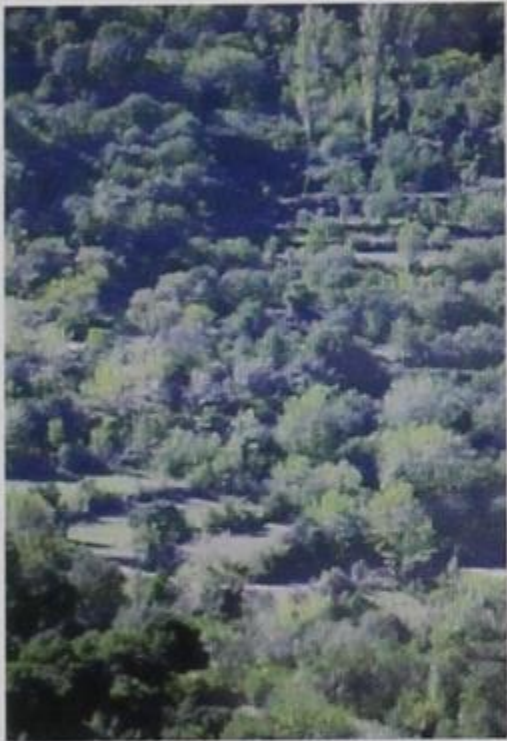
στροσίδι, το όρνιο, ο ασπροπάρης, ο χρυσαετός, το κερκινέζι, το κουνάβι, η χελώνα, ο σκαντζόχοιρος, ο λύκος, η αλεπού, ο ασβός, η νυφίτσα, ο σκίουρος, το αγριογούρουνο, ο λαγός, η σαύρα, η δεντρογαλιά κ.ά. Όλα αυτά, σε συνδυασμό με την ανθρωπογεωγραφική ποικιλία της ευρύτερης περιοχής, συγκροτούν ένα αξιόλογο πεδίο μελέτης της πολιτισμικής οικολογίας.

Ο Καλαμάς είναι ένας φυσικός δρόμος, που ενώνει τις θεσπρωτικές ακτές του Ιονίου με την ενδοχώρα της Ηπείρου και αντίστροφα. Το φαράγγι του βρίσκεται πάνω στην οδική αρτηρία που ενώνει τη Σαγιάδα, την Ηγουμενίτσα, την Παραμυθιά, καθώς και τους Φιλιάτες με τα Γιάννινα. Τα Κάστρα της Ραβενής, στο βόρειο άκρο του φαραγγιού, και της Οσδίνας, στο νότιο άκρο του, δηλώνουν τη στρατηγική σημασία αυτού του φυσικού περάσματος²⁰. Η μονή της Μίχλας φαίνεται να φυλάει, με το δικό της τρόπο, το πέρασμα του φαραγγιού. Το μοναστήρι των Παγανιών στις νοτιοδυτικές πλαγιές της Χιονίστρας δείχνει περισσότερο να απολαμβάνει την οφιοειδή πορεία του ποταμού προς τις εκβολές του. Ακόμη, η Αγία Παρασκευή, στη συμβολή του Κοσοβίτικου ρέματος με τον Καλαμά, οριοθετεί τα διοικητικά όρια της Βροσίνας με τη Ραβενή και παράλληλα σηματοδοτεί τη βόρεια είσοδο του φαραγγιού.

Η περιοχή γύρω από το φαράγγι του Καλαμά αποτυπώνει τη σύγχρονη ανθρωπογεωγραφία του²¹. Κάθε χωριό της περιοχής θεωρεί το φαράγγι δικό του και αυτό είναι μια αίσθηση που δύσκολα την έχεις όταν διασχίζεις το εσωτερικό του. Τα χωριά γύρω από το φαράγγι σχηματίζουν μια περιφέρεια με διαφορετικά τοπία. Στη Ραβενή, για παράδειγμα, εμφανίζεται το περίφραχτο τοπίο, στα Αχούρια Μαλουνίου το τοπίο ξερο-

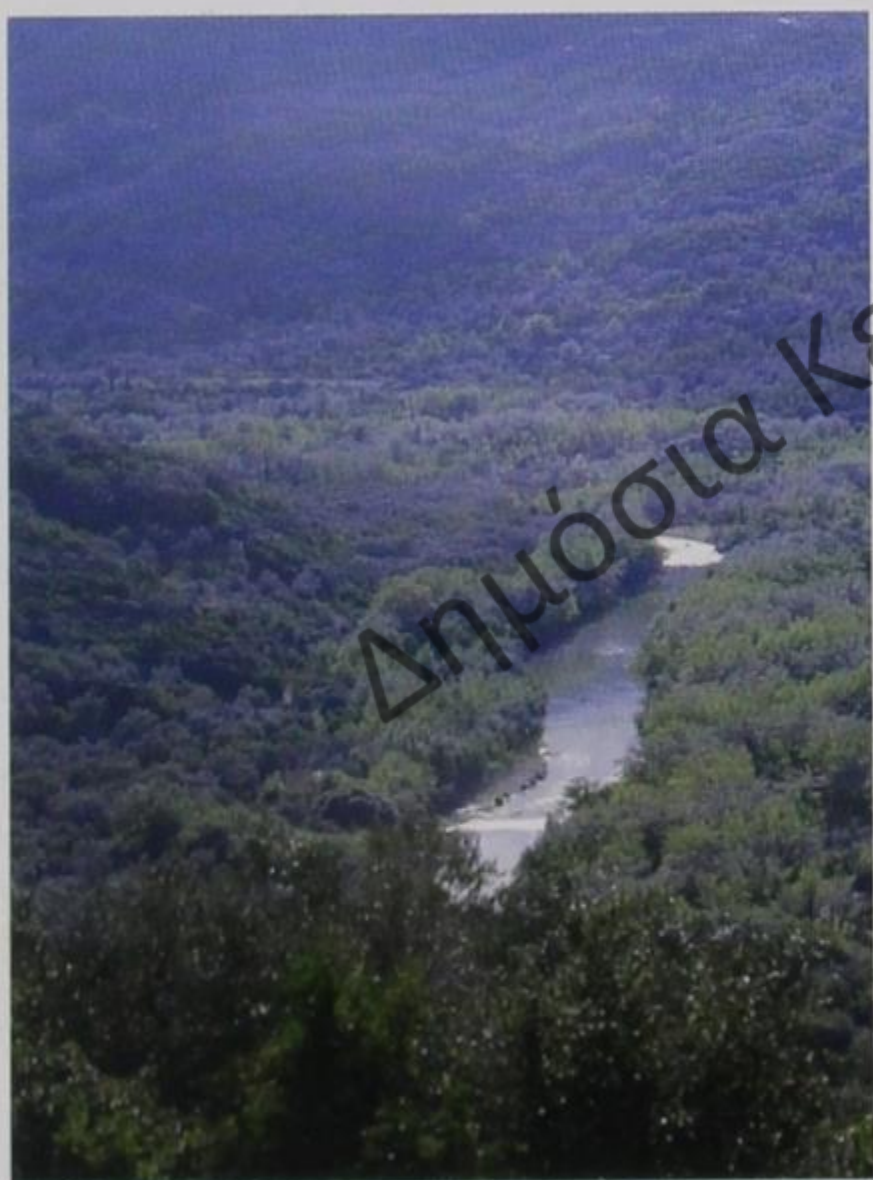
Το Κάστρο της Ραβενής

*Τοπίο στα Αχούρια
Μαλουνίου*

λιθιάς, στο Μαλούνι το κτηνοτροφικό, στην Κοκκινιά το τοπίο της ελιάς, στη Γολά το γεωργικό, στη Μπολιάνα το αλσώδες, στην Πλακωτή το τοπίο της ελιάς σε πεζούλες, στο Πολύδροσο το περίφραχτο και το κτηνοτροφικό, στη Βροσίνα τέλος το δασικό και το γεωργικό τοπίο.

Νότια του φαραγγιού, ο Καλαμάς διαρρέει την ανοιχτή κοιλάδα της Νεράιδας (Μενίνας) και, κατευθυνόμενος βορειοδυτικά, δέχεται, λίγο πριν το δέλτα του, τα νερά του Καλπακιώτικου, παραποτάμιου με ιδιαίτερη σημασία για την οικολογία και την ανθρωπογεωγραφία της περιοχής. Ο Καλαμάς και ο Καλπακιώτικος ορίζουν τα ανθρωπογεωγραφικά, πολιτισμικά και οικολογικά χαρακτηριστικά της περιοχής Φιλιατών. Το ρου του ποταμού αυτού ακολουθεί ο δρόμος από τα χωριά της Μουργκάνας προς τους Φιλιάτες, ενώ σημαντική είναι η παρουσία της Μονής

Ο Καλαμάς στην κοιλάδα Μενίνας

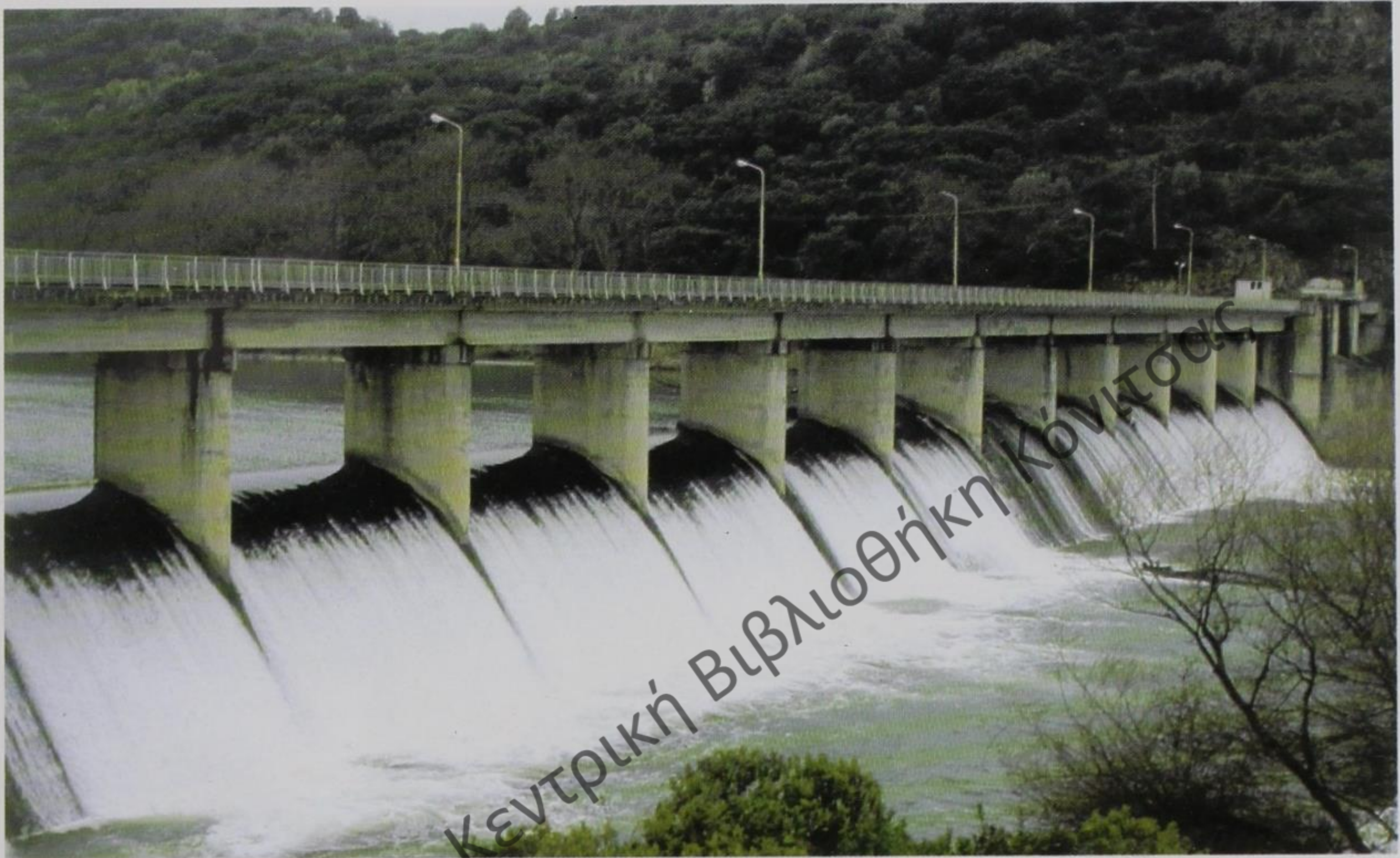
Σπίτι στην Κοκκινιά Θεσπρωτίας

Γηρομερίου δίπλα στο ποτάμι, κοντά στο ύψος του ομώνυμου χωριού. Κάνοντας κανείς αυτή τη διαδρομή, εντυπωσιάζεται από την εναλλαγή του τοπίου, από τον τρόπο που το ορεινό δίνει κλιμακωτά τη θέση του στο παραθαλάσσιο τοπίο, από τον τρόπο που η βελανιδιά και το πουρνάρι δίνουν τη θέση τους στη βλάστηση της μακίας.

Το δέλτα του Καλαμά έχει έκταση περίπου 13.500 στρέμματα και περιλαμβάνει την παλιά κοίτη του ποταμού, μόλις 0,5 χλμ. από το χωριό Κεστρίνη, και τη νέα, 2 χλμ. νότια της Σαγιάδας, η οποία έγινε το 1949 από την εκτροπή του²². Παρά το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος της πε-

ο Καλαμάς
μετά τον
ταμιευτήρα του

Ο ταμιευτήρας
του Καλαμά

ριοχής του δέλτα έχει αποξηρανθεί, ένα τμήμα της παραμένει μόνιμα κατακλυσμένο έλος αλμυρού και υφάλμυρου νερού και ένα άλλο κατακλύζεται περιοδικά. Το οικολογικό ενδιαφέρον του δέλτα επικεντρώνεται γενικότερα στη βλάστηση και ειδικότερα στην ιχθυοπανίδα και την πτηνοπανίδα του. Αλλά, το δέλτα του ποταμού Καλαμά είναι πάνω από όλα ένας τόπος συνάντησης, ένα διαφορετικό σταυροδρόμι, όπου τα γλυκά νερά του ποταμού ενώνονται με τα αλμυρά του πελάγους. Η χλωρίδα συναγωνίζεται σε ποσότητα και ποιότητα την πανίδα. Οι αμμόλοφοι ορθώνουν το ανάστημά τους στις αμμουδιές και τα παραδοσιακά

χειμαδιά αντιστέκονται στην επέκταση των γεωργικών εκτάσεων, όπου η ελιά και τα εσπεριδοειδή έχουν κυρίαρχη πια θέση.

Ο Καλαμάς τελικά ενώνει μια σειρά από ανθρωπογεωγραφικές - πολιτισμικές ενότητες της ενδοχώρας του βορειοδυτικού άκρου της Ηπείρου με το Ιόνιο πέλαγος. Κατά μήκος του φυσικού αυτού δρόμου μια σειρά από ιερές και μη στάσεις σημαδεύουν το τοπίο. Τόποι και κτίσματα ιερά εναλλάσσονται με ανθρώπινες στάσεις δίπλα σε πηγές και πλατάνια, κοντά σε γεφύρια. Παράλληλα προς αυτά η διαχρονική αποτύπωση της αν-

*Το χωριό Κεστρίνη
στο Δέλτα
του Καλαμά*

θρώπινης παρουσίας, οι αρχαιολογικοί χώροι. Από τον υστεροβυζαντινό οικισμό της Οσδίνας μέχρι το αρχαίο θέατρο της Γιτάνης, τα σημάδια του ανθρώπινου πολιτισμού θυμίζουν τη ζωτική σημασία των νερών.

Στάσεις επίσης είναι κι αυτές της ιστορίας, της νεότερης ιστορίας οι πλέον δραματικές. Ο Καλαμάς φαίνεται ότι έπρεπε να πληρώσει την πολιτισμική πολυμορφία που φιλοξένησε στις όχθες του στις άτυχες στιγμές της ιστορίας, εκείνες της μισαλλοδοξίας και του εθνοτικού ή πολιτικού φανατισμού. Ο Καλαμάς περισσότερο από όποιο άλλο ποτάμι θόλωσε αντικρύζοντας όλα αυτά που συνέβησαν στη δεκαετία του 1940.

...Μόνο που από κείνη την ημέρα, οι λόφοι που κυμάτιζαν στ' ανατολικά ως πέρα, ως τον Καλαμά, μου φαινόταν αλλόκοτοι πια. Μήτε καρποί από τους όλμους ήταν εκείνη η αντάρα, μήτε πούσι του πρωινού, μα - πώς να το πω; ατμοί του Κάτω Κόσμου. Έτυχε κι ένα βιβλίο, παλιό αναγνωστικό, και διάβασα ένα ποίημα του Λόρδου Βύρωνα, κάπως μπερδεμένο:

Να ο Καλαμάς, ο σκοτεινός Αχέροντας εκείνος.

Ανακατεύτηκαν τα πράματα, Αχέροντας και Καλαμάς έγιναν ένα... (Χρ. Μηλιώτης, Καλαμάς κι Αχέροντας, β' εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1990, σελ. 26).

Με τον ποταμό Καλαμά συνδέεται και η λίμνη των Ιωαννίνων Παμβώτιδα, σήμερα μέσω τεχνητής τάφρου, ενώ παλιότερα μέσω της λίμνης Λαψίστας, που αποξηράνθηκε στη δεκαετία του 1950. Χαρακτηριστικό φαινόμενο αυτής της «επικοινωνίας» συνιστούν τα ταξίδια των χελιών μετά την ενηλικίωσή τους μέσω του Καλαμά και του Ιονίου προς τον Ατλαντικό ωκεανό, όπου ζευγαρώνουν και αναπαράγονται, για να επιστρέψουν στη συνέχεια οι απόγονοί τους στις «πατρογονικές τους εστίες». Αυτά τα ταξίδια δυσκολεύουν σήμερα εξαιρετικά τόσο εξαιτίας τού αρδευτικού

φράγματος του Καλαμά όσο και της τεχνητής σήραγγας της Λαψίστας.

Η αποξήρανση της λίμνης Λαψίστας και τα «εγγειοβελτιωτικά» γενικά έργα που έγιναν στο λεκανοπέδιο κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα έχουν επηρεάσει αρκετά το οικοσύστημα και έχουν μετασχηματίσει το τοπίο. Η ίδια η αρχική επιφάνεια της λίμνης των Ιωαννίνων περιορίσθηκε, ενώ οι ποικίλες επεμβάσεις, η βιομηχανική ανάπτυξη και η αστικοποίηση στην ευρύτερη περιοχή έχουν αλλοιώσει σημαντικά τα οικολογικά της χαρακτηριστικά. Σήμερα η έκταση της λίμνης των Ιωαννίνων είναι 20 χλμ². περίπου, με μεγαλύτερο μήκος 7,5 και μεγαλύτερο πλάτος 3,5 χλμ. και το μέγιστο βάθος της 9 μ. Η μέση στάθμη των νερών της βρίσκεται σε υψόμετρο 469 μ.

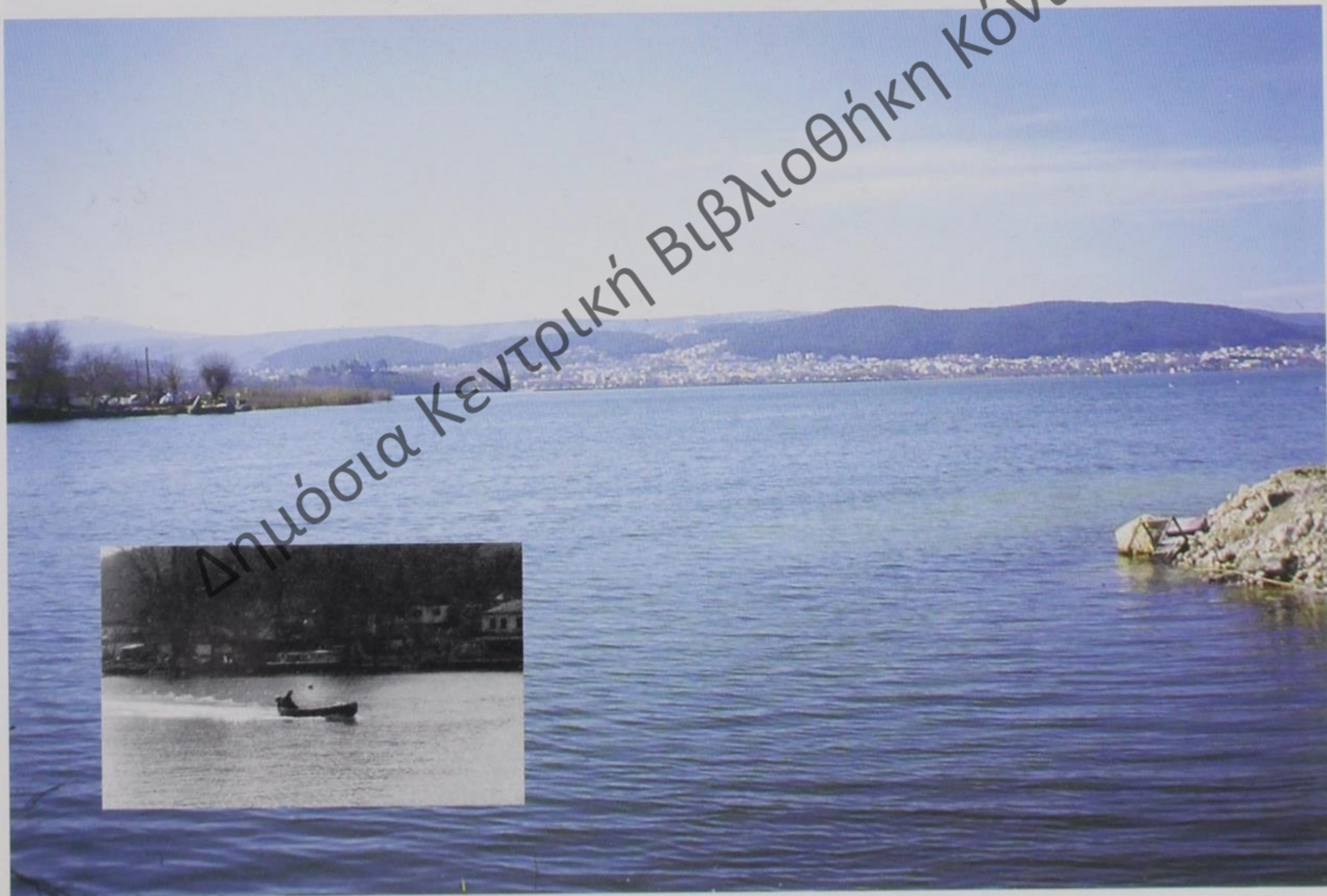
Η Παμβώτιδα κατέχει το κεντρικό τμήμα του λεκανοπεδίου και η παρουσία της χαρακτηρίζει όχι μόνο την περιοχή των Ιωαννίνων αλλά και ολόκληρης της Ηπείρου. Η λεκάνη απορροής της λίμνης εκτείνεται σ' έναν χώρο 350 χλμ². και η τροφοδοσία της στηρίζεται σε καρστικές πηγές, εποχιακούς χειμάρρους, βροχίνα νερά γενικά αλλά και επιφανειακά νερά από το νοτιοανατολικό τμήμα του λεκανοπεδίου. Βόρεια της λίμνης ορθώνεται το βουνό Μιτσικέλι, στους πρόποδες του οποίου βρίσκονται οι κύριες πηγές της λίμνης, ενώ μικροί λόφοι χωρίζουν το λεκανοπέδιο σε μικρότερες χαρακτηριστικές λεκάνες (Κατσικάς, Λαγκάτσας, Λαψίστας), οι οποίες αποτελούν ενιαίο οικοσύστημα με τη λεκάνη της ίδιας της λίμνης. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και μετά, λόγω των εγγειοβελτιωτικών έργων που έγιναν στην περιοχή, με κύριο την αποξήρανση της λίμνης Λαψίστας, ο έλεγχος της στάθμης της λίμνης γίνεται μέσω θυροφράγματος και παροχέτευσης του πλεονάζοντος νερού με σή-

ραγγα στον Καλαμά, γεγονός που σήμανε τη μη λειτουργία των καταβοθρών, μέσω των οποίων γινόταν η εκροή στο παρελθόν²³.

Το κλίμα του λεκανοπεδίου είναι ηπειρωτικό με χαρακτηριστικά τη μεγάλη υγρασία και τις ομίχλες κατά τις πρωινές ώρες, που συμβάλλουν καθοριστικά στην ιδιαιτερότητα της περιοχής αλλά και την αισθητική του τοπίου.

Ωστόσο, η λίμνη δε νοείται χωρίς την πόλη των Ιωαννίνων και το αντίστροφο, που μαζί με το Νησί αλλά και τις παραλίμνιες κοινότητες

Η λίμνη
Ιωαννίνων

έχουν διαμορφώσει τον ανθρωπογενή περίγυρό της. Η αναφορά μας θα είναι αναγκαστικά συνοπτική και θα περιοριστεί στο Νησί, που είναι το πιο αναπόσπαστο κομμάτι της λίμνης. Άλλωστε μια εκτενής αναφορά στα Γιάννινα και στις άλλες κοινότητες θα μας έβγαζε από τους στόχους του παρόντος βιβλίου και θα απαιτούσε πολλές σελίδες²⁴.

Το νησί με το μικρό οικισμό του, το λόφο με το πευκοδάσος, τα μοναστήρια του και τα αιωνόβια πλατάνια είναι κέντρο του ενιαίου συστήματος του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων. Ο διατηρητέος παραδοσιακός οικισμός, τα πολλά μοναστήρια, τα στοιχεία του υλικού λαϊκού πολιτισμού που συνδέονται με την αλιευτική παράδοση αλλά και τις

Η λίμνη Ιωαννίνων

Η λίμνη Ιωαννίνων

Άλλες λιμναίες δραστηριότητες (κυνήγι, κατασκευές από τα καλάμια της λίμνης όπως καλάμωτες, παπύρια κ.λπ.), συγκροτούν ένα ιδιαίτερο πολιτισμικό σύνολο, που φαίνεται να αντέχει στο χρόνο και να αντιστέκεται με τη δύναμη της ιστορίας και των θρύλων του στις ισοπεδωτικές τάσεις των σύγχρονων εξελίξεων. Σ' αυτή την αντίσταση συμβάλλει εξάλλου καθοριστικά και η συνείδηση ιδιαιτερότητας που διατηρεί η κοινότητα των νησιωτών, η αίσθηση μια ξεχωριστής ταυτότητας, στην αναπαραγωγή της οποίας συντελεί και ο ίδιος ο χώρος.

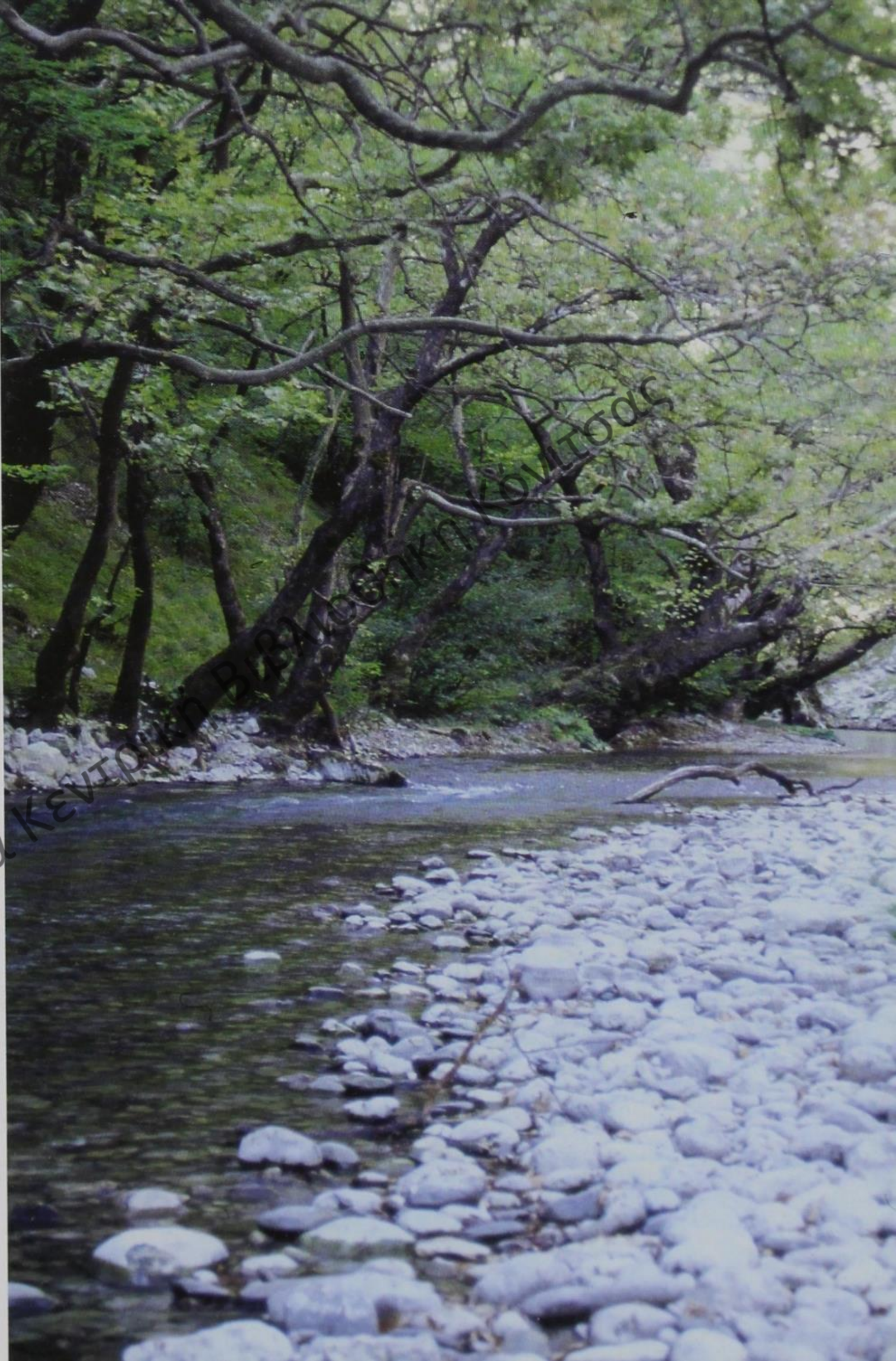

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ο οικισμός του Νησιού Ιωαννίνων

Δημόσιο Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Ο Καλαμάς

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ο Αχέροντας στη Λάκκα Σούλι

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

*Το φαράγγι
του Αχέροντα*

Χάρτης 4:
Ο Αχέροντας

Ο Αχέροντας

Ο Αχέροντας πηγάζει από τις νοτιοδυτικές πλαγιές του όρους Τόμαρου ή Ολύτσικα (1816 μ.) και εκβάλλει στο Ιόνιο πέλαγος νότια της Πάργας. Το ελάχιστο υπερθαλάσσιο ύψος του είναι 0 μ., το μέγιστο 1600 μ. και το μήκος του 50 χλμ. Παραπόταμοί του είναι ο Μαύρος (Κωκυτός) και ο Βουβός ή Κάκαβος (Πυριφλεγέθοντας). Ακόμη, στον Αχέροντα χύνεται και ο Τσαγγαριώτικος χείμαρρος ή ρέμα του Ντάλα, που έρχεται από το Σούλι. Τα Θεσπρωτικά βουνά (1274 μ.), της Παραμυθιάς (1658 μ.) και του Σουλίου (1615 μ.) ορθώνουν ένα συμπαγές ορεινό φράγμα στην πορεία του Αχέροντα. Τα νερά του ποταμού βρίσκουν διέξοδο προς τη θάλασσα μέσα από τα Στενά ή Κλεισούρα ή φαράγγι του Αχέροντα, όπως συνηθίζεται να αποκαλείται σήμερα. Οι ποταμοί Αχέροντας και Καλαμάς οριοθετούν ουσιαστικά τη Θεσπρωτία²⁵. Τα φαράγγια τους, το ένα νότια και το άλλο βόρειά της, είναι τα κύρια φυσικά περάσματα από τη Θεσπρωτία προς την ενδοχώρα της Ηπείρου και αντίστροφα.

Ο ποταμός συνδέει γεωγραφικά τρεις νομούς της Ηπείρου, των Ιωαννίνων, της Πρέβεζας και της Θεσπρωτίας καθώς τους διαρρέει. Οι κύριες πηγές του Αχέροντα βρίσκονται στο νότιο τμήμα της Λάκκας Σούλι, κοντά στα χωριά Σιστρούνι και Ρωμανό. Η περιοχή των πηγών του παρουσιάζει ιδιαίτερο πολιτισμικό ενδιαφέρον, αφού συγκεντρώνει μνημεία όπως ένα μοναστήρι, ένα πέτρινο γεφύρι, ένα νερόμυλο και ερείπια αρχαίου βαλανείου. Νοτιότερα, το φαράγγι του Αχέροντα χωρίζει τα Θεσπρωτικά από τα Σουλιώτικα όρη. Τα νερά του ποταμού, μετά την έξοδό τους από το φαράγγι, κυλώντας πιο ήρεμα τώρα, ποτίζουν την περιοχή του Φαναρίου, εκεί όπου ήταν παλιότερα η Αχερουσία λίμνη. Στην

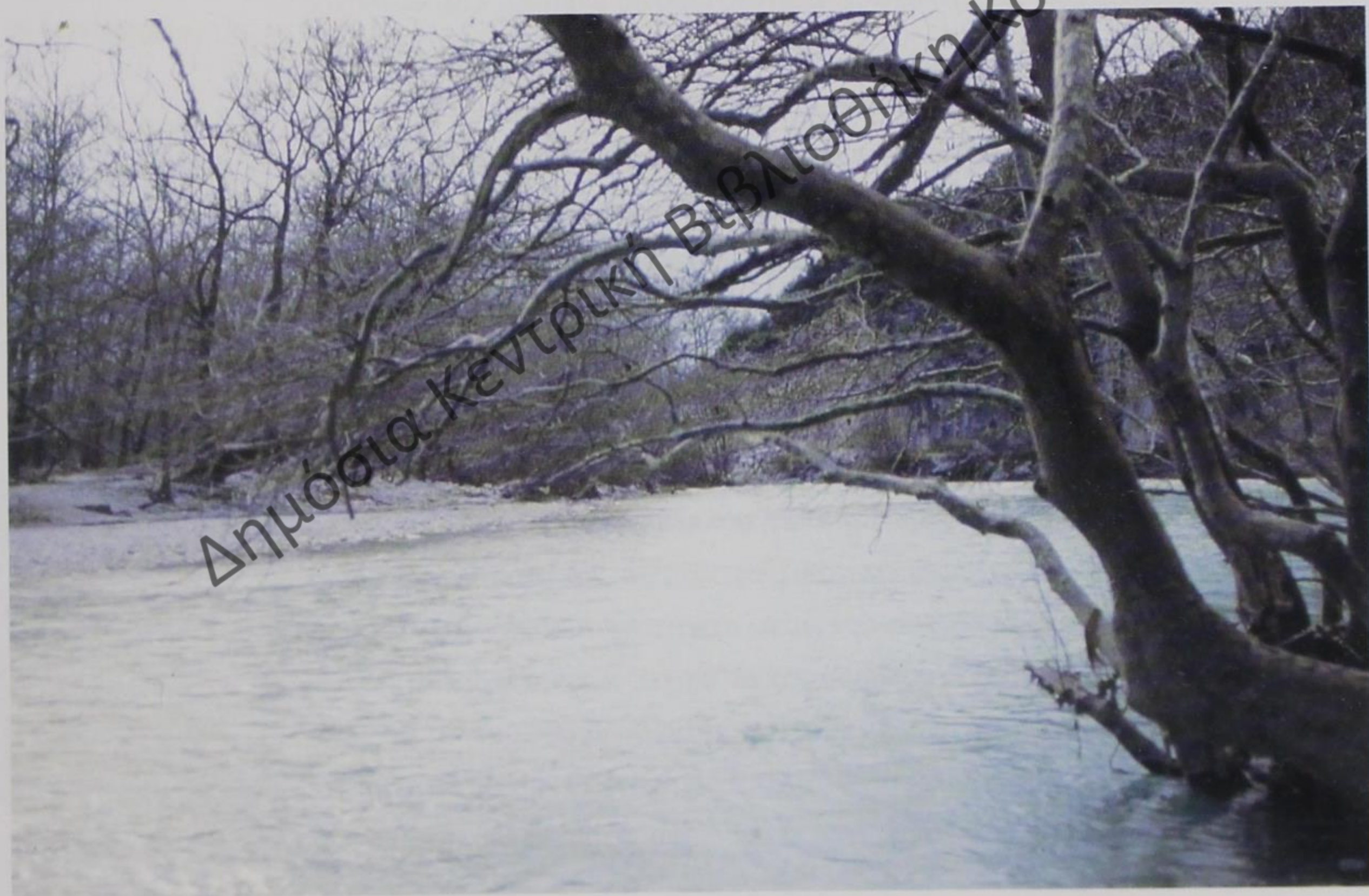
παραλία της Σπλάντζας εκβάλλουν τελικά στο Ιόνιο πέλαγος. Η λίμνη Αχερουσία αποστραγγίστηκε μετά το 1950 και η περιοχή της αποδόθηκε στη γεωργία, ενώ στο χώρο αναπτύχθηκε το ημι-αστικό κέντρο του Καναλακίου, όπου συγκεντρώθηκαν σταδιακά κάτοικοι από τα ορεινά της ενδοχώρας²⁶. Έτσι από το Νεκρομαντείο μέχρι τη θάλασσα το τοπίο έγινε πιο ομοιόμορφο. Τα χειμαδιά του τόπου επίσης συρρικνώθηκαν και το τοπίο έχασε γενικά κάτι από το ιστορικό του βάθος, κερδίζοντας ωστόσο όψεις του εκσυγχρονισμού.

Οι πηγές
του Αχέροντα
στο Ρωμανό
(Λάκκα Σούλι)

Ο Αχέροντας και οι δυο παραπόταμοί του, ο Πυριφλεγέθοντας και ο Κωκυτός, συνδέονται ιστορικά με το Νεκρομαντείο, την Αχερουσία λίμνη και το Σούλι. Ο άνω ρους του Αχέροντα διατηρεί πάντως μια ξεχωριστή μαγεία. Από τη μια μεριά τα όρη του Σουλίου, με το ανάγλυφο, το κλίμα και τη βλάστησή τους προβάλλουν εντυπωσιακά τη δική τους ποιητική, από την άλλη, τα χωριά τους, Σούλι, Σαμονίβα, Κιάφα και Αβαρίκος, χτισμένα σε υψόμετρο περίπου 600 μ. κοντά στο ρου του ποταμού, στέκουν, έστω και σχεδόν έρημα πια, μάρτυρες ενός γοητευτικού

*Ο Αχέροντας
στην έξοδό του
από το φαράγγι*

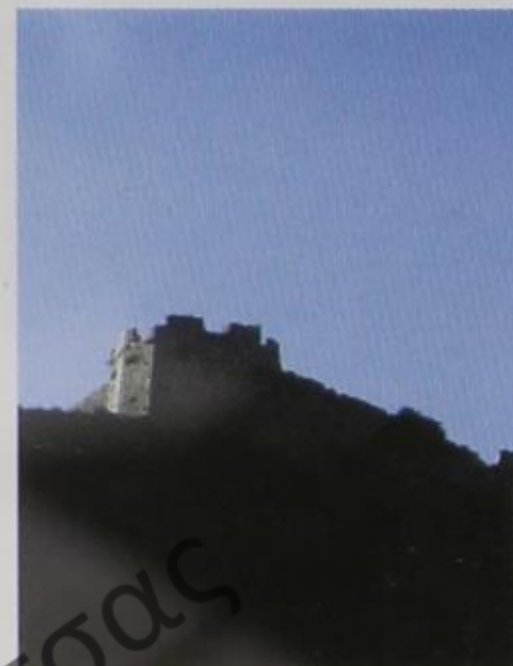

παρελθόντος²⁷. Επίσης, η Σκάλα της Τζαβέλαινας, που ξεκινά από την έξοδο του ποταμού από το φαράγγι και αποτελεί την κύρια φυσική πρόσβαση προς το Σούλι, δίνει ένα ξεχωριστό τόνο στο τοπίο, παραπέμποντας παράλληλα στους θρύλους και τα τραγούδια των Σουλιωτών.

Οι τοπικές παραδόσεις γενικά, με απαρχή την αρχαία μυθολογία (Πύλη του Άδη, Αχερουσία λίμνη κ.λπ.), προσδίδουν μια μεταφυσική διάσταση σ' ένα έτσι κι αλλιώς συναρπαστικό τοπίο, ανάμεσα σε άγρια και κακοτράχαλα βουνά και σε μια ήρεμη θάλασσα. Κι εδώ η ποιητική του τοπίου, συνυφασμένη με αρχαίους και νεότερους μύθους και θρύλους και συνδυασμένη μ' ένα σημαντικό κομμάτι της νεοελληνικής ιστορίας, συνιστά μια καταπληκτική ενότητα φύσης πολιτισμού και ένα αξιόλογο πεδίο οικολογικού, ανθρωπολογικού και φιλοσοφικού στοχασμού αλλά και επικοινωνίας με τη μεταφυσική της ιστορίας και του τόπου.

Οι νεότερες παραδόσεις για τα νερά στην περιοχή είναι πλούσιες και παρουσιάζουν ξεχωριστό ενδιαφέρον. Ο κατ' εξοχήν τοπικός άγιος, ο Άγιος Δονάτος, είναι δρακοντοκτόνος άγιος και συνεπώς συνυφασμένος με τη λατρεία του νερού. Είναι ο άγιος που το απελευθερώνει από το δράκοντα και το χαρίζει στους ανθρώπους, γι' αυτό και λατρεύεται μ' έναν ιδιαίτερο τρόπο, όπως σε άλλα μέρη ο Άι Γιώργης.

... Όπως είπαμε η Πάργα είχε τα καλά της. Στάρι, καλαμπόκι και ρύζι ερχόταν απ' τα Φανάρια. Το Φανάρι ήταν στην αρχαιότητα το βασίλειο του Άδη. Έτσι περνούσαν τον Αχέροντα οι ψυχές και κατέβαιναν στον Άδη και τις φύλαγε ο Κέρβερος του Άδη να μη δραπετεύσουν. Πού να πήγαιναν οι ψυχούλες. Το Φανάρι είχε πολύ γόνιμη γη. Ο Αχέροντας με τις άφθονες πηγές του, κι η πιο ξακουστή είναι αυτή που έβγαλε απάνω απ'

Η Κιάφα στο Σούλι

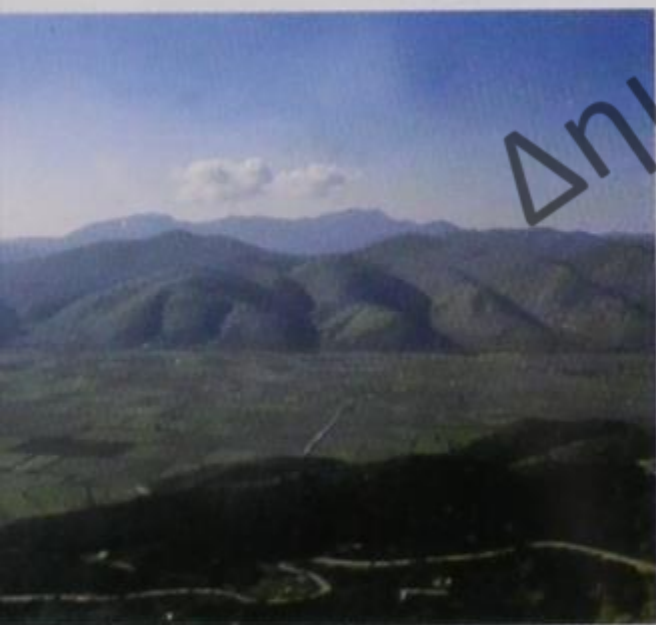
Πηγάδι στο Σούλι

τη Γλυκή, το στοιχειό ερχόμενο από το Πόποβο από το βουνό Κορύλα. Σε αντάλλαγμα οι Φαναριώτες του δώσαν μια γριά ή κατά το μύθο του έδιναν από ένα ζευγάρι νέους για χρόνια και το σκότωσε ο Άι Δονάτος. Έτσι τα νερά του Αχέροντα πότιζαν και κάναν τη γη του Φαναριού πλούσια κι από βασίλειο του Άδη μετατρέπονταν σε γη του Παραδείσου... (Δ. Ζαρκάδης, *Ματωμένα μονοπάτια*, Αθήνα 1987, σελ. 60-61).

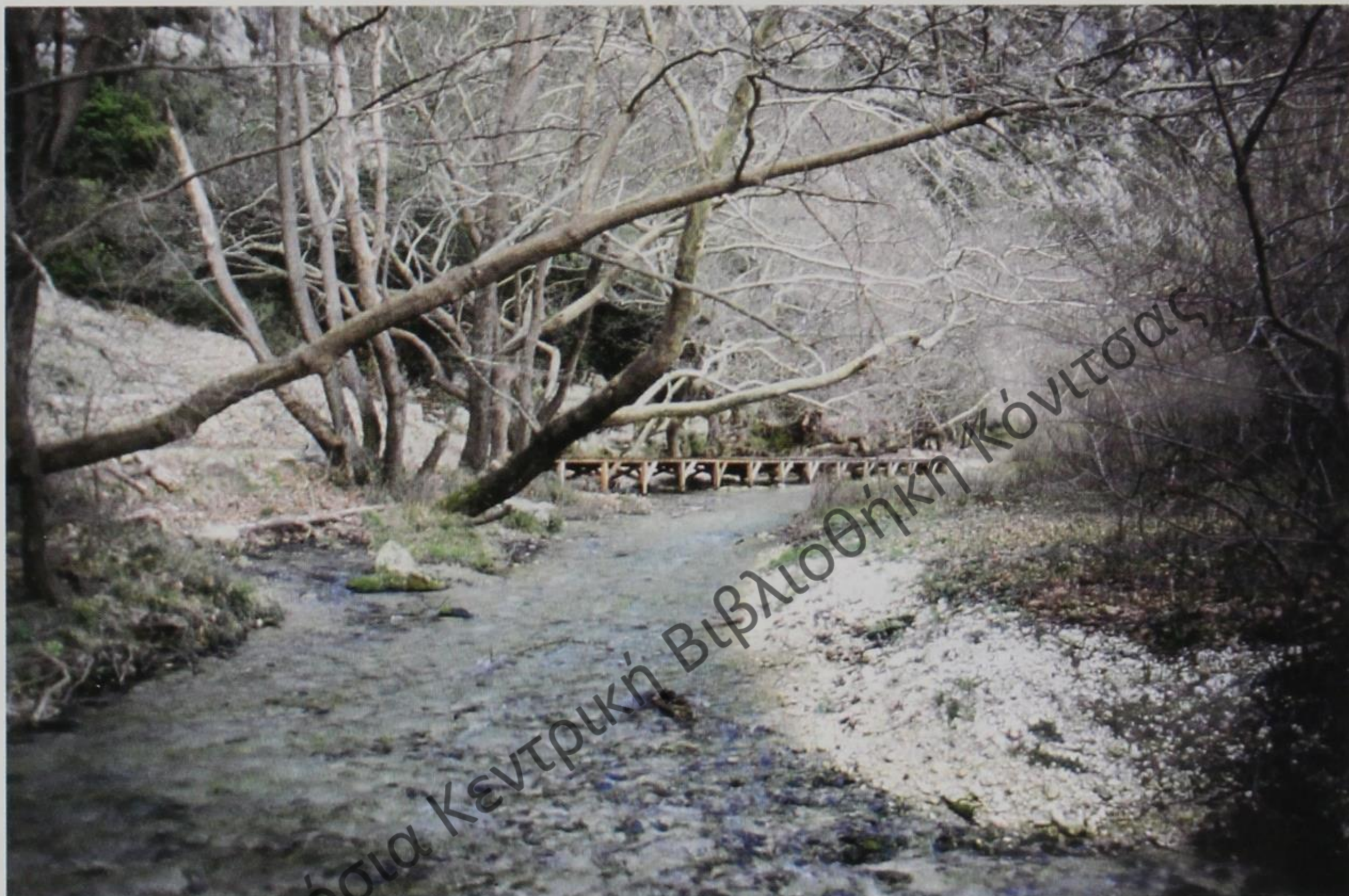
Ο ποταμός Αχέροντας δε φέρνει μόνον τα νερά των βουνών στον κάμπο και στη θάλασσα, ενώνει τα βουνά με τον κάμπο, του βουνίσσιους με τους καμπίσσιους. Αυτή η σχέση υπήρξε καθοριστική και στην ιστορία, στο πλαίσιο μιας συμπληρωματικότητας της ορεινής με την πεδινή οικονομία, της κτηνοτροφίας με τη γεωργία, στο πλαίσιο μιας αλληλεξάρτησης των πληθυσμών, που έπαιρνε διάφορες μορφές, με πλέον χαρακτηριστική εκείνη των Σουλιωτών με τους κατοίκους της γύρω περιοχής, που βασιζόταν στην παροχή προστασίας με υλικά ανταλλάγματα. Ο Αχέροντας, όπως και τ' άλλα ποτάμια, ήταν κι εδώ ο δρόμος. Όχι μόνο των νερών...

Ανάμεσα στον Καλαμά και τον Αχέροντα, στην καρδιά της Θεσπρωτικής γης, σχηματίζεται μια πληθώρα εκτάσεων που πλημμυρίζονται εποχιακά από τα νερά. Θα μπορούσαν μάλιστα, σε αντίθεση με τις Δρακόλιμνες και τις άλλες λίμνες, που βρίσκονται σε μεγάλο υψόμετρο, να χαρακτηριστούν ως οι χαμηλές λίμνες της Ηπείρου. Όλες αυτές οι λίμνες (υγρότοποι), που κατακλύζονται περιοδικά από νερά, βρίσκονται στο εσωτερικό της Θεσπρωτίας και διαφοροποιούνται βασικά ως προς τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των κοινοτήτων που τις περιβάλλουν.

Τέτοιοι υγρότοποι είναι: του Μεσοβουνίου, 1 χλμ. ανατολικά του ομώνυμου χωριού, σε υπερθαλάσσιο ύψος 250 μ. και με επιφάνεια 60

Η κοιλάδα Φαναρίου

στρ., η Λιμνούλα, 1 χλμ. νοτιοδυτικά των χωριών Κρυσταλλοπηγή και Κεφαλόβρυσος, σε υπερθαλάσσιο ύψος 180 μ. και με επιφάνεια 1305 στρ., η Προντάνη, 1 χλμ. από το χωριό Αμπελιά, σε υπερθαλάσσιο ύψος 230 μ. και με επιφάνεια 250 στρ., η Κανέτα, σε 500 μ. από το χωριό Καρτέρι, σε υπερθαλάσσιο ύψος 130 μ. και με επιφάνεια 10 στρ., η λίμνη της Κυρά Παναγιάς, 2,5 χλμ. από το ομώνυμο χωριό, σε υπερθαλάσσιο ύψος 70 μ. και με επιφάνεια 100 στρ., του Παλαιοκάστρου (Μαργαριτίου), 700 μ. από το ομώνυμο χωριό, σε υπερθαλάσσιο ύψος 100 μ. και με επιφάνεια

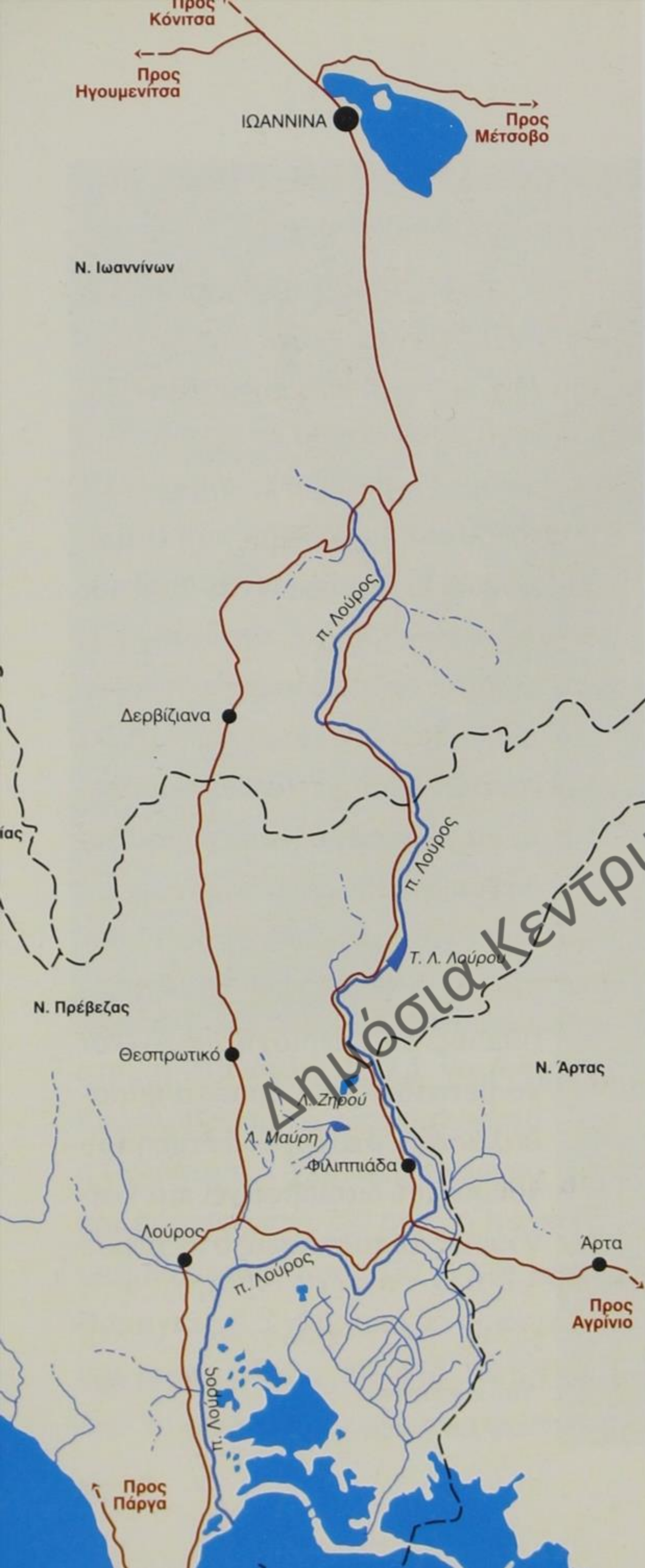
*Οι πηγές
του Αχέροντα
στη Γλυκή*

500 στρ. και η λίμνη της Καλοδίκης ή Βάλτος, 100 μ. από το χωριό Μόρφι, σε υπερθαλάσσιο ύψος 115 μ. και με επιφάνεια 3000 στρ.

Η ευρύτερη περιοχή γύρω από αυτούς τους υγρότοπους, ανάμεσα στον Καλαμά, τον Αχέροντα και το Ιόνιο πέλαγος, υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική ιστορικά, με κέντρα την Παραμυθιά, το Μαργαρίτι και πιο κάτω, στα παράλια, την Πάργα. Η πολυτάραχη πρόσφατη ιστορία οδήγησε στην ερήμωση πολλών οικισμών, σε μετακινήσεις πληθυσμών, σε μια γενικότερη έξοδο όσων απέμειναν κατά τη μεταπολεμική περίοδο, ενώ τις τελευταίες δεκαετίες το κέντρο βάρους της περιοχής φαίνεται να μετατοπίζεται προς τα παραθαλάσσια, όπου η ανάπτυξη του τουρισμού διαμορφώνει πια καινούριες καταστάσεις στο χώρο.

*Οι εκβολές
του Αχέροντα
στη Σπλάντζα*

Χάρτης 5:
Ο Λούρος

Ο Λούρος

Ο Λούρος πηγάζει από τις νοτιοανατολικές πλαγιές του βουνού Τόμαρος ή Ολύτσικα (1816 μ.), το ελάχιστο υπερθαλάσσιο ύψος του είναι 0 μ., το μέγιστο 1400 μ. και το μήκος του 73 χλμ. Οι κύριες πηγές του σχηματίζουν μια μικρή λίμνη μέσα σε φυσικό όρυγμα του Τόμαρου, από την οποία αναβλύζει το νερό. Η τοποθεσία των πηγών του ποταμού είναι κατάφυτη από γηραιά πλατάνια, ενώ αμέσως μετά μια σειρά από εκτροφεία πέστροφας λειτουργούν στην κοίτη του. Ο Λούρος είναι γνωστός και από τον υδροηλεκτρικό σταθμό του, ο οποίος είναι ένας από τους πρώτους που κατασκευάστηκαν στην Ελλάδα (1954). Η λίμνη του φράγματος έχει επιφάνεια 150 στρεμμάτων και απέχει μόλις μερικά μέτρα από το χωριό Άγιος Γεώργιος της Πρέβεζας. Εκεί βρίσκεται και το στενό πέρασμα του Λούρου, που ένα τμήμα του, λόγω του φράγματος, δεν έχει σήμερα νερό.

Ο Λούρος αποτελεί το φυσικό δρόμο που οδηγούσε άλλοτε στην αρχαία Δωδώνη. Το ποτάμι, από τη θάλασσα μέχρι το κάστρο των Ρωγών, ήταν πλωτό στην αρχαιότητα. Ένα ρωμαϊκό υδραγωγείο, τμήματα του οποίου σώζονται κοντά στο φράγμα του Λούρου, μετέφερε νερό από τις πηγές του Αγίου Γεωργίου στην αρχαία Νικόπολη. Σήμερα, ένα σύγχρονο υδραγωγείο, που ακολουθεί όμοια πορεία, μεταφέρει νερό από τις ίδιες πηγές στη Λευκάδα. Ο Λούρος είναι ένας παλιός υδάτινος δρόμος και όπως κάθε μεγάλος δρόμος έχει πολλά σημαντικά σταυροδρόμια. Η Φιλιππιάδα είναι χτισμένη πάνω σε ένα παλιό σταυροδρόμι του ποταμού που οδηγούσε στην ενδοχώρα της Ηπείρου. Παλιότερα, το ποτάμι πλημ-

μύριζε όλες τις εκτάσεις που βρίσκονται νότια της πόλης. Στα μεταπολεμικά χρόνια η κοίτη του κάτω Λούρου διευθετήθηκε και η γύρω περιοχή αποστραγγίστηκε.

Το νερό, ξεχωριστό στοιχείο του τοπικού πολιτισμού, φαίνεται να έχει λιγοστέψει στο κάτω τμήμα του ποταμού. Ωστόσο, η λίμνη του Ζηρού κοντά στη Φιλιπιάδα, το δέλτα του ποταμού και οι λιμνοθάλασσες του Αμβρακικού διαψεύδουν κάτι τέτοιο. Πράγματι, η περιοχή αναδύει ένα άρωμα γλυκού νερού και αλμύρας μαζί. Ο ορίζοντάς της είναι ανοιχτός προς τη θάλασσα και κλειστός προς τα βουνά της ηπειρώτικης ενδοχώρας. Τα κοπάδια της μετακινούμενης κτηνοτροφίας ξεχειμωνιάζουν στον κάτω Λούρο, για ν' ανέβουν ξανά την άνοιξη στα βουνά τους, δίνοντας τη θέση τους στους πελαργούς, για τους οποίους επίσης η περιοχή συνιστά εξαιρετικά φιλόξενο τόπο.

Η κοιλάδα του Λούρου είναι κλειστή στο πάνω τμήμα της. Τα στενά περάσματα του ποταμού βρίσκονται στο μέσο της διαδρομής του, νότια του χωριού Κουκλέσι. Η λίμνη του υδροηλεκτρικού σταθμού βρίσκεται λίγο πριν την έξοδο του ποταμού από τα στενά του, λίγο πιο κάτω από τις πηγές του Αγίου Γεωργίου. Νερόμυλοι, νεροτριβές και παλιά υδραγωγεία συνθέτουν την εικόνα της περιοχής. Το τοπίο όμως της άνω κοιλάδας του Λούρου συναρμολογείται κυρίως γύρω από τα χάνια, που υπήρξαν πολύ σημαντικά στοιχεία οργάνωσης του χώρου κατά το παρελθόν και που τα ίχνη τους είναι ακόμα αρκετά ορατά και σήμερα. Τα χάνια βρίσκονται πάνω στο οδικό δίκτυο, δίπλα στο ποτάμι, σε αντίθεση με τις αρχικές θέσεις των χωριών, που βρίσκονταν πιο ψηλά. Το Κουκλέσι, το Τέροβο και το Εμίν Αγά είναι τόποι αφίξεων και αναχωρήσεων άλλων εποχών αλλά και στάσεις στη σημερινή εθνική οδό Ιωαννίνων

Χειμαδιό στο Λούρο

Το Ρωμαϊκό υδραγωγείο

Οι πηγές
του Λούρου

- Αθηνών. Στην κοιλάδα του άνω Λούρου, τα χάνια και τα χωριά είναι παράλληλοι τόποι, που δηλώνουν, μεταξύ άλλων, και τον τρόπο κατοίκησης της περιοχής.

Ο ορεινός όγκος του Τόμαρου και της Μανολιάσας κλείνει την άνω κοιλάδα του Λούρου. Ωστόσο, αφήνει χαμηλά περάσματα προς τη Λάκκα Σούλι, τα Δωδωνοχώρια, το νότιο τμήμα του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων και το δυτικό Ξηροβούνι. Η παραποτάμια βλάστηση, στην οποία κυριαρχούν τα πλατάνια, οι ιτιές και τα άλλα υδροχαρή φυτά, συμπληρώνεται κατά μήκος του ποταμού από τους μικρούς αγρούς, όπου καλλιεργούνται κυρίως τριφύλλι και καλαμπόκι, ενώ πιο κάτω, μετά την Κλεισούρα, κάνουν την εμφάνισή τους τα εσπεριδοειδή και οι ελιές. Στην πιο ψηλή ζώνη κυριαρχεί το πουρνάρι, το οποίο απλώνεται στις

πλαγιές των γύρω υψωμάτων, με μικρά διάκενα από αγρούς, μικρούς βοσκότοπους και συστάδες δρυών.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν, όπως είναι φυσικό, και τα στοιχεία της προβιομηχανικής τεχνολογίας που συνδέονται με την ενέργεια του νερού. Οι νερόμυλοι και οι νεροτριβές κυρίως αποτελούν ένα σημαντικό κεφάλαιο του υλικού λαϊκού πολιτισμού της περιοχής, καθώς σώζονται και κάποια απ' αυτά λειτουργούν ακόμα και σήμερα, διαμορφώνοντας μαζί με άλλα στοιχεία το ιδιαίτερο πολιτισμικό της χρώμα, που αντιστέκεται παρά τις όποιες αλλοιώσεις προκαλούν οι εξελίξεις.

...Ο Λούρος λιάζεται κάπου χαμηλά σαν κροκόδειλος, καμουφλαρισμένος μες στην ασορτί χλωρίδα του. Απ' τα Παρασούλια κατηγορίζει μια ιδέα νερού. Μια απόμερη μινιατούρα λίμνης πίσω απ' τα Τερροβίτικα σύνορα. Πάνω απ' τα χαλάσματα του Ρωμαϊκού υδραγωγείου που ύδρευε μια φορά τη Νικόπολη, σαν σε ταμπλό μια σκηνογραφία καταρράχτη. Παρακάτω βρυσίσματα κρυφά χανεύονται μέσα του. Κι ο Λούρος σαν τους παραποτάμιους λαούς του κουβαλητής χωρίς να ξοδεύεται, χωρίς τη χάρη του παιγνιδιού και της καλαισθησίας, τα συμμαζώνει μέσα του. Χωρίς να το καταλάβεις έγινε κιόλας ένα ποτάμι. Εδώ του ορίστηκε γη πολυβύτηνη, λάκκες και βάλτοι και περιβολάκια της κάτω Ηπείρου... Ο Λούρος τώρα σε διατομές επιπέδων. Κυλά με τα χωριά και τους συνοικισμούς του, παιγνιδιστά συμπλέγματα των συμφώνων του, του λ και του ρ, του ρ και του σ : Κεράσοβο, Κλεισούρα, Κουκλέσι, Βούλιστα, Κερασούντα, Πέτρα, Παλιορόροφος, Φλάμπουρα, υπόκωφα λαρυγγίσματα κι ηχηρά συρίγματα των νερών του. Κι οι άνθρωποι ψηλά - ψηλά ή στις εκβολές του αβόλευτοι, λες μισοπλασμένοι, ούτε εκεί πάνω καλά - καλά ορεσίβιοι, ούτε χαμηλά σωστοί θαλασσινοί... (Γ. Δάλλας, Στο ρεύμα του ποταμού, Ερμής, Αθήνα 1986, σελ. 11 - 12 και 16).

Νερόμυλος στο Θεριακήσι

Οι αισθητικές αλλοιώσεις των ημερών μας εκφράζουν βαθύτερες οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές, οι οποίες έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην τοπική πολιτισμική ταυτότητα. Ένα σημαντικό τμήμα των

Ιχθυοτροφείο
στο Λούρο

κατοίκων της κοιλάδας του Λούρου έχει στραφεί σε νέες ασχολίες. Η υδατοκαλλιέργεια της πέστροφας, τα καφε-εστιατόρια και τα πρατήρια υγρών καυσίμων της εθνικής οδού συγκροτούν τους βασικούς άξονες της σύγχρονης οικονομικής δραστηριότητας, η οποία προκαλεί αλλαγές και στα πολιτισμικά δεδομένα της περιοχής. Η εμφάνιση της «γιορτής πέστροφας», πα-

ραδείγματος χάριν, είναι ένα νέο φαινόμενο που τείνει να υποκαταστήσει ακόμα και τα τοπικά παραδοσιακά πανηγύρια. Σημειωτέον ότι στη ζώνη αυτή, όπως και στα χωριά του Ξηροβουνίου και της Κάτω Λάκκας Σουλίου επιβιώνουν ακόμα τα «καγκελάρια», οι πάνδημοι αυτοί χοροί που τελούνται στις γιορτές των προστατών αγίων των χωριών ή το Πάσχα²⁸.

Ο Λούρος στο δρόμο του για τη θάλασσα, περίπου 5 χλμ. ανατολικά της Φιλιπιάδας, συναντά τη λίμνη του Ζηρού. Το υπερθαλάσσιο ύψος της είναι 60 μ. και η επιφάνειά της 1250 στρ. Η ορεινή λίμνη του Ζηρού σχηματίζεται σε ένα βαθύ κοίλωμα του εδάφους, δασωμένο περιμετρικά με φυλλοβόλα πλατύφυλλα δέντρα και ανοικτό προς το νότο. Προς αυτή την ανοικτή πλευρά του ορεινού κοιλώματος διαμορφώνονται μικρές πεδινές εκτάσεις, στις οποίες καλλιεργούνται κτηνοτροφικά φυτά. Από

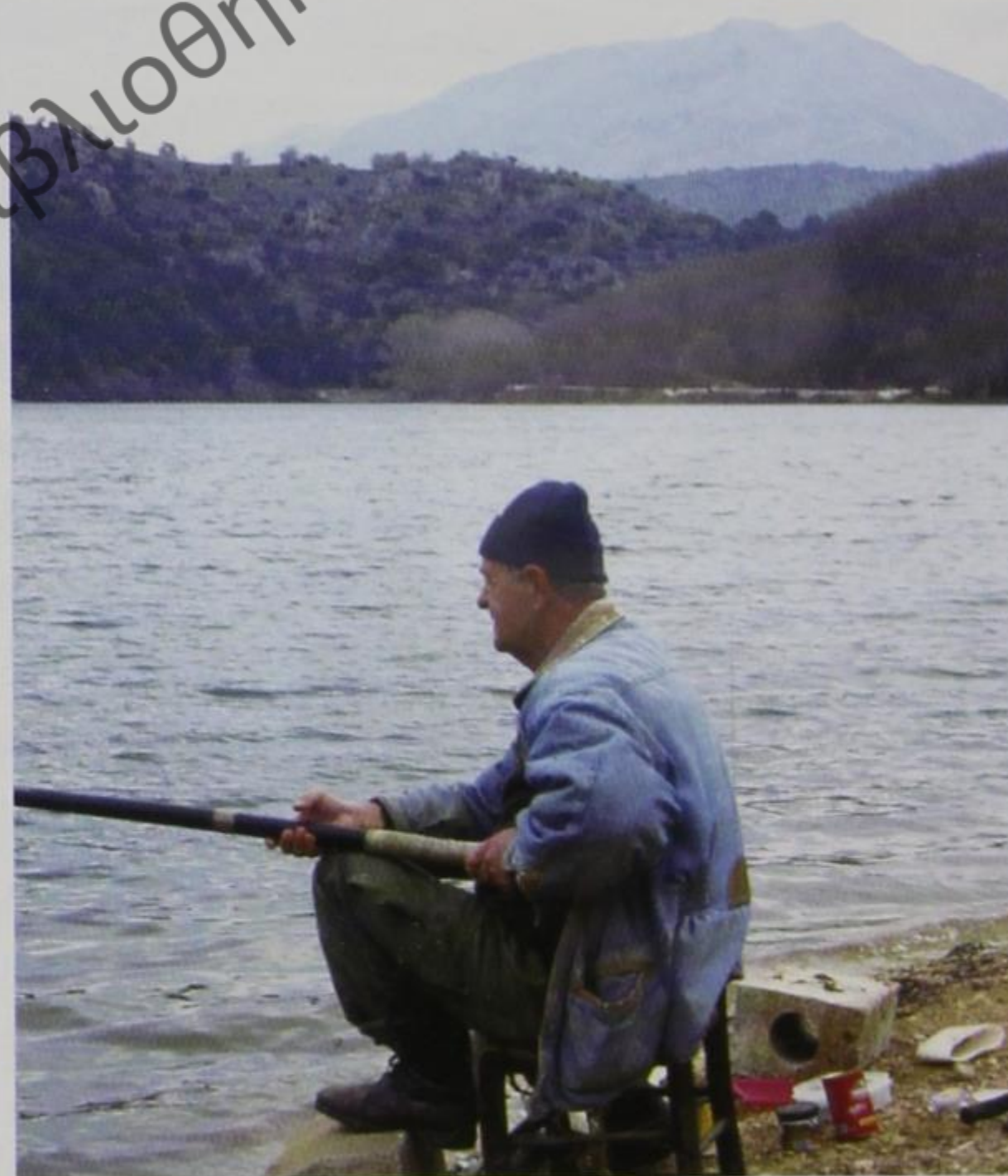
΄δω, ο δρόμος οδηγεί στο Θεσπρωτικό (Λέλοβα) και τη λεκάνη του, τη γνωστή Λάκκα Λελόβου ή Κάτω Λάκκα Σούλι, που διαρρέει ο Ξηροπόταμος. Στην ίδια λεκάνη, ανάμεσα στο Θεσπρωτικό και τη Στεφάνη βρίσκεται και η λίμνη Μαύρη, την οποία σχημάτιζαν άλλοτε τα νερά του Ξηροπόταμου.

Οι όχθες της λίμνης του Ζηρού είναι απότομες και κατάφυτες από καλαμώνες. Από την πανίδα της ξεχωρίζουν το τυλινάρι, ο δενδροβάτραχος, η σαΐτα και η βίδρα. Η λίμνη αυτή έχει συνδεθεί στη σύγχρονη ιστορία με την παιδόπολη, που λειτουργούσε εκεί μέχρι τη δεκαετία του 1980. Ωστόσο, η ευρύτερη περιοχή του Ζηρού παρουσιάζει πολλαπλό ενδιαφέρον εξαιτίας κυρίως μιας οικολογικής αλλά και ανθρωπογεωγραφικής ομοιογένειας ανάμεσα στην ορεινή ενδοχώρα της Ηπείρου και τις παραλιακές της εκτάσεις, που τις χαρακτηρίζουν οι εκβολές των ποταμών.

Ο Λούρος, όπως και ο Άραχθος, εκβάλλει στις βόρειες ακτές του Αμβρακικού κόλπου. Ο Αμβρακικός, αυτός ο κάμπος που έγινε θάλασσα κατά την τοπική προφορική παράδοση, αποτελεί μια κλειστή θαλάσσια λεκάνη, που χαρακτηρίζει με την παρουσία της το νό-

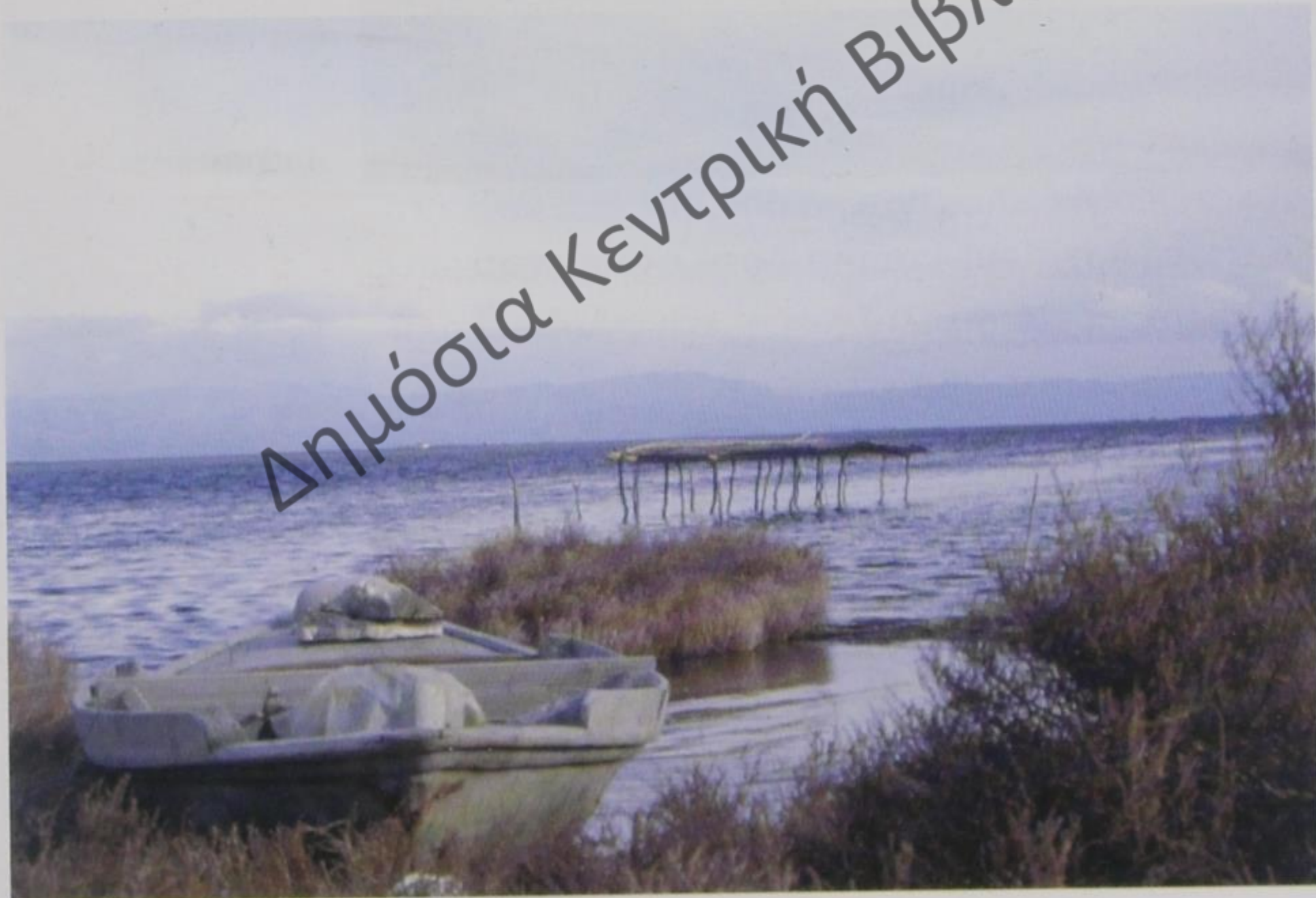
Πανηγύρι στο Δημαριό Άρτας

Η λίμνη Ζηρού

το της Ηπείρου. Ένας εκτεταμένος υδροβιότοπος, που σχηματίζεται από τις εκβολές των δύο ποταμών, ενώνεται με τον ανοιχτό κόλπο της θάλασσας, ενώ η ευρύτερη χερσαία περιοχή, πεδινή, λοφώδης και ημι-ορεινή διαμορφώνεται ως προέκταση του όλου οικοσυστήματος. Λιμνοθάλασσες, βάλτοι, παραποτάμια δάση, λιβάδια και καλλιέργειες, κτηνοτροφικές και αλιευτικές εγκαταστάσεις, ανθρώπινοι οικισμοί, κατοικίες ζώων και βιότοποι πουλιών, αρχαία ερείπια και βυζαντινά μνησθήρια, λιμάνια και δρόμοι, τόποι ιεροί και τόποι της επιβίωσης, νερά γλυκά των ποταμών και αλμυρά της θάλασσας και μια ιστορία να τα δένει όλα αυτά μαζί στο χρόνο και στο χώρο.

Αμβρακικός

τέλεσε το πιο σημαντικό σημείο εξόδου από την ενδοχώρα της Ηπείρου προς το Ιόνιο. Τα λιμάνια της Κόπραινας, της Σαλαώρας και της Πρέβεζας υπήρξαν ζωτικής σημασίας για το εμπόριο του παρελθόντος και όχι μόνο. Αυτός είναι ο Αμβρακικός, που

Αμβρακικός

εξέθρεψε μια Αμβρακία στους αρχαίους και μια Άρτα στους νεότερους χρόνους. Αυτός είναι ο Αμβρακικός, που φιλοξενούσε και φιλοξενεί ακόμα στα προσήλια πλάγια του και στα λιβάδια τους Βλάχους και Σαρακατσάνους κτηνοτρόφους με τα κοπάδια τους, πολλοί από τους οποίους έχουν εγκατασταθεί μόνιμα εδώ κατά τη μεταπολεμική περίοδο, όπως εγκαταστάθηκαν και άλλοι ορεινοί πληθυσμοί από το Σούλι, τη Λάκκα Σουλίου, τα Τζουμέρκα και το Ξηροβούνι. Μαζί μ' όλους αυτούς εδώ έσμιζαν και πρόσφυγες μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, των οποίων τα χωριά φέρουν στο όνομά τους το πρώτο συνθετικό «Νέα», Νέα Κερασούντα, Νέα Σινώπη, Νέα Σαμσούντα.

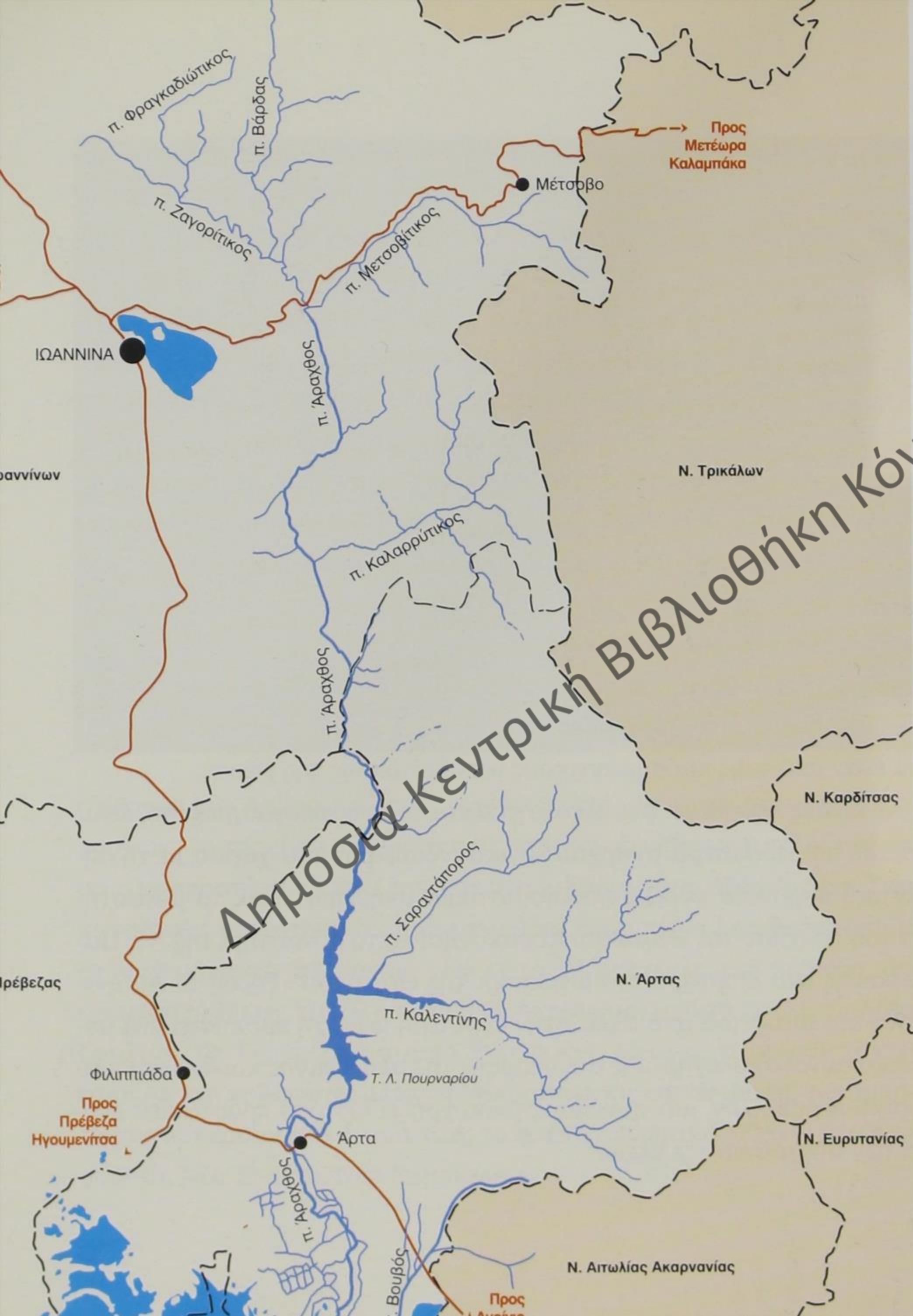
Το φράγμα
του Λούρου

Όμως εξίσου φιλόξενος τόπος είναι ο Αμβρακικός και για πλήθος αποδημητικών πτηνών, που βρίσκουν καταφύγιο ή κάνουν κάποια στάση στα μακρινά τους ταξίδια. Παπιά και φαλαρίδες ξεχειμωνιάζουν εδώ, στις λιμνοθάλασσες του Αμβρακικού, γεμίζοντας τον τόπο ζωή, οι αργυροπελεκάνοι εδώ θα 'ρθουν να γεννήσουν τα αυγά τους και να αναθρέψουν τους νεοσσούς τους, ενώ τα γλαρόνια θα κάνουν τις αποικίες

τους στις άκρες αργά την άνοιξη. Νεροχελιδόνα και καλαμοκανάδες φωλιάζουν σε μικρές νησίδες, ενώ στα παραποτάμια δάση του Λούρου φτιάχνουν τις αποικίες τους πουλιά,

όπως οι τσικνιάδες και οι νυχτοκόρακες. Πλήθος αμφίβιων και ερπετών αλλά και άλλων ζώων «βαστά» αυτός ο τόπος, γεγονός που τον καθιστά έναν από τους πιο σημαντικούς υδροβιότοπους της χώρας.

Αν κανείς προσθέσει στο οικολογικό και το ανθρωπογεωγραφικό, πολιτισμικό και ειδικότερα το αρχαιολογικό ενδιαφέρον του χώρου, με τη σημαντική παρουσία κυρίως εκκλησιαστικών μνημείων, όπως τα μοναστήρια του Γενεσίου της Θεοτόκου Κορακονησίας, το μοναστήρι της Αγ. Παρασκευής στο Μυρτάρι, το Μοναστήρι της Θεοτόκου «Ρόδον το Αμάραντον» και μια σειρά από άλλα στην ευρύτερη περιοχή προκύπτει ένα μοναδικό σύνολο ευλογημένης συνύπαρξης της ανθρώπινης κοινωνίας με το φυσικό περιβάλλον, μια συνύπαρξη που χρήζει ωστόσο προστασίας ενόψει των σύγχρονων εξελίξεων²⁹.

Δημοσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Χάρτης 6:
Ο Άραχθος
και ο Βουβός

Ο Άραχθος

Ο Άραχθος πηγάζει από την περιοχή που εκτείνεται νοτιοδυτικά του αυχένα της Κατάρας, στις νοτιοδυτικές απολήξεις της Βόρειας Πίνδου. Ο ποταμός κατευθύνεται νότια και, συλλέγοντας τα νερά πολλών πηγών, χειμάρρων και παραποτάμων του, εκβάλλει στον Αμβρακικό κόλπο. Το ελάχιστο υπερθαλάσσιο ύψος του είναι 0 μ., το μέγιστο 800 μ. και το μήκος του 143 χλμ. Τα βουνά Περιστέρι (2298 μ.) και Μιτσικέλι (1810 μ.) περικλείουν την περιοχή των πηγών του. Μάλιστα, νότια της τοποθεσίας Μπαλντούμα, το βουνό Δρίσκος (1078 μ.), φράζοντας κυριολεκτικά το ρου του Άραχθου, αναγκάζει το ποτάμι να βρει διέξοδο στη θάλασσα μέσα από στενά περάσματα που διαμορφώνουν τη χαράδρα του Άραχθου.

Ο Άραχθος μπορεί να θεωρηθεί ότι ξεκινάει από τη Μπαλντούμα. Λίγα χιλιόμετρα πιο κάτω, το ποτάμι κυλάει ορμητικά μέσα στη χαράδρα του, που οριοθετείται από το ερειπωμένο γεφύρι του Παπαστάθη μέχρι το γεφύρι στη θέση Πλάκα. Το πέτρινο γεφύρι της Πλάκας βρίσκεται στο μέσο περίπου της συνολικής διαδρομής του, οριοθετώντας τον άνω και κάτω ρου του ποταμού. Η κοιλάδα του Άραχθου έχει κατεύθυνση από βορρά προς νότο. Το κάτω τμήμα της είναι ανοιχτό προς τη θάλασσα. Έτσι, ο Άραχθος γίνεται η πύλη των νότιων ανέμων, που φέρνουν στην ουσία τις περισσότερες βροχές στην ενδοχώρα της Ηπείρου. Στην κάτω κοιλάδα του Άραχθου βρίσκονται οι τεχνητές λίμνες των υδροηλεκτρικών σταθμών Πουρναρίου, που τα φράγματά τους ρυθμίζουν πλέον τη ροή των νερών του. Μετά τα φράγματα ο Άραχθος διαρρέει τις πεδινές εκτάσεις της Άρτας και εκβάλλει στον Αμβρακικό κόλπο.

Τα πέτρινα γεφύρια οριοθετούν, κατά κάποιο τρόπο, τους δρόμους και τα τοπία του ποταμού Άραχθου. Φυσικά, η ανθρώπινη παρέμβαση αποτελεί σημαντικό παράγοντα σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωσή τους. Έτσι έχουμε: Τόπους επίπεδους με τοπία πορτοκαλιάς από τις εκβολές του ποταμού μέχρι το γεφύρι της Άρτας, τόπους λοφώδεις με τοπία ελιάς από την Άρτα μέχρι το γεφύρι της Πλάκας, τόπους φαραγγώδεις με τοπία πουρναριού από τη θέση Πλάκα μέχρι το ερειπωμένο γεφύρι του Παπαστάθη και τόπους κοιλάδων με τοπία καρυδιάς και άλλων δέντρων μέσα ή στους όχτους μικρών αγρών από τη Μπαλντούμα μέχρι το γεφύρι του Ανθοχωρίου.

Οι ποταμοί Μετσοβίτικος, Βάρδας και Ζαγορίτικος συναντούν τον Άραχθο στη Μπαλντούμα. Ο πρώτος, όπως δηλώνει το όνομά του, έρχεται από το Μέτσοβο και οι άλλοι δυο από το ανατολικό Ζαγόρι. Η παροχή και η ορμητικότητα των νερών τους αυξομειώνεται ανάλογα με τις βροχές. Οι κοιλάδες τους αποτελούν φυσικά περάσματα, που οδηγούν στο κεντρικό και δυτικό Ζαγόρι, στο ιστορικό μοναστήρι της Βουτσάς, καθώς και στην τοποθεσία Πολτσιές του Μετσόβου και πιο πέρα στον αυχένα της Κατάρας. Το δάση κυριαρχούν στο ανατολικό Ζαγόρι. Δρύες, πεύκα, έλατα και αγριοκαστανιές καλύπτουν τους λόφους και τα βουνά, που πλαισιώνουν τις κοιλάδες του Βάρδα και Ζαγορίτικου. Αν όμως τα ποτά-

Το γεφύρι της Καρφίας στο Βάρδα

Ξύλινο γεφύρι στο Καβαλάρι

Ο Μετσοβίτικος

μια στην Ήπειρο είναι πολλά, τότε τα πέτρινα γεφύρια είναι πάμπολλα. Στην περιοχή του ανατολικού Ζαγορίου ξεχωρίζουν τα γεφύρια του Καμπέρ Αγά και της Γκάννας, στο Ζαγορίτικο, και της Τσίπιανης στο Βάρδα, που εξυπηρετούσαν παλιότερα τα χωριά της Λάκκας Μιτσικελίου και του ανατολικού Ζαγορίου αντίστοιχα.

Ο ποταμός Καλαρρύτες, που έρχεται ανάμεσα από τα χωριά Συρράκο, Καλαρρύτες, Ματσούκι και Τσόπελα, όλα τους πάνω στα «περήφανα Τζουμέρκα», συναντά τον Άραχθο στο μέσο της μακράς χαράδρας του. Και ενώ ο Καλαρρύτες εμπλουτίζει τον Άραχθο από τη δυτική πλευρά της χαράδρας του, οι πηγές της Γλύφκης, κάτω από τα χωριά Φορτώσι, Πάτερο και Κωστήτσι, προσθέτουν τα δικά τους νερά στον ποταμό, από την ανατολική πλευρά του. Το βάθος της χαράδρας είναι μεγάλο και οι ορθοπλαγιές της απόκρημνες. Τα νερά είναι άφθονα και, σχηματίζοντας πολλές φορές καταρράκτες, κυλούν πάντοτε με δύναμη. Άλλοτε, μαντάνια, νεροτριβές και νερόμυλοι

Ο Άραχθος από την Πλατανο

ημέρευαν τη δύναμη του νερού, μετατρέποντάς την σε ενέργεια. Τότε, κάθε χωριό και μαντάνι, νεροτριβή και μύλος, τώρα, όλα αυτά τα κτήρια βρίσκονται σε αχρηστία και, υποδεικνύοντας παλιούς τρόπους συνάντησης, περιμένουν την τουριστική αξιοποίησή τους.

Ο ποταμός Άραχθος, μετά την έξοδό του από τη χαράδρα του, εμπλουτίζεται με τα νερά δυο ακόμη παραποτάμων του, του Σαραντάπορου και του Καλεντίνη. Οι τελευταίοι χύνονται στον ταμιευτήρα του

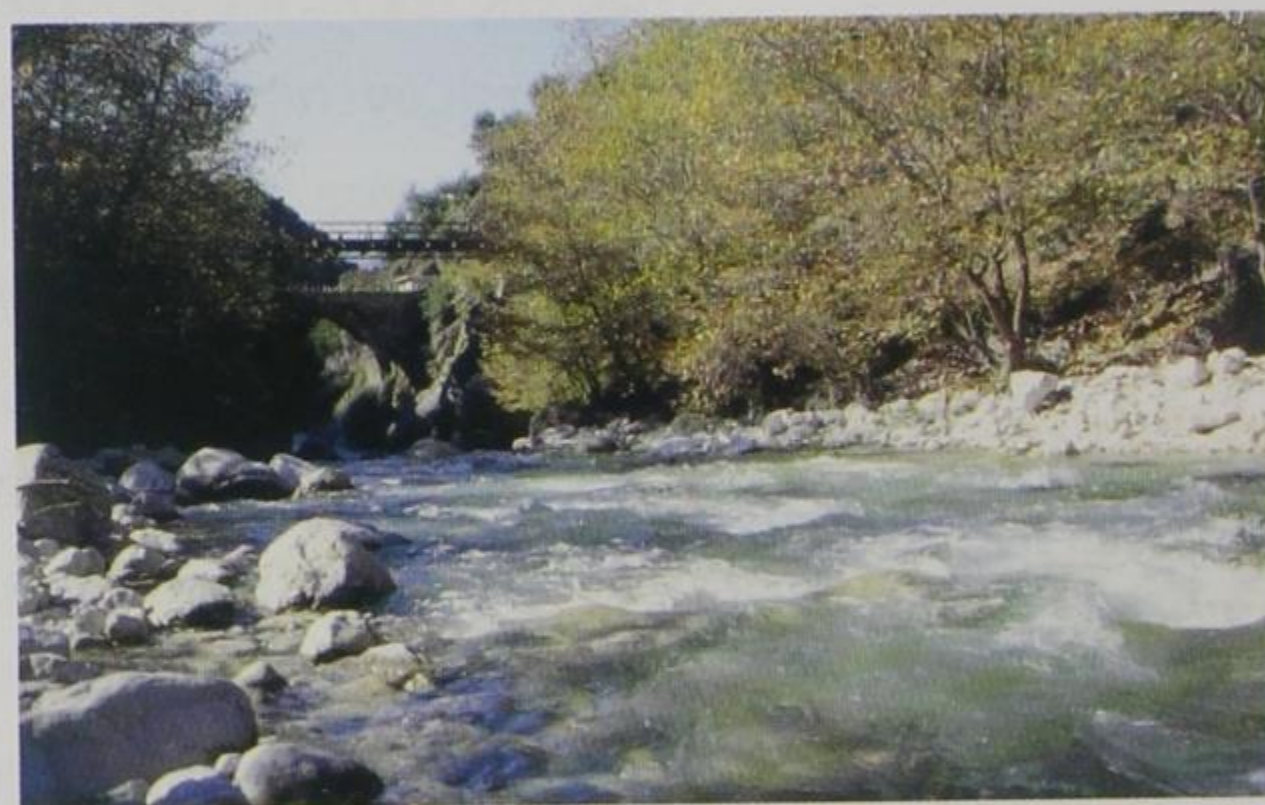
Βρύση στο Ανθοχώρι
Μετσόβου

υδροηλεκτρικού σταθμού Πουρναρίου I, που τέθηκε σε λειτουργία το 1981. Λίγο πιο κάτω, κατασκευάστηκε ο υδροηλεκτρικός σταθμός Πουρναρίου II, που λειτουργεί από το 1997, αρδεύοντας παράλληλα τις καλλιέργειες της Άρτας και της Πρέβεζας. Ωστόσο, ο κάτω ρους του Άραχθου δε χαρακτηρίζεται μόνον από την τεχνητή λίμνη του. Ο ποταμός διαρρέει μια ευρύτατη κοιλάδα, ανοιχτή στο νότο, που σχηματίζεται στα νοτιοανατολικά ανατολικά από τα όρη του Βάλτου (1782 μ.) και το Μακρυνόρος (839 μ.), στα βόρεια βορειοανατολικά από τα Τζουμέρκα και στα δυτικά από το Ξηροβούνι (1614 μ.).

Διαρρέοντας τον κάμπο της Άρτας, ο Άραχθος καθίσταται και ανθρωπογεωγραφικό όριο, αφού οριοθετεί μια ενότητα που εκτείνεται από τις εκβολές του μέχρι το Κάτω Ραδοβίζι, ενώ πέρα από το ποτάμι προς τα δυτικά διαμορφώνεται μια άλλη ενότητα χωριών γνωστή και ως «Ποταμιά» από τη γειτνίασή της με το ποτάμι (Νεοχώρι, Παχυκάλαμος, Ακροποταμιά κ.λπ.). Βγαίνοντας στον Αμβρακικό, ο Άραχθος συμβάλλει με τον τρόπο του στη διαμόρφωση του υδρο-

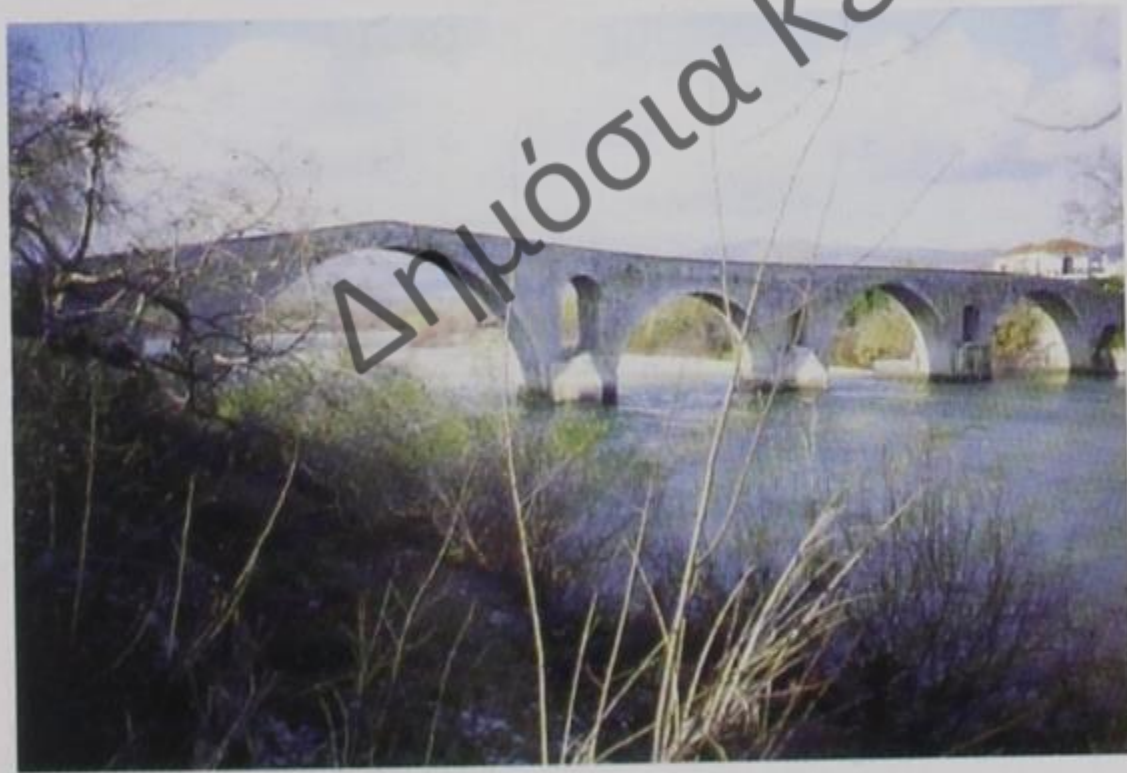
Βρύση στην Κορύτιανη

Ο Καλαρρύτεκος

Το γεφύρι της Πλάκας

Το γεφύρι της Άρτας

βιότοπου που περιγράψαμε πιο πάνω.

Το νερό και η πέτρα αδελφώνονται στην Ήπειρο με τον τρόπο της ποίησης. Το φυσικό ενσωματώνεται στο ανθρώπινο και αντίστροφα. Η σχέση αυτή πολλαπλασιάζει τους τόπους και τα τοπία της ηπειρώτικης γης. Στα Τζουμέρκα, τα χωριά του Άραχθου, είναι τόποι μαστόρων και η κοιλάδα του ποταμού φαίνεται να επωφελείται από την τέχνη τους. Πράγματι, η αρχιτεκτονική της πέτρας κυριαρχεί σε όλη την κοιλάδα του Άραχθου και γίνεται ένα σώμα με τους τόπους του. Τα μοναστήρια, για παράδειγμα, της Τσούκας στο Ελληνικό, της Κηπίνας στους Καλαρρύτες και της Βύλιζας στο Ματσούκι συμφιλιώνουν την άγρια φύση με την παρουσία του ανθρώπου και καθαγιάζουν το τοπίο. Τα χωριά Συρράκο και Καλαρρύτες συνταιριάζουν κτηνοτροφικά τοπία με πέτρινους τόπους. Στα Τζουμέρκα, τέλος, οι νερόμυλοι, τα πέτρινα γεφύρια, οι πέτρινες σκάλες, τα ξωκλήσια, τα εικονίσματα, τα αλώνια, οι πέτρινες βρύσες, οι αναβαθμίδες ξερολιθιάς και όλα τα κτίσματα, όσο μικρά κι αν είναι αυτά, συνδυάζουν τοπία ξερολιθιάς με τόπους της παραγωγής, της κατοικίας, της κοινωνικής συνεύρεσης και της λατρείας.

...Κι ανάμεσά τους ο Άραχθος τόσο στενά δεμένος με τη ζωή τους θεριεύει με τα δικά τους δάκρυα. Δεν χορταίνει τον ιδρώτα τους που αναβρύζει από τον καθημερινό τους μόχθο, θέλει να γευτεί και την άρμη των δακρύων τους πριν φτάσει στη θάλασσα το αέναο κύλισμά του. Ο Άραχθος είναι το ποτάμι που έχει συνηθίσει στις ανθρώπινες θυσίες. Πνίγει στα νερά του ό,τι ανεβάζουν οι άνθρωποι αγκομαχώντας στην κορφή του βουνού κάνοντάς το να κατρακυλήσει στους τροχούς του πεπρωμένου ως την ορμητική κοίτη του, για να μπορέσουν οι άνθρωποι να μοχθήσουν και πάλι επαναλαμβάνοντας το μύθο του Σίσυφου...

(Γ. Καραβίδας, Τα χωριά που δακρύζουν Άραχθο, Ενδοχώρα, 9, 1961).

Αλήθεια, είναι τραγική η σχέση με τον Άραχθο των χωριών «που τον δακρύζουν». Πρέπει να τον περάσουν για να πάνε στις πολιτείες. Πρέπει να τον δαμάσουν για να συνυπάρξουν μ' αυτόν. Νά 'ναι τυχαίο ότι ο θρύλος για τη θυσία της γυναίκας του πρωτομάστορα και η γνωστή παραλογή για το γεφύρι της Άρτας

Η πλατεία
του Συρράκου

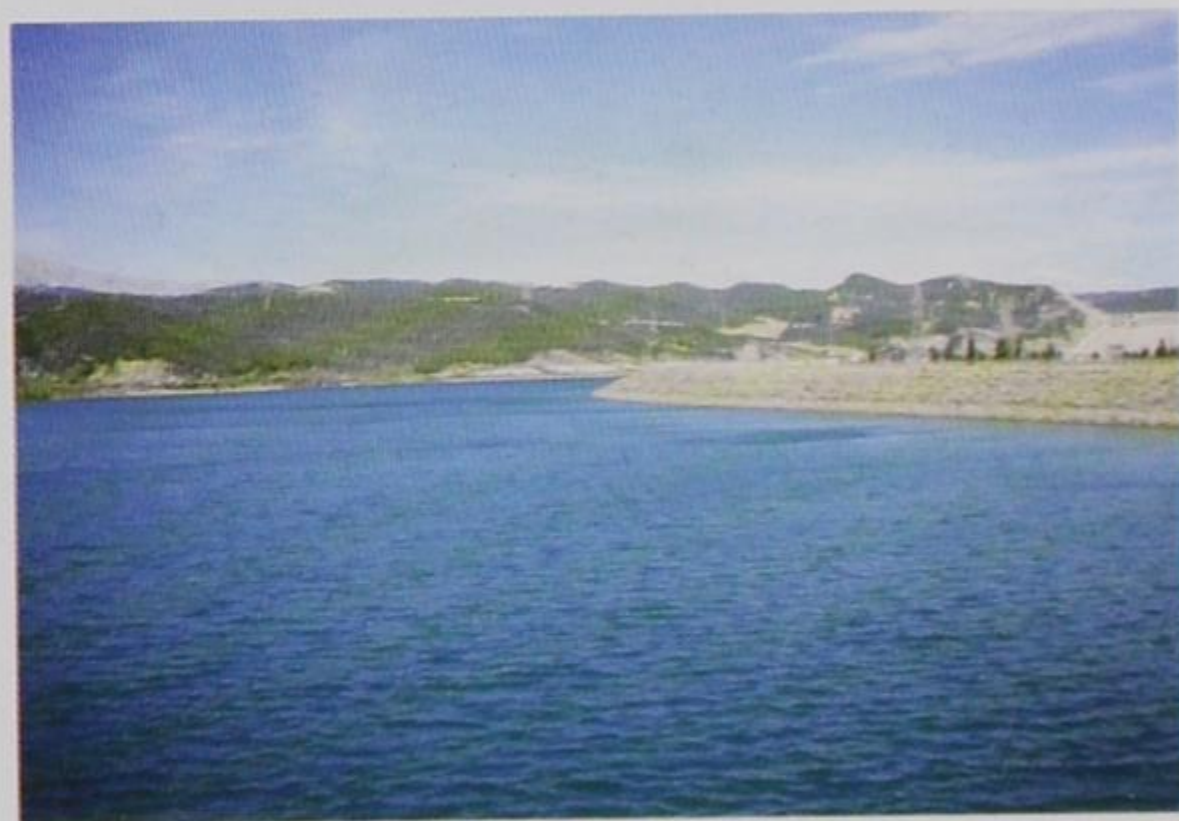
Κονάκι τσιφλικά
στον Αγ. Σπυρίδωνα Άρτας

αφορά τον Άραχθο; Όπως και να 'ναι, ο Άραχθος, όπως όλα τα ποτάμια, είναι πρώτα από όλα ευλογία. Για τα νερά του και τα καλά που πηγαίνουν μαζί μ' αυτά.

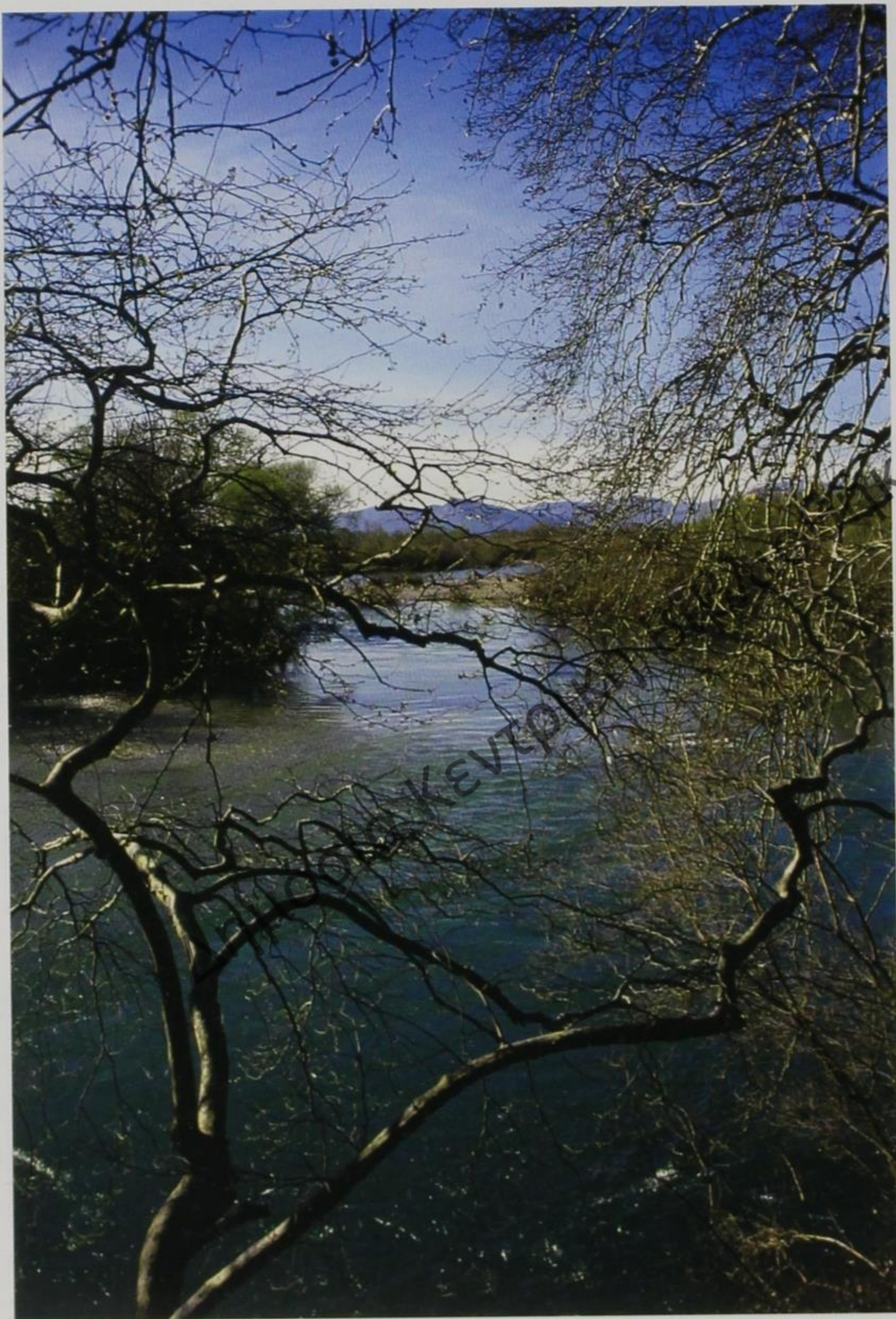
Αλλά ο Άραχθος είναι και ιστορία. Ο Άραχθος και τα γεφύρια του. Γεφύρια, όπως αυτό της Πλάκας, έχουν καταστεί σημαντικά ιστορικά σύμβολα, καθώς συνδέθηκαν με γεγονότα υψίστης εθνικής σημασίας. Το γεφύρι της Πλάκας δεν είναι απλά ένα μνημείο της λαϊκής αρχιτεκτονικής. Είναι ένας συμβολικός τόπος συνυφασμένος με ιστορικά γεγονότα, έτσι που να μπορεί να λειτουργεί ως τόπος ιστορικής μνήμης και να συμβολίζει τα ιδανικά της ελευθερίας και της ομοψυχίας σε έναν λαό που στερήθηκε την πρώτη για πολλούς αιώνες και πλήρωσε ακριβώς την απουσία της δεύτερης, ιδιαίτερα στο πρόσφατο παρελθόν. Στις 27 - 28 Ιουλίου του 1821 οι Μάρκος Μπότσαρης, Μήτρος και Γιαννάκης Κουτελίδας, Ανδρέας Καραϊσκος και άλλοι αγωνιστές της ελληνικής επανάστασης κατατρόπωσαν τους Τούρκους υπό τον Αλή Τοπάλ Πασά. Στις 3 Φεβρουαρίου του 1878 ο Κ. Κοττίκας επιτέθηκε κατά της τουρκικής φρουράς της Πλάκας και ανάγκασε τους Τούρκους να εγκαταλείψουν τις θέσεις τους. Κατά τη νεότερη ιστορική περίοδο το γεφύρι της Πλάκας συνδέθηκε με τον εμφύλιο πόλεμο και κυρίως με την υπογραφή του πρω-

Τεχνητή λίμνη
Πουρναρίου I

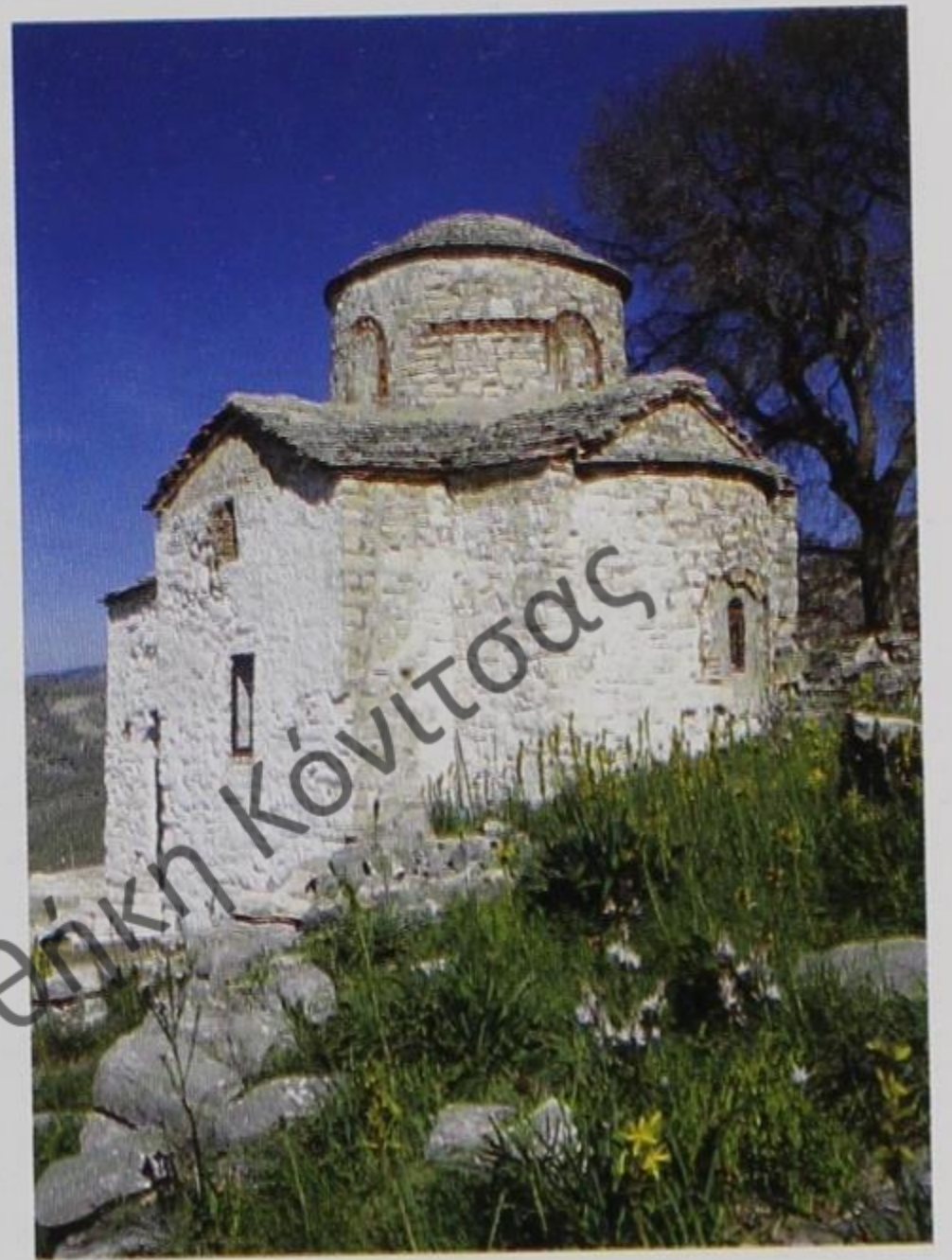

Τεχνητή λίμνη
Πουρναρίου II

*Ο Αραχθός
στην Κάτω Παναγιά*

τοκόλλου για την κατάπαυση των εχθροπραξιών ανάμεσα στις οργανώσεις ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ. Να πώς η ιστορία συναντά το θρύλο, ο θρύλος την οικολογία. Την οικολογία που αποκαλύπτει με τη σειρά τη σχέση της φύσης με τον πολιτισμό. Κι όλα αυτά γύρω από ένα ποτάμι.

Η Αγ. Παρασκευή Δράκου
στο χωριό Αμπέλια

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ο Βουβός

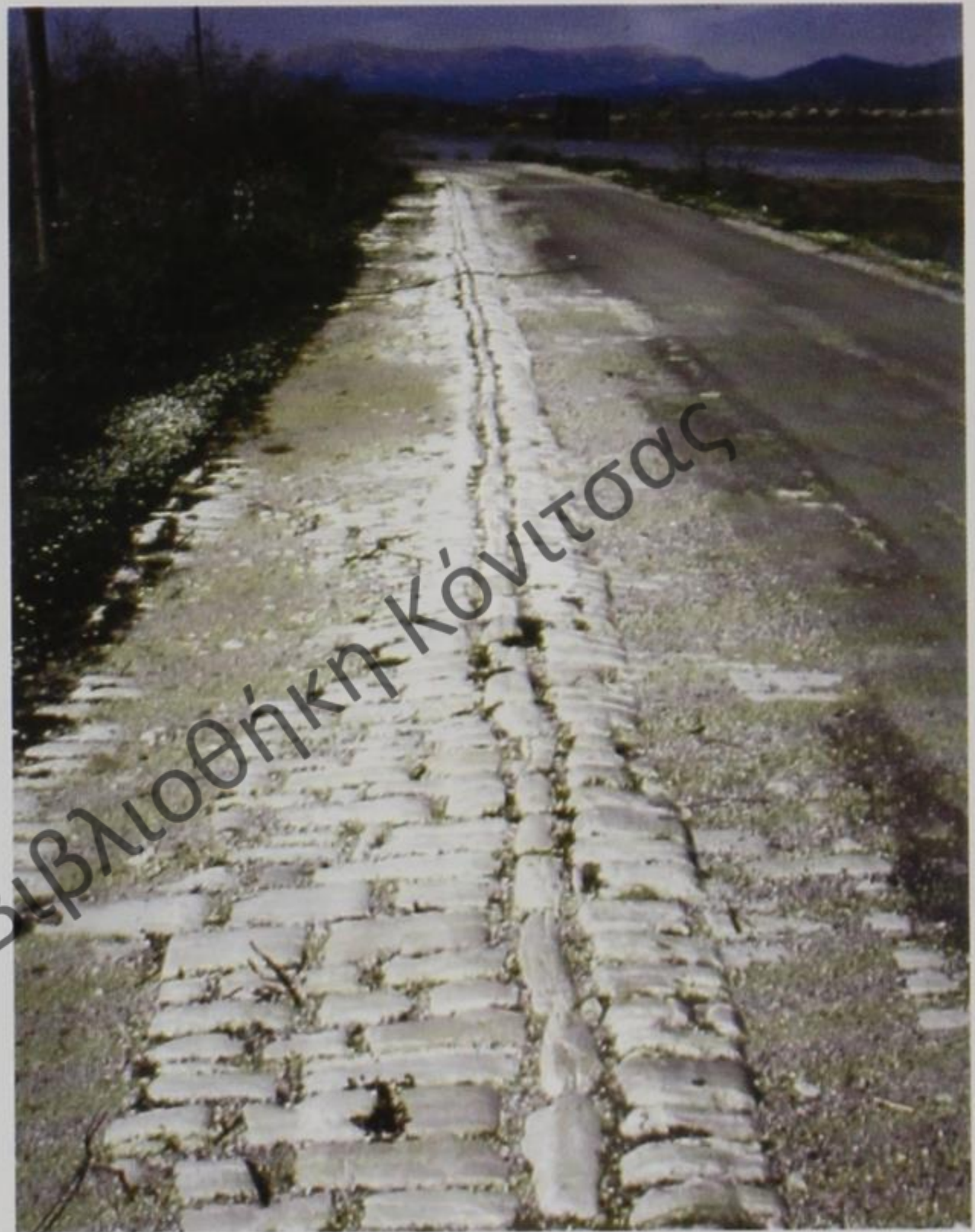
Η αναφορά στον Άραχθο και τον Αμβρακικό θα ήταν ελλιπής, εάν δεν συμπληρωνόταν από μια παρουσίαση ενός άλλου ποταμού, που, ρέοντας κοντά και παράλληλα προς τον Άραχθο, χύνεται κι αυτός στον Αμβρακικό, συμβάλλοντας με τον τρόπο του στη διαμόρφωση του υγρότοπου. Πρόκειται για τον Βουβό ποταμό, που πηγάζει από τις βορειοδυτικές υπώρειες των βουνών του Βάλτου. Το ελάχιστο υπερθαλάσσιο ύψος του είναι 0 μ., το μέγιστο 900 μ. και το μήκος του 22 χλμ. Ο ποταμός αρχικά κατευθύνεται δυτικά. Στο ύψος του Κομποτίου Άρτας αλλάζει πορεία και κατευθύνεται νοτιοδυτικά. Στο χωριό Άγιος Νικόλαος κατευθύνεται νότια και, ακολουθώντας πορεία παράλληλη με τον Άραχθο, εκβάλλει στον όρμο της Κόπραινας του Αμβρακικού κόλπου. Το δέλτα του, 3 χλμ. νότια του χωριού Συκιές, είναι υγρότοπος διεθνούς σημασίας, προστατεύεται από τη σύμβαση Ραμσάρ, τη σύμβαση της Βαρκελώνης και την οδηγία 79/409/ΕΟΚ και έχει οριοθετηθεί από κοινή υπουργική απόφαση³⁰.

Ο Βουβός ποταμός αποτελεί το σύνορο ανάμεσα στους νομούς Άρτας και Αιτωλοακαρνανίας. Η κοιλάδα του οδηγεί στα ορεινά χωριά της Άρτας, τα οποία αναπτύσσονται στις βορειοδυτικές υπώρειες των ορέων του Βάλτου. Ανατολικά της κορυφής Πυραμίδα (1782 μ.) των βουνών του Βάλτου συναντώνται τα τρία σύνορα των νομών Άρτας, Καρδίτσας και Ευρυτανίας. Η περιοχή αυτή είναι πέρασμα προς την κοιλάδα του ποταμού Αχελώου. Οι κοιλάδες του Λούρου, του Άραχθου και του Αχελώου είναι παράλληλες, όπως παράλληλες είναι και οι πο-

ρείες τους προς τη θάλασσα. Κι αν τα ποτάμια και οι κοιλάδες τους διευκολύνουν τις μετακινήσεις του ανθρώπου από τα πεδινά στα ορεινά και αντίστροφα, οι αυχένες επιτρέπουν τις επικοινωνίες από ποτάμι σε ποτάμι ή από κοιλάδα σε κοιλάδα, διαφυλάσσοντας κατά κάποιον τρόπο τη συνέχεια και συνοχή του ορεινού χώρου.

Τρία ποτάμια λοιπόν της Ηπείρου χύνονται στον Αμβρακικό κόλπο, στον οποίο αναφερθήκαμε πιο πάνω. Να προσθέσουμε εδώ ότι ο Αμβρακικός κόλπος, εκτός των άλλων, είναι και η περιοχή επαφής της Ηπείρου με τη νότια Ελλάδα, τα νησιά του Ιονίου, την Ιταλία και τη Μεσόγειο θάλασσα γενικότερα. Συνεπώς, οι ακτές του Αμβρακικού κόλπου και της Ηπείρου γενικότερα υπήρξαν τόποι οικονομικών ανταλλαγών, κοινωνικών επαφών και πολιτισμικών αλληλεπιδράσεων ανάμεσα σε ορεινούς, πεδινούς και θαλασσινούς πληθυσμούς. Η Πρέβεζα αποτελεί ως προς την πληθυσμιακή της σύνθεση το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα³¹ αλλά και η Άρτα συνδυάζει στη φυσιογνωμία της ορεινά, πεδινά και θαλασσινά στοιχεία.

Οι πόλεις στις ακτές της Ηπείρου συνδέονται με αντίστοιχες στα νησιά. Οι πόλεις στα νησιά βλέπουν τις ακτές της Ηπείρου, διαμορφώνο-

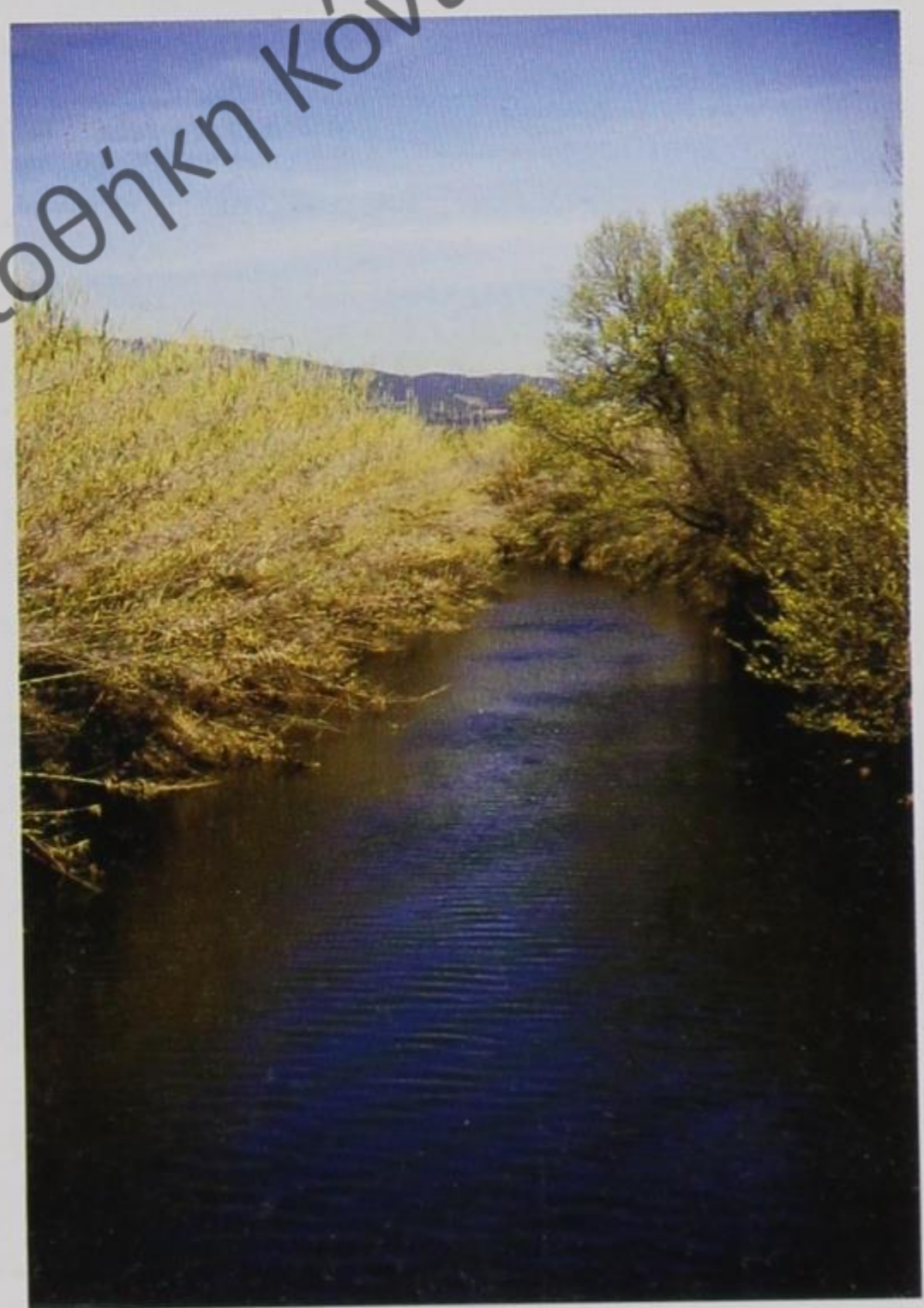

Παλιός λιθόστρωτος δρόμος στην Κόπραινα

ντας νοητές γραμμές στο χάρτη, που αντιστοιχούν σε δίδυμα, όπως Ηγουμενίτσα-Κέρκυρα, Πάργα-Παξοί και Πρέβεζα- Άκτιο- Λευκάδα.

Στις ηπειρωτικές ακτές συναντώνται οι θαλάσσιοι δρόμοι του Ιονίου πελάγους με τους υδάτινους δρόμους, τα ποτάμια της ενδοχώρας. Οι δρόμοι αυτοί εκφράζουν κατά κάποιο τρόπο τη συνέχεια του γεωγραφικού χώρου, που έχει αποτυπωθεί στην ιστορία και τον πολιτισμό. Μια συνεχής ροή ανθρώπων, υλικών και πνευματικών αγαθών από τα νησιά στις ακτές και από 'κει στην ενδοχώρα και αντίστροφα έχει καταστήσει ιστορικά τις παράκτιες περιοχές της Ηπείρου χώρους μετάβασης, από τα ορεινά στα πεδινά και από τα ηπειρωτικά στα νησιωτικά και αντίστροφα. Μια πληθυσμιακή ρευστότητα φαίνεται να χαρακτηρίζει τις παράκτιες περιοχές της Ηπείρου, γεγονός που καταγράφεται χαρακτηριστικά στην ιστορική και πολιτισμική τους γεωγραφία.

Το τοπίο στις παράκτιες περιοχές του Αμβρακικού, αλλά και σε όλο το μήκος των ακτών της Ηπείρου, από τη Σαγιάδα μέχρι την Πάργα και την Πρέβεζα, περιέχει έντονα το στοιχείο του νερού: Από τη μια μεριά, η θάλασσα, το Ιόνιο πέλαγος με τα νησιά του, και από την άλλη τα δέλτα των ποταμών, οι λιμνοθάλασσες, τα έλη και οι εκτάσεις που πλημμυρίζονται περιοδικά από γλυκά νερά, η Ήπειρος με τις ορεινές ακτές της. Από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και μετά, τα αποστραγγιστικά και αρδευτικά έργα εκ-

Ο Βουβός στο χωριό Συκιές

φράζουν τις πολιτικές διαχείρισης του φυσικού περιβάλλοντος. Έλη και λίμνες αποξηράνθηκαν, ποταμοί και δέλτα άλλαξαν πορεία και θέση, φράγματα και ταμιευτήρες νερού κατασκευάστηκαν. Η γεωργική γη που προέκυψε σε αυτές τις εκτάσεις δόθηκε σε νέους πληθυσμούς που εγκαταστάθηκαν κυρίως σε κωμοπόλεις. Οι μηχανικές και εντατικές καλλιέργειες εισήχθησαν στην περιοχή με νέα κυρίως γεωργικά φυτά και δέντρα, όπως για παράδειγμα η ντομάτα στην περιοχή της Πρέβεζας και τα μανταρίνια στο δέλτα του Καλαμά. Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα και τον μετασχηματισμό του τοπίου στις παράκτιες περιοχές, με κύριο χαρακτηριστικό τον εκσυγχρονισμό. Παρόλα αυτά, ο χώρος διατηρεί ακόμα κάτι από το ιστορικό του βάθος και σε πολλά πράγματα φαίνεται να συνυπάρχουν το παλιό με το καινούριο ακόμα και στο πλαίσιο της αντίθεσής τους. Τα ποτάμια πάντως είναι έτσι κι αλλιώς οι συντελεστές μιας διάρκειας στο χώρο και την ιστορία.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κονίτσας

Σημειώσεις - Βιβλιογραφία

1. Ν. Σούλης, *Το κλίμα της Ηπείρου*, Ιωάννινα, 1994.
2. Βλ. Β. Πολίτης-Στεργίου, «Ερευνητικές προσεγγίσεις του ορεινού χώρου στις κοινωνικές επιστήμες. Από τον 18ο στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα», στο Β. Νιτσιάκος- Χ. Κασίμης (επιμ.), *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής. Συγκρότηση και μετασχηματισμοί*, Πλέθρον, Αθήνα 2000, σελ. 23-33.
3. Βλ. E. Croll - D. Parkin (ed.), *Bush base: Forest farm. Culture, environment and development*, Routledge, London 1992, σελ. 3-36, E. Hirsch-M. O'Hanlon, *The anthropology of landscape*, Clarendon, Oxford 1995 και T. Ingold, *The perception of the environment*, Routledge, London 2000.
4. Faugeres Lucien, *Recherches géomorphologiques en Grèce Septentrionale (Macédoine centrale et occidentale)*, tomes I et II, Atelier reproduction des thèses, Université de Lille III, Lille 1978.
5. Pierre George, *Dictionnaire de la géographie*, Presses Universitaires de France, Paris 1974.
6. Γ. Ζαλίδης - Αντ. Μαντζαβέλας Λ., *Απογραφή των Ελληνικών Υγροτόπων ως Φυσικών Πόρων (πρώτη προσέγγιση)*, Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας - Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων Υγροτόπων, Ιούνιος 1994.
7. Μ. Θεοδωράκης - Ν. Μάργαρης - Η. Καϊναδάς, *Υγροβιότοποι της ΔΕΗ*, Τμήμα Περιβάλλοντος Πανεπιστημίου Αιγαίου, εκδόσεις Καστανιώτη, 2000.
8. Υπουργείο Χωροταξίας Οικισμού και Περιβάλλοντος, *Μελέτη Οικολογική Χωροταξική Χαρακτηριστικών Οικοσυστημάτων Ορεινών Όγκων Πίνδου*, Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, Αθήνα, Ιούνιος 1992.
9. Β. Νιτσιάκος - Μ. Αράπογλου - Κ. Καρανάτσης, Γενική επιμέλεια: Β. Νιτσιάκος, *Νομός Ιωαννίνων - Σύγχρονη Πολιτισμική Γεωγραφία*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2000, σελ. 139-178.
10. Βλ. Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, *Οικολογική-χωροταξική μελέτη ορεινών οικοσυστημάτων Βόρειας Πίνδου*, Αθήνα 1992.
11. Β. Kayser, *Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος*, Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών, Αθήναι, 1968.
12. Φ. Πέτσας- Δ. Σαραλής, *Αρίστη και Δυτικό Ζαγόρι*, Αθήνα 1987, σελ. 202-222.
13. Βλ. Γ. Μούτσιος, *Τα πανοχώρια της Μουργάνας*, Γιάννινα 1998, σελ. 28-29.
14. Βλ. Κ. Κωστούλας, *Ο κάμπος του Ξηροβάλτου. Το μεγάλο ντερεβένι του Πωγωνίου*, Ιωάννινα 1994.
15. Κ. Κούρος, «Τα χειμαδιά των Βλάχων στο Κεφαλόβρυσσο», *Πωγωνιακά Χρονικά*, 2(1996), σελ. 149-159.

16. Β. Νιτσιάκος - Μ. Αράπογλου - Κ. Καρανάτσης, Γενική επιμέλεια: Β. Νιτσιάκος, *Νομός Ιωαννίνων - Σύγχρονη Πολιτισμική Γεωγραφία*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2000, σελ. 209-230.

17. Β. Νιτσιάκος - Μ. Αράπογλου - Κ. Καρανάτσης, Γενική επιμέλεια: Β. Νιτσιάκος, *Νομός Ιωαννίνων - Σύγχρονη Πολιτισμική Γεωγραφία*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2000, σελ. 179-290.

18. Βλ. Σ. Δημητρίου, *Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου*, Κέδρος, Αθήνα 1993.

19. Βλ. Σπ. Μουσελίμης, *Η βυζαντινή Οσδίνα και τα αρχαία αυτής τείχη*, Αθήνα 1996

20. Θ. Παπαδημητρίου, *Ραβενή: χωρίον της επαρχίας Φιλιατών νομού Θεσπρωτίας*, 1977.

21. Βλ. Μ. Αράπογλου, *Τα φαράγγια του Καλαμά και Αχέροντα*, «7 Ημέρες Καθημερινή», Αφιέρωμα, 11-2-2001, σελ. 10-13.

22. Φ. Οικονόμου Γ., *Η Θεσπρωτία: από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των ημερών ημών*, Αθήνα, 1979.

23. Βλ. Α. Κατσίκης, «*Παμβώτιδος αφήγησις*». *Η λίμνη των Ιωαννίνων και η σχέση της με την πόλη*, Ιωάννινα 1996.

24. Βλ. Β. Νιτσιάκος - Μ. Αράπογλου - Κ. Καρανάτσης, *Νομός Ιωαννίνων. Σύγχρονη πολιτισμική γεωγραφία*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, 1998, σελ. 537-564.

25. Σπ. Μουσελίμης, *Ιστορικοί περίπατοι ανά τη Θεσπρωτία*, Θεσσαλονίκη, 1976.

26. Βλ. Δ. Ράπτης, *Το Καναλάκι της Πρέβεζας*, Γιάννινα, 1991

27. Λ. Πολίτη, *Το Σούλι της Ηπείρου - οι οικισμοί και η ιστορία τους*, Αθήνα, 1992.

28. Β. Νιτσιάκος - Μ. Αράπογλου - Κ. Καρανάτσης, Γενική επιμέλεια: Β. Νιτσιάκος, *Νομός Ιωαννίνων - Σύγχρονη Πολιτισμική Γεωγραφία*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2000, δελ. 341-364.

29. Για περισσότερα στοιχεία βλ. περιοδικό Πρόταση, εκδ. Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Άρτας, 2(1996), αφιέρωμα στον Αιφρονικό.

30. Υπουργείο Χωροταξίας Οικισμού και Περιβάλλοντος, *Αμβρακικός περιοχή για προστασία και ανάπτυξη*, (4η Διασκέψη Υπουργών Περιβάλλοντος του Συμβουλίου της Ευρώπης), Αθήνα, Απρίλης 1984.

31. Βλ. Β. Αυδίκος, *Πρέβεζα 1945-1990. Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης*. Δήμος Πρέβεζας, Πρέβεζα 1991.

Σημείωση: Οι χάρτες συντάχτηκαν σύμφωνα με στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος, Χάρτες νομών, κλ. 1:200.000, έκδοση 1972 με αναθεωρήσεις 1983, φύλλα: Ιωαννίνων, Θεσπρωτίας, Πρέβεζας, Άρτας και της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού, χάρτες γενικής χρήσεως, κλ. 1:250.000, έκδοση 1973, φύλλα: Ιωάννινα, Λάρισα, Κοζάνη.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΑ ΠΟΤΑΜΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΤΩΝ Β. ΝΙΤΣΙΑΚΟΥ - Μ. ΑΡΑΠΟΓΛΟΥ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ 2001
ΣΕ 1000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΣΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ Γ. ΔΟΥΒΑΛΗ - Ε. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ
28ης ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 41 - ΙΩΑΝΝΙΝΑ
ΣΕ ΧΑΡΤΙ 135 gr. VELVET
ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΕΙΟ
ΑΦΩΝ ΒΑΡΟΥΣΙΑΔΗ
13ο ΧΛΜ. ΟΔΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ - ΕΔΕΣΣΑΣ
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ
ΤΗΣ ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

47877

KON